

ÜZENET

irodalom

társadalom-
tudomány
kritika

művészet

1979.
október

IX. évfolyam,
10. szám

ÜZENET

KIADÓI TANACCS:

Biacsi Antal
Brindza Károly
Fejes Szilveszter
Grósz György
Geza Gulka
Horváth Mátyás (elnök)
Mihajlo Jancsikin
Kerekes Sándor
Josip Klarski
Mészáros Anna
Nagy József
Petkovics Kálmán
Pozsár László
Sátal Pál
Mariia Simoković
Szalma László
Szám Attila
Szekeres László
Szilágyi Gábor
Szirovicza Antal
Vladimir Stevanov
Urbán János
Petar Vukov

Megjelenik havonta

SZERKESZTŐ TANACCS:

Balogh István
Barácius Zoltán
Dér Zoltán (Örökség, Olvasónapló)
Dietrich Gyula
(műszaki szerkesztő)
Dudás Antal (Alkotóműhely)
Fekete Elvira
(szépirodalom, Kézfogások)
Kenyeres Kovács Márta
Pató Imre
Sátai Pál
Szekeres László (Egtáj)
Urbán János
(fő- és felelős szerkesztő)
Virág Gábor
Szerkesztőségi titkár:
Szilágyi Valéria
A fedőlapot
Siskovszki András tervezte

Alapító: Szabadka község Művelődési Öngazgatási Erdekközössége

Kiadó: Szabadkai Városi Könyvtár

Igazgató: Nikola Knežević

Szerkesztőség: 24001 Subotica, Trg slobode 1. Postafiók: 4

Telefon: (024) 27-754

Fogadóórak: minden munkanapon 9-től 13 óráig

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza

Előfizethető közvetlenül vagy a következő folyószámlára:

Gradska biblioteka — Üzenet, Subotica

66600-603-698

Előfizetési díj belföldön egy évre 100, fél évre 50, egyes szám ára 10,
kettős szám ára 20 dinár; külföldre az összeg kétszerese

A VSZAT oktatás-, tudomány- és művelődési titkárságának
413-59/73 1973. február 20. sz. alatti véleményezése alapján
mentes az általános forgalmi adó alól

Készült a szabadkai Pannónia Grafikai Műintézetben

TARTALOM

- 555 HOLTÍ MARIA: Császárok, idő; Tamara szegfűi (elbeszélések)
559 SZÜCS IMRE: Ma este már...; Ha vagy...; Szegénységről csak az szóljon...; Bedőlt szélmalom (versek)
561 MOLCER MATYÁS: Feliratok (versek)
562 KOPECZKY LASZLÓ: Kópé-dalok: Talány? Talán...; Admolesztáció; Türelem minden mennyiségben; Életcél mint olyan; Az év utolsó napján; Lelkizem; Szaldó (versek)

KEZFOGASOK

- 563 ALEKSANDAR TIŠMA: Kisasszony naplója — Dudás Kálmán fordítása (regényrészlet)

ÖRÖKSÉG

- 569 POMOGATS BÉLA: Móricz Zsigmond és a jelen; A költő példája (megemlékezés Móricz Zsigmondról és Radnóti Miklósról)
571 SOMOGYI PÁL: Kiderült az ég (naplójegyzetek 1.)

ÉGTAI

- 579 HERCEG JÁNOS: Kitekintő (naplójegyzetek 3.)

ALKOTÓMŰHELY

- 586 BAMBACH RÓBERT: El (nem) játszott lehetőségek (Tolnai Ottó *Végladás* c. színművének bemutatójéről)
589 GALAMB JÁNOS: Két film-„kóstoló” az Arénában
592 BIACSI ANTAL—BIACSI MÁRIA: Miből táplálkozik a dolgozók kultúrája? (kérdőjeles jegyzet egy ankét kapcsán)

OLVASÓNAPLÓ

- 602 KOLOZSI TIBOR: Az egység lexikonja (Leksikon pisaca Jugoslavije II.)
604 DÉR ZOLTÁN: Tudatos építkezés (Gion Nándor: *Latroknak is játszott*)

- 610 VARGA ISTVAN: A parttalan mesélés öröme
(Brasnyó István: Família)
- 612 FEKETE ELVIRA: Túl a hallótávolságon
(Gemma Könyvek 9—12.)
- 616 MOLNAR CSIKÓS LASZLÓ: Névszármaztatás és lexikográfia
(Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára)
- 618 CSUKA ZOLTÁN: A partizánságtól a gémesi párttitkárságig
(Dobozy Imre: Hatalom nélkül)
- 619 VIRÁG AGNES: Parttól partig
(Kocso Racin: Fehér hajnalok; Oton Župančič: Te titok-virág)
- 621 KENYERES KOVÁCS MARTA: Mély értelmű, költői filozófia
(Ivan Pančič: Koji stizemo sami)
- 622 DRAGOLJUB JEKNIĆ: Dzsingisz kán gyermekkora
(Tibor Sekelj: Temudžin, dečak stepe)
- 624 FARKAS ERNŐ: Hangulat- és érzelemkeltés
(Gyöngyszemek a XX. század német lírájából)

CSÁSZÁROK, IDŐ

Evek óta feje fölött érezte azt a bizonyos lógó kardot, de szándékosan nem törődött vele, ellenkezőleg: keményen állta a helyét akkor is, amikor már nem kellett volna. Nem kellett volna? Ezt így, burkolatlanul senki nem merte volna kiejteni előtte, de minden elképzelhető módon éreztették; csak akkor hívták, amikor más már elvétve se akadt az egyre gyorsuló ritmusban érkező csoportok vezetésére.

Az utóbbi időben betegeskedett is, kórházban is volt, de idő előtt, saját követelésére és felelősségére kiengedték. Lassan felszívódott tudatába az egyébként elfogadhatatlan igazság: kényszerű távolléte alatt is nézték a várost, kényszerű távolléte alatt ugyanúgy viselkedtek a városnéző idegenek, ugyanúgy fecsegték, lármáztak, léptek ki a zárt sorokból és ug-rándoztak hasukon állandó jelleggel nyitva tartott fényképezőcsodáikkal, mint annak előtte, és tették fel a szokásos kérdést éppen akkor, amikor a vezető a legizgalmasabb, a legérdekesztőbb részeket ecsetelte teljes beleérzéssel, esetleg éppen a város alapításáról:

— Szokás itt borraivalót adni?

Ilyenkor, sajnos ennek ki volt téve, ilyenkor még átszellemültebben folytatta, másodpercnyi fennakadást se engedélyezve, ha lehet, még emel-tebb hangon, kitérve az alapítók családfájára is, a századok, dátumok pedig úgy röpködtek, mint megbolydult méhkasok lakói. Vitte az indulat; voltak pillanatai, amikor valóban megfeledezett az izgágáskodó, rendet-lenkedő, figyelmetlenkedő közönségről, hatalmas előadóteremben érezte magát, hangját körben hangszórók zúgták vissza, és amikor a „csúzos katonacsászár” jellemvonásait taglalta, szárnyalt; remekbe fogalmazott mondatok hagyták el a száját; ezekben a mondatokban egy-egy vessző vagy pontosvessző okos át-áthelyezése alkalmasint az értelmet is előnyö-sen befolyásolta. Néhány szóval megpendítette a három társ-császár fon-dorkodásait, félmondatokban, és gyűltek a félmondatvégi három pontok. Ezek a pontok nagy mértékben fokozták a szöveg monodramaiságát. Különösen azt a részt szerette legjobban, amikor az egyik oszlopcarnokból a másikba átlépve, mintegy összekötő szöveggént, odavetette:

— Kérem, mi azután nem bővelkedünk római műemlékekben. Valljuk be becsületesen, bármelyik szomszéd ország sokkal több római em-lékekkel dicsekedhet, mint mi. Hogy ne is beszéljünk Olaszországról, azaz Itáliáról. Gondoljunk például Róma római műemlékeire! — A hangja elcsuklik, hiába, már nem sikerül egyetlen lélegzetvételle, holott úgy sok-kal hatásosabb, talán jobban is rögződött volna a rábizott kis csoportban, amelynek most szellemi épülésén fáradozik; évtizedes tudatlanságokat, sötétségeket igyekszik eloszlatni; végre megfelelő kezekben vannak, ahon-nan szellemileg újjászületve kerülnek majd ki. Újabb támadás, újabb roham a szemléletesebb, képletesebb fordulatok érdekében: — Valljuk be becsületesen, khm, kevés a római műemlék, de a legnagyobb, a leghatal-masabb, a legcsodálatosabb, amit a római birodalom valaha csak meg-épített, az itt van, nálunk! Es, hölgyeim és uraim, most jól fogóznak meg, mert ez a nevezetes építmény itt van, itt a szemünk előtt, és abban a rendkívüli szerencsében részesülhetünk mindnyájan, hogy bejárhatjuk ezt a viszonylag jól megőrződött építményt.

Kifulladás. Elfulladás. A lelkesedés, ez a pánikszerű felindulás, ami, ha nincs, talán egyetlen épkezláb mondatot se tudna kifacsarni magából.

— Csak kommentár nélkül, kérem! Adatok! Az értékelés az a néző dolga! — A legtöbbet közbeszóló, fényképezgető férfi hangja ez, aki két veszekedő, nyolc éves forma gyereket taszigál maga előtt. Látszik, még mondana valamit, de hirtelen elhallgat, talán jómaga is megbánta, súlyos-nak találta, amit mondott; a csoporton végighullámszik egy elnyomott ne-vetés visszhangja, hogy egyetlen ijedt szisszentésben haljon el.

A mondatlánc megszakad; mentő ötletként egy elnéző, megbocsátó, nagylelkű fintor, ugyanaz, amellyel a katonacászárszár ítéleteit nyugtázták az őskeresztények.

— Igen, uram — suttogja; tudja, most, most kell remekelnie; hiába, nehéz csoport ez, ezenkívül, ahány csoport, annyi felfogás; van, aki éppen az ellenkezőjét akarja; de egyúttal azt is tudja, ha kimarad egyetlen mondata is, az egész építmény egy fabatkát se ér, összeomlik, ócska kártyavárrá válik; gyorsítani kell az iramon, akkor észre sem veszik, elvégre ezek az emberek folyton pénzt akarnak váltani, hogy minél több folklorba öltöztetett műanyag babát vegyenek, városcímeres kulcstartót, harmonikás képeslapot és gépi hímzésű selyemblúzt, míg kétségbeesett kereskedők hada igyekszik őket esküdözve meggyőzni, hogy *fait á la main*. — Igen, uram — suttogja —, igen, még csak a fejetlen szfinxek, ugyanis, ha a császár meghal, a szfinx fejét le kell ütni, a fej nem került elő, afrikai porfirgránát, fekete rabszolgák gályázták ide; igen, uram, a pogány harmadik század megtette a magáét; hellén építészekről kezdve illír és szirmiumi rabszolgákig itt nyüzsgött a fél világ tíz hosszú esztendőn át, és elkészült határidőre, éjjel-nappali váltásban dolgoztak, talán nem is volt váltás, ki tudja, egyetlen nagy műszakban dolgoztak, míg az inak meg nem szakadtak, és el nem szállt a lélek.

— Hagyjuk a részleteket! — süvölt ugyanaz a hang, többen helyeselnék; a folyosókon át beszűrődik a körüti forgalom szíve dobogása; egy vadonatúj csoport vágtazik el mellettük; a közbekiáltó irigykedve nézi az ügétő menetét.

— Igen, uram, talán végeztünk is itt. Arról, hogy a fenti építményt hajszálpontosan ismétlő alagsor következő terme mire szolgált, talán melőzhetjük is, ugyebár, mindenki tudja, mire szolgált tíz-tizenkét évszázadon át, amit csak az előző évtizedek kimerítő alapossággal végzett tisztítási munkálatai tettek megközelíthetővé, ugyanis az élelmes középkori népség, amely padlócsempékre építkezett, nem kis leleménnyel rájött, hogy egy végtelennek tetsző üreg tátong alattuk, ami pompásan elnyeli a hulladékokat, hogy egyéb részletekről ne is beszéljünk... Sajnos, hőlgyeim és uraim, minderre régészeink és tudósaink megkövesedett állapotában bukantak rá, viszont éppen ez az állag tette lehetővé... — Érti, ahogy belebonyolódik a rövidítés folyamataiba, érti, hogy elvesztette a mondat fonálát, és az cinikusan tovább tekergőzik a kőfolyosókon. Huszonnégy szempár keresztütiében a ráncos homlok verejtékezni kezd, pedig ez a legérdekesebb rész, éppen most, a hetedik század, az avar betörés, máig is titok, hogy tudtak erőt venni a keleti falakon, holott köztudomásúan lovon száguldozó, nyilakkal lövöldöző népség, különösebb haditechnika és felszerelés nélkül, és mégis! Eppen most, hogy a legérdekesebb, hogy a mauzóleum következne, az adalékokat csak pár szóval, ezek az emberek sietnek, pénzváltáson jár az eszük; hogy elbámulnak majd, ha a szarkofágot keresik, a nagyobb hatás kedvéért utoljára hagyja majd a nem létező szarkofágot, hadd nézegessenek egy ideig, megvárja türelmesen, míg a szarkofággal kapcsolatban nógatni nem kezdik, és akkor majd a kérdésre kérdéssel válaszol:

— Uyanott van, ahol Attilaé is.

Ez az egész vezetés csúcspontja, az eltűnt szarkofág, és azzal, hogy éppen avarok tüntették el, sokban megkönnyítettnek érzi a dolgát.

A meredeken ivelő lépcsősort szokatlan fürgeséggel szedi, csúzos térde is jelentkezik, érzi, most vagy soha, ha ma sikerül, a nyár végéig még sok-sok csoport fejében oszlathatja el a ködöt a harmadik és a hetedik századokat illetően. De ha nem? Az az izgága férfi még mindig nem morzsolódott le, érdeklődve követi, az arca csupa figyelem, előtte a két gyerek mintha már belefáradt volna a veszekedésbe, sikerült azok érdeklődését is felkeltenie. Néhány szó a toronyról, a főbejárat felett függő kőkoporsóról, az ör átveszi a csoportos jegyet, mintha kárörvendőn vigyorgna, igyekszik nem észrevenni, nevensen csak, ideje végeztéig még jó néhányszor megteszi ezeket a fokokat; már nem is érdeklődik a kedves egészsége felől, utoljára a látását firtatta, és gratulált, hogy még mindig vezet, ahelyett, hogy nyugdíjba vonulna végképp, és legeltemé az unokáit.

— Még mindig — mondja jámboran —, és arra gondol, milyen jól jönne most egy okos szellemesség, amellyel úgy ütné vissza a labdát, hogy valójában ütnie sem kellene. Nincs több ideje elmélkedni, a csoport szorosan a nyomában, betaszítják a Buvina mester faragta tölgyajtón, a megfeketült kupola egykedvű harangként bonítja le a menetet, a félhomály zavaró, Hermész Pszühkopomposz medáliája körvonalalaiban sejlik fenn; az Anasztázusz-oltár liliomai egykedvűen vetik vissza a félhomályhoz nem szokott pillantást, azelőtt itt szegfűk voltak, miféle változás ez is, nem jó jel, a kis csoport körbefogja, elhal az imamalomszerű moraj, várakozó tekintetek bátorítják, jógához szokott, erőtlen karjával felnyúl, ahol a villanykapcsolónak, a kandeláber kapcsolójának lennie kellene, a sziennai iskola szószekén, a kapcsoló eltűnt, ehelyett még nedves, érdes gipszdarabot tapint ki. Erzi, el van veszve, hiába gyakorolta a mozdulatot hosszú élete folyamán kisebb-nagyobb megszakításokkal; elveszett minden, a szöveg hitelét veszti; látja, a csoport is megértette, mi megy itt végre, már mondhat bármit, semmit sem hisznek neki, a kapcsolót időközben, tudta és beleegyezése nélkül áthelyezték, talán a kinti ór műve volt az egész. Bosszú. Amikor a legragyogóbb mondatokat kellene visszavernie a pogány császár és császárné domborművének, a vértanú püspök üres szarkofágjának, a Diana-fríz vadászjeleneteinek, sőt, jobb időkből, amikor még ércesebben csengett a hangja, a bővítmény-körustér Oroszlánszívű Richard ajándékozta feszületének, csak makogás hagyja el a száját, amirehhez hasonló csak kezdő újonc korában esett meg vele egyszer, rendkívüli lámpalázában.

Az ór és az apát egyszerre érkeznek, tapintatos suttogás, a csoport megilletődve széled szét a mauzóleum-katedrálisban, majd egyenkint, lehajtott fejjel, áhítattal kilépnek a Buvina mester faragta kapun. Mielőtt még a szárnyak bezárulnának, ugyanaz a fényképezgető férfi, aki a két veszekedő gyermeket taszigálta maga előtt, és aki annyiszor megakasztotta, odalép elé, ráirányítja kamerája csövét. A néhány másodpercnyi filmberregés csak addig tart, ameddig máskor magasba lendülő karja a sziennai iskola szószekébe rejtett kapcsolót felkattintotta, s ami most előtte ismeretlen helyen rejtőzik. Összegörnyed, mindig éber figyelmét elkerüli, hogy a kamera pontosan azon a helyen örökítette meg, ahol még a hetedik század előtt a nyugati kis ablakon át betörő napfénynek kellett sugaraiba fonia az eltűnt kókoporsót.

TAMARA SZEGFŰI

Sokan tudták róla, hogy rákos. Sokan tudták róla, hogy menthetetlen. Tudták, hogy kétszer operálták a rákos hasfalat. A Z.-i katonakórház legjobb sebészei végezték a műtétet. Orvosi tévedés vagy melléfogás lehetősége kizárva.

Tamara. Ötvennyolc éves. Gyomorrák viszonylag ritka női betegség. Többnyire csak azok kapják meg, akik hosszas idegfeszültségnek, izgalomnak voltak huzamosabb időn át kitéve. Tamara ezek közé tartozik.

Első házasságából csak egy meghalványult katonafénykép maradt. Félrecsapott csákóspakával, ormán csillaggal. Fiatal, gyerekarcú harcos nevet a lencsébe.

Második házasságából egy halotti anyakönyvi kivonat. Az N.-i kerületben állították ki. P. H., s. k., aláírás, dátum.

Sokan tudták róla, hogy rákos. Kevesen sejtették viszont, hogy tud a betegségéről. Úgy beszéltek vele, mint gyomorfekélyesekkel szokás. Kedélyesen. Kímélő ételeket ajánlva. Példázatokat azokról, akik sikeresen kigyógyultak a fekélyből. Nem kell odafigyelni, mondogatták. Mihelyst tudomást se vesz róla, a baj már nem is létezik. És nem idegeskedni. Ez a legfontosabb. Úgy venni a világot, ahogy van. Írja meg az emlékiratait. Katonák többnyire ezt teszik.

Tamara. Rangsorolása: I. osztályú tartalékos kapitány. Tulajdonosa a Hazáért Erdemrend II. fokozatának. Az okmány évek hosszú sora óta az iratok közt hányódik. Majd egyszer bekeretezteti.

Tamara. Orosz név. Szülei akkor választották neki ezt a nevet, amikor a haladó emberiség várakozó, vigyázó szemei kizárólag keletre irányultak. Ha később születik, minden valószínűség szerint Szvetlanának hívják.

Tamara. Első és utolsó gyermekét 1943-ban szülte meg. Hat vagy nyolc hónapra. Ezt a mai napig sem tudja. A jeges, jégtábláktól foltos D. folyón keltek át. És ott, a túlparton. Alig vajúdott. A csapat kerek két órán át büszkélkedett kettejükkel. Két óra múlva már indultak is tovább. Ennyi idő alatt a tábornóz melege a bakancsukat se melegítette át. A fehér holdfényben, a tisztáson úgy tűnt Tamarának, hogy útját vércseppek jelzik a hóban.

Majd a parancsnokság. Akinek megoldatlannak látszó problémái voltak, megtalálta az utat Tamara íróasztala felé. Néha kiskatonák vasárnapi menyasszonyai is felkeresték. Nem kell komolyan venni, nem kell odafigyelni — mondogatta. És hittek neki. Bármit mondott, hittek.

Tamara. Igyon sok tejet. Vacsorára joghurtot. Elmúlik, mintha soha nem fájt volna.

— Igen — suttogta. — Pontosan így. Elmúlik, mintha soha nem fájt volna. — Csak szája mozgásából lehetett kiolvasni a mondat folytatását: „Nem is fáj. A rák soha nem fáj.”

Az utolsó idők készülődésben teltek. Ahogy az a fontosabb családi események alkalmával történik.

A rák — bizonygatta magának —, a rák, az ugye, családi esemény?

Soha nem volt legerősebb oldala a háztartás. Portörölővel végigjárja a lakás zugait. Legyen rend. A belső rendet már megteremtette. Legyen rend.

Kikeresi a telefonkönyvből mindazok neveit, akikkel valaha egy brigádban volt. Akikkel együtt mentek a halál főpróbájára. Függetlenül attól, hogy mi lett belőlük: elsüllyedtek a tespedésben, vagy más síkon folytatták tovább a veszélyes játékot. Túl sokan voltak annak idején, és most túl keveset talált meg. Még kevesebb vette fel a kagylót.

— Eljössz?

— Eljövök.

— Tudod, ki vagyok?

— Megismerem a hangod.

— Tudod a címem?

— Tudom.

— Rég találkoztunk. Holnap délután, ötkor.

— Holnap délután, ötkor.

Huszonnégyen voltak. Huszonnégyen tudott összehívni. Többnyire nők. A brigádból. A bankettek, hivatalos fogadások soha nem voltak a legjobb alkalom arra, hogy megbeszéljenek bizonyos dolgokat. Akinek szólt, akit megtalált, mind eljött.

Az ajtót kizárta. Az egyetlen lakóhelyiség ovális asztalán huszonnégy teríték. Négy órától már szállingóztak. Szólt a csengő szüntelenül. Minden belépőnek ajándékozott egy szál fehér szegfűt. Az érkezők vörös szegfűcsokorral jöttek. Nem beszéltek össze.

Ejfel után már a brigádindulókat fújták. Duhajul, önfeledten.

— Hát azt a viccet ismeritek-e — kiabálja túl a kórust Tamara —, azt, amikor . . . hogy is van csak?

— Hogyan?

— Jaj, elfelejtettem. Majd mindjárt eszembe jut. Ne haragudjatok, olyan feledékeny lettem.

— Dehogy vagy te feledékeny, Tamara.

Túlzott. Tudja. Túl sokat emlékezik, és túl sokat gondol a jövőbe.

Szép virág a szegfű. Ünnepi alkalmakra a legmegfelelőbbek. A fehérék elfogytak. Az ebédlőasztalon több száz vörös szegfű illatozik.

SZÜCS IMRE

MA ESTE MÁR...

Ma este már nem kormosbikázunk
és csön-csön-gyűrűt sem játszunk
Erdeiek mögött a gyepen
pedig tegnap még ott hancúroztunk
holdvilágnál is a fűben
és jól megpapucsoztuk egymás fenekét
megpapucsoztuk mert a kereső
ügyetlennek bizonyult
de ma este már nem lesz új játék
Kúti kisbíró sietve deszkapalánknak lökte
zörgő biciklijét és
szigorú kijárási tilalmat dobolt
most idegen beszédű
fegyveres járőrök cirkálnak mindenfelé
akik akkor is megverhetik
az ablakot ha a visszacsavart lángú
vagy krumplikarikákkal szított
petróleumlámpa erősebben világít
hát még ha kiállhatatlanul zajonganak
a partizánrazziaák miatt
faluvétről elültött
zöld utcai kis utcai temetősi
udvarnoki rögendorfi
és bőrükbe sosem férő
árnyékuktól sose félő
rakoncátlan gyerekek

HA VAGY...

Ha vagy: szomjazó öröm
ne maradj soha: kívül a körön

ha vagy: trappoló kiscsikó
akkor se légy: magadat pusztító

ha vagy: sose várjál gonddal
hanem inkább: szétágazó combbal

ha vagy: meggybogyó csudajó
ne légy sohasem: házsártos nagyanyó

ha vagy: szilaj verekedő
légy az is: visszakéredzkedő

ha vagy: veszélyben se hagyj el
ha vagy: véremlen aludj el

ha vagy: áldásnak irigye
hét ördög örömd: örökre elvigye

de ha vagy de ha vagy: bölcső vagy koporsó
tőlem elfordulni: te légy az utolsó!

SZEGÉNYSEGRŐL CSAK AZ SZÓLJON...

Szegénységről csak az szóljon
ki nem élt még könnyű módon
aki tudja mi az a nincs
kidőlt ajtón a fakilincs
aki tudja mi az éhség
és mégse lop mert az vétség
aki tudja mi a klumpa
hisz lábfejét sokat nyomta
aki tudja mi a testvér
s tizedmagával is megfér
földön fekvé ötösevel
egy fej egy láb minden éjjel
aki tudja mi fán terem
naponta a sok gyötrelem
aki így él vadkeményen
és dolgozni sose szégyell
a szíve meg olyan tiszta
mint a nyíló akác szirma
gazság benne sosem árad
bár van aki ezen fárad
róluk ezért csak az szóljon
ki nem ágalt gonosz módon

aki tudja mi az a nincs
s kéményének füstje sosincs
mert lakása az is másé
béremelő uzsorásé
csak az szólhat így hát hiven
aki felnőtt sóbavizen
aki tudja mi az fázni
toporogni és bokázni
feslett ruhát eltakarni
folt hátára foltot varrni
akinek a lavór csoda
hordozható fürdőszoba
sőt tán éppen kéklő tenger
kiskirályi kényelemmel
és a szappan érdes cserép
sikálásra holtig elég
szegénységről csak az szóljon
ki sose élt könnyű módon
vagy ha mégis másképp volna
akadjon el annak tolla
nyelve váljon sziklatömbbé
ne mozduljon soha többé!

BEDŐLT SZÉLMALOM

Hová lett a zshivaj,
bordádnak a vászna,
s mit szólna anyám, ha
ő is újra látna?

Hová tűnt a szárnyad,
s hová a garatod,
vagy már az időt is
füvekkel zúgatod?

Hová lett a zshivaj,
hová a vad lárma,
mikor még itt másztunk
eprezni a fára?

Hol vannak, hol vannak
az egy gebés bátrak,
kik gyermekként engem
is szivükbe zártak?

Hová lett a zshivaj,
kenyérvetők párja,
s a hófehér lisztet
ki tapostá sárba?

MOLCER MÁTYÁS

FELIRATOK

1.

*itt fekszem karcsú egyediül
hiányod zúdul
értelmemre
elképzelt szép mozdulatokkal
óvlok magamnak*

2.

*az est omló oszlopai
múló napjaim bánata
se múlt se emlék
csak távoli tehervonatok zaja
én vagyok minden oszlopban
s rám kövesül fényed*

3.

*csak azért tanultam járni
hogy hozzád ...
ahogyan az ünnepeken ...
most csönd van
és az lézeng bennem
milyen lesz
egy nyári délután*

4.

*megmaradni számontartottnak
az agyonhallgatott tények ellenére
szorítani a hétköznapi könyörgést
kifakulva
tükrödben
neked*

*Intermezzo:
(Hitem, testvérem,
eljöttem hozzád szólni
tiszta fényedről*

*Halkan pendülő
dallam, mint a folyondár
bejárja tájad*

*Hová vezethet
utunk, végét se látni,
legyen kitartás)*

6.

*pusztuló gondolataim
maradék szavai
menekülnek hozzád
reményként lüktetsz bennem
riadt madárként
csapdos ver a szívem:
Ne legyek hiába!*

KOPECZKY LÁSZLÓ

KÖPÉ-DALOK

TALANY? TALAN...

Az Igazságot kerestem
Éjjel-nappal,
Es meg is találtam.
Most már tudom,
Mi ő:
Egy szép mese.
Habbal...

ADMOLESZTACIÓ

Haragom lenyelem,
A szatíre
Nem kenyerelem.
Üres formulárokat
Rovok cügos folyosón
Halálig,
Ez rendszerint
Bevállik.
Hát —
Így kaptam:
Telket,
Kölcsönt,
Reumát.

TÜRELEM MINDEN MENNYISÉGBEN

Világpolitika,
Te legszebb!
Véled kelek,
Véled fekszek,
Te vagy
Ködünk,
Jégverésünk,
Fagyunk.
Igen, tudom,
Győz az Igazság,
De most még csak
Az első félidőben
Vagyunk.

ÉLETCÉL MINT OLYAN

Öröm
A mellényzsebben,
Púpodon,
Gonddal teli strohsák.
Már túl vagy ötvenen,
S még nem tudod:
Mi ebben a „marha jó”-ság?

AZ ÉV UTOLSÓ NAPJAN

De jó,
Hogy nem rossz
Így élni,
Folyton fogyva,
Mint az Idő
Szabaduló foglya.

Mígnem az egész
Életet levetve,
Búcsúkiáltó sóhajtással
Letörölöd könnyeid
Nevetve.

De addig is
„Most” van,
S a mostban
Jó és rossz van.

S ebből a rosszból
Most lemorzsolódott egy darab.
Es ennek én örülök!
Láttak már ekkora szamarat?

LELKIZEM

Néha néhány dinárért
Kötölsz sokat,
Máskor ezresért
Röhögve tartod
A markodat.
Mi hát becsesebb:
A dinár
Vagy az ezres?
(A válasz tüstént meglesz!)
S szem nem marad száraz:
A d i n á r !
(Hülye kérdésre hülye válasz!)

SZALDÓ

Létvégen,
Mikor
A végelszámolás
Faktúráit
Kéretem be,
Kiderül:
Az egész
Földi tartózkodás
Ügyszólván semmibe se kerül,
Csak az életembe.

KÉZFOGÁSOK

ALEKSANDAR TIŠMA

KISASSZONY NAPLÓJA

RÉSZLET A VISSZAELES AZ EMBERREL CÍMŰ REGÉNYBŐL

KISASSZONY NAPLÓJA kisebb méretű hosszúkás füzet, kemény fedelén az érdes, bíborvörös borítás kígyóbőr utánzat, s felső jobb sarkában mélynyomású az aranybetűs felirat: *Poésie*. Afféle emlékkönyv: bakfisoknak szoktak ajándékozni ilyet, hogy abba gyűjtsék kedvenceik alkalmi bejegyzéseit; ám az olyan kisvárosban, mint amilyen Újvidék a második világháború előestéjén, ez az egyetlen intim jegyzőfüzetféle, amihez pénz juthat az ember. Erről győződik meg Ana Drentvensik is — a tanítványaiknak csak Kisasszony —, amikor is felkeresi a Nahauer és Fia papírkereskedést a Fő utcában, mert rendszerint ott szerzi be az efféle kellékeket, nemcsak mert ott a legnagyobb a választék, hanem mert német a tulajdonosa, és ez őt, a szintén németet bizalommal tölti el, és szívesen is jár oda. Benyit az üvegajtón, mely kókadt páfránylevél formájú kovacsoltvas kilincsre nyílik a két kirakat közt — az áttekinthetően elrendezett üzleti könyvek, füzetek, töltőtollak és ceruzák közt — ebben is, abban is — egy-egy (Adler és Underwood) írógép emeli az összhangot; belép a hosszú, keskeny helyiségbe — fa és enyv szaga terjeng a patikacsendű félhomályban —, és miután elhalad a zömök vevő mellett; aki löprengve rakosgatja szét a pulton a merev kötegeket, melyeket létráról halmoz elébe a fekete köpenyes nyurga segéd (arca sovány, haja sáfrányszöke), megállapodik a másik, a jóval idősebb segéd előtt: ezüst drótkeretes szemüveget visel, rövid és keskeny ajkán meg ravaszkás mosolyt, amint megkérdezi: „Mivel szolgálhatok, asszonyom?” Az alig is nyíló ajak érthetően ejti a szót, miközben az ujjak összekulcsolódnak a pocakocskán, melyen ugyanolyan fekete klottköpeny feszül, mint amilyen a sáfrányszöke segédén, majd hirtelen: „Sie wünschen?” kap észbe az elárusító, hiszen ismeri és meggyőződött már róla, szívesen veszi, ha anyanyelvén szölgötták, ami nem általános jelenség mindenkiel Újvidéken, legalábbis a harmincas években nem, amikor az első menekültek megjelenésével és az első kulturbundos egyenruhák feltűnésével már érezni a háború, a leszámolás előszelét. Kisasszony ekkor szégyenlősen, merthogy titkos a kívánsága, fölemeli fejét a széles karimájú kalap árnyékából s fekete glazékesztyűs mutatóujjával a kiszolgáló feje fölé a polcokra mutat, melyeken félenken már végigsiklatta tekintetét, és megszólal: „Füzetet szeretnék, de valamit finomabb papírból.” Az elárusító szolgálatkészen meghajol, ám korántsem a megértés kifejezésével, hiszen a megértés e pillanatban oly tág fogalom, mint a kért tárgy megjelölése, mozdulatát a szolgálati tapasztalat sugallja; csakis az ilyen mindentudó kifejezéssel nyerhetni meg a kölgyek bizalmát, akik határozatlanul, ilyen tétova mozdulathoz folyamodva kérik az árut, amelyre szükségük van, s már fordul is a polcok felé, fölpillant, rugalmasan hátrahajolva felnyúl a jobbjaival, ügyes ujjakkal szedegetni kezdi s baljával a pultra helyez két, három, hét, nyolc különféle füzetet és füzetecskét, kemény és puha kötésűt, vékonyat és vastagot, s miután, nagyujjával dobolva a pult alsó lapján, átfutja gondolatban, levette-e az egész készletet, megfordul és amint rendezgeti őket a pulton, olyik-olyik lapját behajlítja, mint ahogy a cipőt árúsító szokta a kérést és a talpat, mutatva az áru puha és könnyű minőségét. Kisasszony közben a szürke és a szemnyugtató olivzöld födeleken járhatja a szemét, majd a vonalas és kockás lapokon, és megnyúlja azt a füzetet, amelynek felső sarkán a mélynyomású aranybetűs *Poésie* a dísz. Fölveszi és szétnyitja: a merített papír minőségű merev és sárgás lapok

zizegve borulnak egymás fölé. „Ez mibe kerül?” És miután közli az árát a kiszolgáló, Kisasszony leteszi a füzetet a pultra: „Ezt kérem”. Kotorász a táskájában, s amíg fizet, a kiszolgáló lendületes mozdulatokkal göngyöli fehér selyempapírba a füzetet. Kisasszony beteszi a táskájába és távozik. Odahaza áhítattal kibontja és gyönyörködve forgatja a füzetet, lapozgatva gusztálja vajszerű kemény lapjait, visszahajt az elsőre, asztalhoz ül, bemártja a tollát s némi tűnődés után odaírja a napi dátumot: „1935. május 4.” és alá: „Isten segítségével” — persze németül. A füzet ezzel napló lett; apránként aztán megtelik szavakkal — Kisasszony velük kísérli formába önteni megfogalmazván mindazt, ami jelentős eszentül történik vele. Míg végül egy napon — 1940. november 1-én — be nem jegyzi: „Újabb betegség”, mint már annyiszor tette, de többé sohasem fogja, mert ez az alattomos támadás a teste ellen meghaladja az értelemmel követhető erejét. Orvosokhoz kezd járni; felfekszik, de hányszor, fehér gumilepedős, alacsony pamlagokra s mennyezetre szegzett tekintettel tűri majd a szakavatott ujjak fájdalmas és szégyenletes vizsgálódását. Doktor Korkhammer laboratóriumában vért vesznek tőle, a vénából meg az ujjából is, majd vizeletet is, pohárba, s a kapott leletekkel aztán bekerül doktor Boranović, az akkoriban tudós tekintélyű műtősebész szanatóriumába, ahol is közli vele az ötvenes, köpcös férfi: epeköve van, az okozta a gyulladást, s mindjárt indítványt is tesz a műtét időpontjára. „Megfelel?” — emeli rá a közelebb húzott naptárról apró, zsírpárnás szürkés zöld szemét. Ő megdöbben a félelmetesen közeli időponttól és haladékat kér, amíg eldönti magában. De: „Tudja mit?” — mondja alsajnálkozásra sikerült mosollyal az orvos. — Ha sokat töpreng rajta, megeshet, hogy fel sem veszem a szanatóriumomba, nálam ugyanis fontos az a szempont, hogy minden műtét sikerüljön.” A zsarolás villámként hat; Kisasszony hazasiet és csomagolni kezdi, mint elutazás előtt, a holmiját. Néhány hálóinget, bugyit, többet is, mellénykét. Valami meleg holmit, amiben feketni hónapokig húzott paplannal, szabadon hagyott karral, mint nemrég látta egyik ágyban fekvő nőismerősét, amikor meglátogatta. De mi legyen az? Pulóvere egy sincs olyan, ami megfelelné, mind sötét színű, és viseltes, — nyakába veszi hát a városot, egy-egy megtartott órája közt, s egyben búcsút is vesz határozatlan időre a tanítványaitól, és lőt-fut, hogy megvegye azt a bizonyos finomabb ruhadarabot. Csupa silány minőségű és rikító színű holmit kínálnak neki mindenütt. Lejárja a lábát üzletből üzletbe rohangálva, míg végre megtalálja a liseuse-t: így hívják ugyanis a keresett holmit, amint a Dáma Áruházban értesül Ermedzicnéttől, a bolt szívélyes tulajdonosától, miután bizalmasan elmondta neki az esetét. Nos, az ágykabátka halványrózsaszín gyapjúholmi, nem gombolható, ujjá bő, s talán túl rövid is, de otthon, amint felpróbálja, lám, mégis a könyökéig ér: most végre megvan az utolsó kellék is, ami még hiányzott neki. Közben, amint beesteledik, hidegnek érzi a szobáját a villanygőz szűrős fényében: sugarai oly kíméletlenül tűzik meg, hogy szinte elroncsolják az ágyra rakott élettelen holmikat, melyek már csak arra várnak, hogy bőröndbe kerüljenek, akár ha sír fenekére. A halványrózsaszín hálóing, a kissé sötétebb árnyalatú liseuse, a fehér és halványlila bugyik, a hófehér mellényke, melyre az imént erősítette fel a már régés-rég lelazult gombot. Ez mind belefér majd a füles útításkába; ha látja valaki, amint a szanatóriumba tart, azt hiszi, bevásárolni indult (alkalmasint az útba eső piacra). És a napló? — rebben szeme a szekrény alja felé, mert ott tartja, legalul, a beakasztott ruhák és a pihenésre tért tavaszikabát árnyékában. Kinyitja a szekrényt, és amint széthajtja a ruhákat, szemébe tűnik a bíborvörös könyvecske, benyúl érte és kiemeli, hogy odategye mint megkerült becses holmit a szükségesek közé. De vajon kíván-e majd, és ha igen, lesz-e alkalma bármit is beírni az orvosok és kedvesnővérek szeme előtt a naplójába? Ha viszont csak rejtegeti, mondjuk, a párnája alatt, esetleg megtalálhatja valaki, egy óvatlan pillanatában vagy miáltal a műtőasztalon fekszik, és hívatlanul beleolvas az illető. És mi lesz, hogyha...? Remegve idézi maga elé a képet: meghalt és naplója végképp avatatlan kezekbe került. Ha viszont itthon hagyja a szekrény alján, akkor ki fogja megtalálni? Simokovićné, hisz arra szándékozik bízni a szobája kulcsát, vagy nővére, ha megérkezik a távirati értesítésre? (De hiszen róla is kedve-

zötlenül írt a naplójában!) A két eset bármelyike iszonyatos lenne. De elkerülhetetlen is, hiszen nem óvhatná, nem rejtegethetné többé a naplót. És most látja magát, amint holtan fekszik, távol ettől a szobától, nagyon, de nagyon messze, magánosan, mozdulatlanul, vértelen arccal, végképp megszűnt tudattal, s elárvult naplója itt lappang a titkával — ez oly elviselhetetlen, hogy nem állhatja meg: lehajol és felkapja a füzetet, keblére öleli és könnyek közt borul fölébe az ágyba. Sokáig, késő estig sírdogál, magánosan, a szoba magányában, ahol már rég kihűlt a kicsi kis vaskályha. Tudja, ártalmas, amit csinál, de nem tehet mást, sír, csak sír, amíg éjfél-tájt, végképp kimerülten, azonmód ruhástól, dunyha alá nem bújjik és el nem alszik, hogy aztán álmában is rázkódjék a panaszosan fel-feltörő sóhajokkal vegyes zokogástól. Reggelre kelve hamar be kell gyújtania, mielőtt mosakodni és öltözködni kezdene, hogy aztán meghagyja szomszédnőinek a teendőket, amelyeket elmulasztott elintézni, elköszön majd tőlük, összerámol és útra kel. A napló sorsa felől még mindig nem döntött — elégsse-e haladéktalanul a reggel óta lobogó tűzőn, mielőtt vizet lötytyintene a parázsra, mint gondolta is: távozáskor így oltja el a kályhában a tüzet. Ettől a művelettől azonban babonásan tartózkodik, mintha úgy érezné, a halált idézné vele: nos, jöhetsz, most már semmim sincsen. Ekkor felöltik benne: beírhatna még valamit, egy tömörre fogalmazott értesítést a távozásról, hogy tompítaná valamelyest a korábbi érzékenyüléseket, amelyek most, emlékezte szerint, talán túl árulkodóak reá nézve. De attól tart, hogy megint elsírhatná magát és akkor végképp nem lesz ereje elindulni (vagy talán az is lenne a jobb, villan át az ágyán), és mivel ideje nincs már a további tétovázásra, elvetetlen gondal, tekintgetve távozik hazuról, beszél még egyszer Šimokovičnének, aki, alkalmasint a beáztatott szennyesel teli teknő mögött, már törli is köténye aljába a kezét, hogy odanyújtsa, mint hirtelen felrémlik benne, a máris ellefejtett Kisasszonynak. Ez azonban korántsem így igaz: a szegény városnegyedben, ahol lakik, ha az emberek figyelme nem is ér el az általános történésekhez, az ő távozása eseményszámba megy: híre gyorsan terjed, mint a gyűrűző hullám, és hamarosan eljut egyik tanítványa anyjához, Slavica Božičhoz is. Az is továbbadja és érdeklődik maga is; megtudja, hogy Kisasszony már túl van a műtéten, maga doktor Boranović operálta meg, továbbá azt is, hogy annak rendje-módja szerint ébredt a narkózisból, ami arra vall, hogy sikerült a műtét. Božičnének ennek kapcsán becsvágyó gondolata támad: ha már úgyis elmarad a tanítványok tekintélyesebb szülei mögött, most kitűnhetnek: ha nem ranggal és jómóddal, de figyelmességgel; előveszi hát fia ünneplobjét és lekeféli, kivasalja egyetlen fehér ingét, fehér harisnyáját, és hogy teljes legyen a sok gyönyörűség hatása, kilátásba helyez egy vásárlandó nagy-nagy csokrot, az idény virágaiból, látott is a minap a piacon szép nárciszt meg őszirózsát. Közli ezt Milinkóval. A szőfogadó fiú, mint mindig, most is helyesli az indítványát. Az iskolában közli Sredoje Lazukić osztálytársával, hogy mire készül, esti találkán pedig szívszerelmével, Vera Kronerral osztja meg örömét. A lány meg a fiú sem hallgatja el odahaza a dolgot, a lépést itt is, ott is helyesléssel fogadják, s az elképzelt csokor így aztán három teljesen egyformára terebélyesedik — csupa őszirózsákból, és a szanatórium második emeleti egyes számú vakító fehér kórtermébe seregnyi tanítvány érkezik látogatóba. Kisasszony fogadja is — se módja, se ereje elutasítani látogatóit, épp aznap (csütörtök) óta ugyanis rosszabbul érzi magát. Sebe előző este is nyilallt, de reggel óta oly észbontóan hasogatja, hogy úgy érzi, minden porcikája sajog belé; képe lábzan ég, súlyos nyomás ül a mellén, nincs étvágya, csak szomjazik, de a víz sem ízlik neki, ajka ivás után is száraz és fanyar ízű, s noha végképp elerőtlenedett, úgy érzi, valami mind arra készletti ellenállhatatlanul, hogy kiugorjon az ágyból és el, el innen rohanvást valahova, ahol hűvös árnyékra és enyhülésre lelne. Tanítványai belépnek, és amint köré sereglenek, úgy érzi, még nehezebben jut levegőhöz, a kedvesnővér meg ahelyett, hogy felvilágosítaná őket, a reneteg virágnak lelkendezve elfut, hogy megfelelő váza után nézzen; a gyerekek zsvajganak, mind arra kéri, mondja el, hogy érzi magát, fáje valamije, mikor kel fel, s Kisasszony egyszerűen úgy érzi, semmi, de semmi értelme az egésznek, mert több mint valószínű, fel

sem kel többé. Lehunyja a szemét, s a kórterem fehér képét hirtelen bozsgó vörös váltja fel a szemhéja alatt: az elvont függöny alatt lógó ruhadaraboké, ahogy még az imént látta. Felocsúdik, kinyitja a szemét és látja: a kedvesnővér — észre se vette, hogy belépett, nyilván eszméletén kívül lehetett —, miközben integet a gyerekeknek, hogy távozzanak, rémült pillantásokat vet feléje. S amint észleli, milyen furcsán merednek rá nagymessziről a diákjai, felemeli a kezét és búcsút int nekik. De abban a pillanatban rádöbben: most búcsúzik élete körének utolsó emberi teremtményeitől, és hogy ez a végső esély arra, hogy tegyen valamit az elviselhetetlen lidércnyomás ellen — felkiált, illetve úgy véli, hogy kiáltott, pedig csak suttogás hagyta el az ajkát: „Vera, gyere ide, szívecském!” S a küszöbről szinte visszaremmültnek, mert nem a gyengécske hang, a szólító tóra meredt szeme vonta közelebb, ezt rebegi: „Hajolj közelebb”, s (most szándékoltan) suttogva mondja a fülébe: „Ha meghalok, menj el a lakásomra és vedd magadhoz, a szekrény alján megtalálod, azt a könyvecskét és égesd el.” Kimerítette a beszéd, alig mozgatja a száját — nincs nyála, hogy megnyalintaná ajkait, s inkább lehelettel, semmint hanggal kérdi: „Ugye megteszed?” S miután Vera rábólint, szemét ismét lehunyja, s oly mély lázálomba merül, hogy már nem is hallhatja az ápolónók lázas rohángalását, nem érzi, amint lemeztelenítik és injekciózzák — még az éjjel meghal. Vera erről másnap értesül Milinkótól, holnapután lesz a temetés; részt vesz ő is rajta, konvencionálisan, s mivel az anyja is vele van, valamelyest kelletlenül is, folyton azt figyelve, ki köszön neki és (ha férfiak, vajon hogyan?) meg arra, hogyan viselkednek a hölgyek, mint színlelik a meghatottságot és a részvétet (mint velük szemközt Sredoje előkelően sápadt, csúnya arcú mamája), és vajon észreveszik-e, hogy az övé elít tőlük. Ő személy szerint e feszültség miatt szomorú nem lehet, különösebben megrendült pedig annak a tudatától, hogy a végtiszességgel földbe tett lényvel két napja még beszélgetett, érintette a kezét, és meghagyásként vette a szájából az utolsó kívánságát. A meghagyás azonban azóta is foglalkoztatja a képzeletét, s mihelyt a betemetett koporsó fölé sírhalom domborul, Vera elválik anyjától, szárazon csak annyit mond neki, hogy dolga van a városban, és elindul a Stevan Sremac utca irányában, inkább azért csupán, hogy a helyszínen alaposan átgondolja, semmint hogy azonnal végre is hajtsa a meghagyást. De mikor a ház elé ért, ahol Kisasszony lakott, nem maradt más hátra, mint hogy véghez is vigye a dolgot. De meg kell várnia Simokovićnéét, ott látta a temetésen, és bizony jó időbe telik, amíg az — karöltve a sógornőjével, meg-megállva, hogy kicséréljék benyomásaikat (a pap csak elhadarta az imát, Kisasszony nővére nem érkezett meg) — hazaér. Az asszonyág megörült Verának, jövetele meghosszabbítja az élményt, és boldog örömet nyitja ki neki, kíváncsiságában, az elárvult lakást. Mindketten meghökkennek: hidegebb van a szobában mint odakint („Pedig csak egy hete, hogy nem volt fűtve” — ámuldozik Simokovićné.) Villanyt gyűjtanak; bent már teljes a sötétség; s amint belép, Vera egyenest a szekrényhez siet és kinyitja, úgy tesz, mint aki jártas a dolgában, és fejből tudja, hol találja meg, amit keres, és rögtön meg is pillantja a bíbor fedelű füzetet a szekrény alján. Kiveszi, találmra kinyitja, szeme és ajka játékanak most feltétlenül meggyőzően kell hatnia: köze van a tárgyhoz, tulajdonjoga is, elmosolyodik, s már indul is kifelé Simokovićné oldalán, aki sokkal jobban becsüli az írásos dolgokat, semhogy bármire is gyanakodna. Többé egy szó sem esik köztük, s amint elköszönnek egymástól, Vera valamelyest mégis tolvajnak érzi magát. Ez a benyomás hazáig kíséri és nem szűnik meg otthon, a szobájában sem, és amikor lefekszik, lopva végigolvassa a naplót. Erre nem kapott felhatalmazást, tudja, de arra viszont képtelen volt, hogy olvasatlanul égesse el. Most pedig már a napló tartalmának ismerete akadályozza abban, hogy tűzre vesse. Az az érzése, hogy a füzetben bennfoglaltatik egy egész ember, méghozzá egy, a számára eddig ismeretlen ember, mert merőben másmilyennek ismerte, és a napló megemmisítése egyszerűen a lehetőség megemmisítését is jelentené, hogy később, a megrökönyödés tompulatával, esetleg tisztább képet nyerjen róla. És csak ekkor szállja meg a félelem, ami a temetésen elmaradt: hát így múlik el, ilyen könnyen és felületesen,

egy másik, egy ismeretlen élet egész tartalma? (Korához képest az az élet roppant hosszúnak tűnik: negyvenegynéhány év!) Közli tanácsstalanságát Milinkóval, de az, a becsületesség és helytállás bajnoka, azt tanácsolja neki: teljesítse hiven az ígérését. Mégsem képes megtenni. Talál végül is egy középmező: nem olvassa többé, elrejtí szem elől egy későbbi, érettebb határozatig. Dughelyet keresve tekintete előbb a szekrény felé indul, de megtorpan, szinte babonásan, a feltűnő ismétlődés előtt. Nem, szerinte rejtettebb is lesz, ha olyan helyre dugja, ahova rajta kívül senki be se kukkant: a beépített fali könyvesszekrénybe; talál is megfelelőnek vélt helyet: két tankönyv, az alsós angol és számtan közt, ezek csak kalódnak itt mint végképp szükségtelenek. De mielőtt beteszi, mintegy eltemeti a füzetet, ahelyett, hogy elégetné, mint ígérte, arra gondol, hogy döntésének, amit helyell-közzel lemondásnak s egyszersmind árulásnak érez, kellene mégis valamilyen külső, emlékezetes jeleget is adni, asztalhoz ül, kinyitja a füzetet és az utolsó bejegyzés, a határozott dőlt betűs írással írt vallomás után következő első tiszta oldalra gyöngybetűkkel ezt jegyzi be sűrűfelirat tömören és tárgyilagosan: „Ana Drentwensiek, elhunyt 1940. december 19-én, epeműtét után.” Alkalmasint épp ez a bejegyzés készíti majd Sredoje Lazukićot arra, hogy magához vegye a füzetet, négy év múlva, amikor véletlenül rábukkan majd mint a népfelzabardító hadsereg katonája. Előzetesen menetszlopában vonul majd a város — egykori városa — utcáin, majd a győzteseket, mármint őt is, köszöntő diadalív alatt, fogadja jó néhány csinos, tömör testű lány csókjaít mind a két képére — ellenállhatatlanul rohanják majd meg a gyalogjárdáról a vonuló katonákat és virággal árasztják el őket, hogy nyomban azután leszakadjanak tőlük és eltűnjenek; ő meg beleolvad a sokaságba a főtéren és meghallgatja a számára ismeretlen, s a spanyol harcos háromágú sapkáját viselő tiszt beszédét; estére a laktanyában lesz szállása, majd részt vesz az ünnepi táncmulatságon, ahol mindenáron meg akarja hódítani Valeriját, a szlavóniai ápolónőt, még mielőtt magával viszi a barát-nője a szomszéd terembe, a kisebbbe, ahol is a tisztek mulatnak, élükön a brigádparancsnokkal, látja is majd őt a nyíló ajtó résén át, amint hadonászva járja a táncot a fehér abroszos asztal tetején. Különben is az az érzése, hogy hívatlanok lába tapos — maga is közéjük tartozik ugyan — városzerte azon, ami az övé, és ez az érzés másnap sem hagyja el, amikor is a frontra vonulásra várva bejárja majd a város utcáit. Öröm-ünnepi tarkaság, zsvajgás, fákyaként lobogtatott papírlapok kormos hulladék, szemét mindenütt. Elindul — ellentétes belső ellenállással — egykori házuk felé, akár ha temetőbe; az utca sarkáról veszi majd szemügyre a magányos bástyaszerű épületet, kupolás tetőzetéhez az apja ragaszkodott, amikor építtette. Becsönget, és miután kiáll belőle a szorongás — egy ismeretlen fiatalasszony nyit ajtót gyermekkel a karján (nyilván önvédelműl vette fel) —, rájön, azért szorongott így, mert attól félt, hogy a házban, a pihenőhelyen esetleg ismerősbe ütközhet, valamelyik régi lakóba, aki talán szemtanúja is volt a jelenetnek, amikor anyját innen elvitték a vesztőhelyre; vagy netalán bűnrészes is. Ennek az idegen nőnek nyugodtan felfedheti kilétét, s el is fogadja majd felénk invitálását, hogy menjén csak be és nézzén szét, úgy jár majd szobáról szobára, mintha szemlét tartana, futópillantást vetve az idegen bútorokra, melyek teljesen megváltoztatják a helyiségeket, aztán lemegy és végig-sétál a kerten, most puszta és virágtalan, csak a három fenyőfa a régi, amelyet apja ültetett a fiaj nevében, visszafordul és távozik. De visszaterése a múltba az első lépés után tovább ragadja iszamas göröngyein, és ahelyett, hogy visszamenne a laktanyába, vagy szórakozni a főtérre, sorra járja majd az ismerős helyeket ötletszerűen, ahogy épp eszébe jut vagy útra esik egyike-másika, a Labud cukrázsdát, a parkot, a görög-keleti székesegyházat, a gimnáziumot, betér majd Milinkó Božićekhoz, ahol is az anyjától tudja meg, hogy egykori osztálytársa szintén katona, nemrég vonult be; benéz majd Kisasszony egykori lakása ablakán, és végül eljut Vera Kronerek házáig is. Minthogy a háború előtt sohasem járt Veránál (pedig égett a vágytól, hogy otthonában is lássa!), tétován áll meg a kapu előtt, ám az elé táruló kép, a nagy rendetlenség az udvaron, a kitért bejárati ajtó szerinte arra vall, hogy a ház elhagyatott és nyu-

godtan bemehet. Szanaszét heverő bútordarabok, szőnyegtelen, betapodott padlózat, edénycserepek. Szenvtelenül halad majd el a csupa limlom közt, mint ahogy az utcákon is járt; ösztöne sugallatára keresi Vera leányszobáját, s azonnal rá is ösmer, bár sohasem látta, a fehér bútorról meg a darabka fehér függönyről: úgy ling-leng az ablak kilíncsén fennakadva, mint zászlócska a legyőzött kezében. Kinyitja a szekrényt: üres, teljesen kifosztott, kihűz néhány kisebb fiókot, azok is üresek. Tekintete ekkor a beépített szekrényre téved, a fehér ajtószárnyak a magasban félig nyitva, belát a polcokon sorakozó könyvekre. Ezeket persze nem bántotta senki, mosolyodik el gunyorosan. De amint közelebb lép, izgalom fogja majd el a könyvek bordáján sűrű, keskeny betűk láttán, annak idején ilyenekből tanult ő is kinkeseresven, turkálni kezd köztük, és amint nézegeti őket, megakad a szeme a szokatlan, bíborvörös kötésű könyvecsken, leveszi, belelapoz és meg fog lepődni a kézírásos német szövegen, a betűk vonásait nem ismeri fel, pedig valahonnan mintha ismerősnek rémlenének. tovább lapozva eljut aztán az utolsó oldalig: más írás, másmilyen vonások, és — rögtön felismeri Vera gyöngybetűit: „Ana Drentvenšek, elhunyt 1940. december 19-én, epeműtét után.” Feltolul benne az egész múlt, morajlón, mint mélyben hömpölygő búvópatak; fogja, s beteszi majd a füzetet a katonablúz alá és elindul rohanvást a laktanya felé. Csak ott olvassa el, de csalódás éri majd: Kisasszony, akit magabiztosnak, sőt csipkelődőnek ismert, most egyszerűen gyöngédnek, érzelgősnek mutatkozik, tehetetlennek, szinte élhetetlennek. Mégis megőrzi majd a füzetet mint a tűzvész-ből kiragadott egyetlen tárgyat, csak öt év múltán veti majd tűzbe egyetlenegy olyanakként vélt személy rábeszélésére s vele egyetértően, akinek szintén jelentett valamit. Mert nem lesz tudomása arról, hogy él még valaki, akinek láthatatlanul is köze van a napló létköréhez: Milinkó Božić, a névtelen katonák sauerkammermündeinek kórházának páciense. Kéz és láb nélkül, szeme világát vesztetten, roncsolt dobhártyával és hangszalagokkal, állig betakartan, s a takarója alól padlóig érő csővel, amely felfogó edénybe vezet. Időközönként, a tartamukat felmérni persze képtelen, valaki az ágyához lép, ilyenkor friss levegő éri, melynek hidege szinte perzseli olykor az arcát, s ugyanakkor abba a friss áramlatba annak a valakinek az illata vegyül, s Milinkó abban a vegyes, verejtek-szappan-bőr lehelte illatban nőszemélyt vél felismerni; egy kéz kitakarja, leveszi himvesszőjéről a csövet, langyos vízbe mártott szivacs ered el a homlokától, s végigtörli arcát, nyakát, mellkasát, a combjait is, majd két tenyér érinti, olykor puha és meleg, olykor kemény és hús, megmarkolják és hasra fordítják, és a szivacs ekkor a tarkójától indul végig a hátán a faráig, s már fordítják is hanyatt, a cső visszakerül a himvessző végére, a takaró a testére: álltól talpig. Ekkor a szájára szívócsövet rögzítenek, és perccen belül telni kezd a szájüreg és ő kortyonként nyeli magába a mérsékeltre hűtött sós-édes táplálékot. Jelezni képtelen, hogy mikor elég már belőle, ám valamelyest mégis az a benyomása, hogy valaki ezt észlelheti valamin vagy valamiről, mert a táplálék rendszerint akkor szűnik meg áramlani a csövön, amikor fellép nála a jóllakottság érzete, ezt követően vizet áramoltatnak belé. És vége a műveletnek a következő látogatásig. Amikor is újra érzi ugyanazt az illatot: meglegyinti s aztán szép lassan eloszlik felőle, utóbb aztán találgatja, vajon kié lehetett, törékeny és fekete nőé, vagy teltkarcsú és jellegtelen hajszínié, amilyenre egy másik illatból gyanít. Néha úgy rémlik neki, hogy a nő, aki hozzá lépett, lángvörös hajú — Vera jut eszébe és felsikolt magában, élesen és panaszosan. Mert ezen a hallhatatlan sikoltáson túl nincs hova — tudni semmit sem tud: sem azt, hogy hol van jelenleg, sem azt, hogy hogyan került ide, ahol van, sem azt, hogy van-e egyáltalán valahol. És így van Ana Drentvenšek naplójával kapcsolatosan is: ha eszébe jut, hogy egyszer — és mi az, hogy egyszer? — valahol — és mi az, hogy valahol? — említés esett róla, utcán, amikor még járt — hiszen akkor még megvolt a lába, ha csakugyan volt — és járt egy lány oldalán, ha valóban létezett az a lány, aki beszélt neki a naplóról — holott már azt sem tudja biztosan, hogy mi az hogy beszélni — és ekkor ismét felsikolt magában és merőben ez a kifejezése a felfogásának: a szóban forgó tárgyról felbomlott emlékének.

DUDAS Kálmán fordítása

ÖRÖKSÉG

POMOGÁTS BELA

MÓRICZ ZSIGMOND ÉS A JELEN SZÜLETÉSENEK 100. ÉVFORDULÓJÁRA

Mi lehetne Móricz Zsigmond üzenete a jelen számára? Lehet-e üzenete egyáltalán egy írónak, aki több mint három és fél évtizede halott? Aki egészen más korban élt, egészen más tennivalókkal viaskodott, mint a jelenben élő nemzedék? A kérdés irodalmunk eleven gondjára utal. Halljuk a kételyt, amely Móricz Zsigmond időszerűségét olykor megkérdőjelezi. Vajon mi lehet a mondanivalója a jelenben, 1979-ben annak az írónak, akinek sorsa és munkássága ma már jórészt az irodalomtörténetírás bir-toka?

Móricz valóban saját korának kérdéseire válaszolt, s ezek a kérdések ma már jórészt történelmiiek. A magyar parasztság sorsa, amellyel annyi munkájában s oly szenvedélyesen foglalkozott, azóta történelmi méretekben alakult át. A kép, amelyet Móricz erről a sorsról adott, ma már a múlté: történelmi dokumentumértéke van. És megváltozott a magyar vidék, a magyar vidéki értelmiség helyzete, sorsa is. Vajon ha az ábrázolás tárgya múlt időbe került, elveszítette volna időszerűségét maga az ábrázolás is: a hatalmas társadalmi freskó, amely Móricz Zsigmond regényeiben, elbeszéléseiben a huszadik század első felének magyar életéről kibontakozott?

A történelem valóban nagyot fordult azóta, hogy Móricz megmintázta műveiben a teljes magyar valóságot, a teljes magyar életet. S lehet, hogy a kor társadalomtudományi, szociológiai és statisztikai képe ma már valóban múzeumi anyag. Nem így az irodalom. A jó regény, Móricz Zsigmond regényei mindig többet adnak, mint pusztán szociológiai ismeretét. Az embert ismerjük meg általuk: a huszadik század első felének magyar társadalmában élő ember gondolkodását, érzéseit, magatartását — az értelem és a szív belső történetét. Ahogy Tolsztoj vagy Balzac regényeiben sem pusztán a tizenkilencedik századi orosz főnemességgel és francia polgársággal találkozunk, hanem magával az emberi egyetemességgel: a tervezgető, küzdő, szenvedő, harcaiban elbukó és felemelkedő ember sorával is.

Nemcsak az elbeszélés tárgya maradt eleven, az írói munkát vezérlő erkölcs is. Móricz Zsigmond emberi hűsége és művészi elkötelezettsége, amellyel népe sorsa fölé hajolt. Az irodalom, s különösen Kelet-Európában, ahol mindig egy népi és nemzeti közösség történelmi sorsáért kellett felelősséget vállalnia, az irodalom nemcsak az esztétikum dolga, hanem az erkölcsé is. És az irodalom etikáját mindig az jelzi, egyszersmind az teremti meg, hogy az író mennyire tudott azonosulni népének sorsával, vágyaival, törekvéseivel. Ez a közösségi hivatástudat és írói etika a magyar irodalomnak is legszentebb — soha el nem évülő — hagyományai közé tartozik. Ezt a hagyományt — Balassi Bálint, Zrínyi Miklós, Csokonai Vitéz Mihály, Vörösmarty Mihály, Petőfi Sándor, Arany János örökségét — vállalta, vitte tovább Móricz Zsigmond is. Nem egyedül: Ady Endre társaságában, aki mindenben szövetségese, testvére volt. Móricz és Ady közösségi tudata, népi elkötelezettsége ma is irodalmunkat alakító morális erőt jelent. A regényíró példája és tanítása ma sem vesztette el időszerűségét: Móricz Zsigmond műveiben tesz tanúságot a közösségi hűség és szolgálat erkölce mellett. Szavára érdemes figyelni a jelen irodalmának is.

A KÖLTŐ PÉLDÁJA

RADNÓTI MIKLÓS HALALÁNAK 35. ÉVFORDULÓJÁN

Radnóti Miklós szobra — fiatal férfi bronzba öntött alakja, közönséges utcakövekből rakott talapzaton — immár ott áll Szerbia mezején, a Bor melletti tájban, és nézi a „meredek utat”. Varga Imre, a kiváló szobrászművész úgy ábrázolta a költőt, amint erre az útra lép. Fejét kissé lehajtja, mintha ismerné a borzasztó véget, tudná, mi következik. Hátát súlyos gerendának támasztja, testén köpeny, lábán nehéz bakancs. Vállán a pusztulás terhe, a mártíriumé. Teljes valójában jeleníti meg előttünk, kései utódok előtt, egy emberi sors és egy történelmi korszak tragédiáját. A költő tragédiáját, akinek nem volt más fegyvere, csak a tiszta szó, az emberi vallomás.

Ez a tiszta szó ma is él. Radnóti Miklós költészete és emberi példája érvényes ma is. S érvényes maradt magatartása: az okosság és a hűség, az értelem biztonsága és a helytállás szelíd fegyelme. Okosság és hűség. Valljuk meg, korunkban — mint minden korban — ritkán férnek meg egyazon szívben. Az ész felméri a lehetőségeket, elemzi a való világ kihívásait, aztán alkut tanácsol, visszavonulást. Az eszményekhez, elvekhez ragaszkodó hűség, mondják, inkább a korlátoltság jele. Az okos ember a szeleket szimatolja, helyét keresi, kiegyezik a valósággal, a hasznosért elhagyja a szükségeset, a józan észnek rendeli alá a lelkiismeret ingerlő parancsait. S Radnóti? Vaslogikával fejtette meg a történelem helyzeteit, előre látta a pusztulást. Midőn mások abban a hitben ringatták magukat, hogy Magyarország a nyugalom — a „béke” — jótékony szigete lehet, ő a közelgő végzetről beszélt: „már tudom, halálra érek én is, | emelt s leejt a hullámozó idő.” De nem menekült, nem keresett sanda egyezkedést a sorssal, az utolsó pillanatig a nehezebbet választotta. Elvei voltak, s ő hű maradt elveihez. Azt is mondhatnám: hú maradt önmagához, önmagát választotta, saját sorsát és személyiségét teljesítette ki.

Radnóti így élt, ebben volt őszinteségének értelme. Nem vállalta a kész szerepeket, nem akart ólom lenni a végzet, a történelem vagy egyszerűen csak egy embertelen, bűnös politika öntőkanalában. Bár tudta, hogy nincs menekülés, ellenállt és küzdött: a költő eszközeivel. Vagyis fogalmazott, szavakba és formákba örökítette sorsának valamennyi rezdülését, helyzetének minden elemét. A Lager Heidemann szögesdróttjai mögött, az erőltetett menetek szorongásaiban is szabad emberi személyiség maradt. Mindent elvehettek tőle — az otthont, az anyagi javakat, a családot és a barátokat, végül magát az életet —, de attól, hogy ember módjára érzékelje helyzetét s utasítsa vissza a megaláztatásokat, nem foszthatták meg őrei, az erőszakos halál pribékjei. Lélekben szabad maradt: így győzött gyilkosai felett.

KIDERÜLT AZ ÉG

EMIGRACIÓS ÉVEIM A SZOVJETUNIÓBAN

ELŐSZÓFÉLE

Anyám mesélte többször is, hogy vézna, beteges csecsemő voltam, már megvették részemre a kis fehér koporsót is...

Iskolába szívesen jártam, de hat eleminél többet nem végezhettem sem én, sem a testvéreim. Szegények voltunk, inasnak adtak. Inaséveim nehezek voltak. Több pofont kaptam, mint kenyeret.

1914 őszén háborúba vittek. Tavasszal a Kárpátokban hadifogságba estem. A jejszki lágerből paraszti munkára vittek ki. Fél évig törte a vasvillanyél a tenyeremet, majd visszaszöktem a városba.

Egy kisebb bútorgyárban dolgoztam, diványokat, matracokat csináltam. Itt ismerkedtem meg az orosz munkásokkal, a bolsevikokkal, a bolsevik eszmével...

1918 nyarán, mikor a fellázadt fehérkozakok megtámadták a várost, a munkáshatalom védelmében részt vettem a harcokban. A kozákok elfogtak, de megszöktem át Rosztovba és onnan haza.

Itthon 1919-ben vöröskatona, munkástanács tag és a cseh fronton mint zászlóaljkomisszáros harcoltam.

Mikor megdőlt a forradalom, Horthyék letartóztattak, megvertek és elítélték...

Gyermekkoromról, inaséveimről mindössze néhány novellát írtam. Hadifogoly- és polgárháborús élményeimről a *Nagy iskola* című regényemben szólok. A 19-es időket *Tűz a Kapos mentén* című kisregényem tartalmazza.

A Vajdaságban eltöltött tíz évről a *Máglya* című könyvem számol be.

Ezek a naplójegyzetek a Szovjetunióban töltött emigrációs éveimről adnak képet.

A BÉCSI BÖRTÖNBEN

A szürke épületszörnyeteg földszinti zárkájában túl nehéz volt a levegő. A sápadt, nedves falon penészcsíkok kigyóztak. A hosszú süket folyosóról hangok szűrődtek be: a börtönőr lépéseinek egyhangú koppanása, egy-egy gyorsan elnémuló kiáltás, utána a mélységes némaság.

Némi változást, levegőt, világosságot a napi tízperces rabséta nyújtott, ha az is el nem maradt. Ha elmaradt az udvari séta, az egyes zárka még nagyobb súllyal nehezedett rám. Ilyenkor ötlépésnyi cellámat idegesen elkeseredve végigméretem ötször, tizszer, ötvenszer, amíg kimerültem le nem rogtam a hokedlire. Könyveket, olvasnivalót, írószert, ami nálam volt, amikor letartóztattak, elvették. Nem tudtam mit kezdeni sok-sok időmmel. Összegyűrt, összerágott papírdarabokból kis labdát préseltem, azzal játszottam, hogy valamivel foglalkozzam. Labdáztam, amíg szét nem mállott a labda. A cella jobb sarkában a falon, a plafon alatt egy pók jelent meg, hálót font, hosszú csápjával légyre vadászott. Ezt néztem, figyeltem, amíg be nem sötétedett...

Rozsdás volt az ágyam, és csikorgott minden mozdulatnál, a számszák izzadságtól és könnyektől volt szennyes. De fiatal voltam, egészséges, álmaim mindig szépek voltak. A kegyetlen zord valóságból napfényes álmaimba menekültem. Az ébredés szomorú, siralmas volt.

Két héttel ezelőtt a jugoszláv rendőrség átdobott az osztrák határon. Még mielőtt érintkezésbe léptem volna az itteni párttal, letartóztattak. Bent ültem a bécsi börtönben, senki nem tudott rólam, én sem tudtam senkiről. Mi lesz velem? Elképzelni sem tudtam. Sok minden eszembe jutott. Gondolataim még leginkább ott jártak Újvidéken. Képzetelemben gyakran feltűnt Anna kedves arca.

A börtönben reggel, minden reggel, mikor a világosság elűzte az álmokat, felébredt szívemben a szabaddulás reménysége. Messze vitt ilyenkor a gondolat, messze, oda, ahonét vártam a segítséget, a szabaddulást.

A folyosóról lépések zaja és kondéricsörömpölés hallatszott. Megálltak az ajtóm előtt. Csörrent a zár.

— Reggeli!

Félcsajka borsólevest adtak be. A színtelen ételnek dohos szaga volt. Éhes voltam. Felfaltam. Délben ugyanaz a borsó főzeléknek készítve. És így ment ez napról napra, undorodtam, valósággal a hideg rázott, amikor ránéztem a zöldessárga pépre. Belekóstoltam és otthagytam. Jobb volt éhezni.

Egy nap, délelőtt tíz óra tájt, kinyitották cellám ajtaját, egy idősebb úriemberféle jött be hozzám. Magyarul köszönt és barátságosan kezét nyújtott, bemutatkozott:

— Pálffy Zoltán.

Hosszas kerülgetés után rátért mondókájára, hogy jobb lenne, ha visszatérnék Magyarországra. Igen jól ismerte ügyemet.

— Ez az egész ügy már úgyis elévült — mondta —, és különben is amnesztiát kapna, majd mi segítségére leszünk. — A „mi”-n a bécsi magyar konzulátust értette. — Magyarok vagyunk — hangsúlyozta —, otthon a helyünk.

Mikor végre szóhoz jutottam, azt mondtam neki:

— Majd eljön az az idő is, amikor hazatérek emelt fővel.

E szavak hallatára az „úriember” nyájas arca ellenséges, vércseábrázattá vált. Szó nélkül otthagzott.

Éhes voltam, zúgott a fezem. Tánorogva jártam fel-alá a cellámban.

Később ismét kitérült a vasajtó. Nevemet mondták és a börtönőr egy csomagot nyújtott be hozzám. Csomaggal kezemben, meglepődve álltam cellám közepén. Ez tévedés lehet — gondoltam. Csomag? Kitől? Ki ismer itt engem? A vastag barna papíron német betűkkel az én nevem volt felírva és a zárkám száma: 478.

Felbontottam a csomagot. A lázas izgalomtól, vagy talán az éhségtől reszketett a kezem. A csomagban egy fél fehér kenyér, három citrom,

fél rúd szalámi, egy mandulaillatú mosdószappan és egy jókora tábla csokoládé volt. A csokoládészeleteken orosz betűs felírás: „MIR” — Béke. A kezem már nem reszketett. Újra és újra elolvastam a felírást és hamarosan kimondtam oroszul: Mir. Mintha valamelyik orosz munkástársamnak a kezét fogtam volna, olyan forrón, boldogan szoritottam a tábla csokoládét. Már sejtettem, tudtam, honnan van a csokoládé, citrom, mandulaszagú szappan, szalámi, kenyér...

Nagyon jólesett a falat, de még jobban az a tudat, hogy nem vagyok már egyedül, ők megtaláltak. Egy erős kéz benyúlt ide, a börtön vasrácsain keresztül, benyúlt hozzám a zárkába, kezét fogott velem, enni adott, testben, lélekben meg erősített. Ez a Vörös Segély volt.

Ezután minden héten kaptam csomagot. Szépen egyenlően beosztottam magamnak az ételmet. Elnem jobbra fordult, nem éheztem, mégis lassan múlt az idő.

*

Csikorgott a zár, a fogház borbélyát bocsátották be hozzám, két hónap óta először. A félszemű bécsi vagány, miközben megnyírt, megborotvált, azt is megjósolta, hogy vagy tárgyalásra visznek, vagy szabaddulok. A vacsorámat is benyújtották, pedig még nem volt itt az ideje. Alig kezdtem el az evést, civil lépett be. Ugyanaz a tömpe orrú, boggyó szemű detektív, aki két hónappal ezelőtt letartóztatott.

— Megyünk, készüljön az útra, szabadul! — mondta közömbösen.

Meglepődve bámultam a detektív mogorva képébe, majd félretoltam a csajkát, izgatottan készülődtem.

A börtönkapun kiléve önkéntelenül megálltam a lépcsőn, körülnéztem. A hirtelen világosság, a nappali fény arcul ütött. A szememhez kaptam, kezem nedves lett. De már homályosan láttam az utcát, éreztem a tiszta levegőt, melynek édes íze volt. Átáramlott rajtam a szabaddulás felemelő, nagyszerű érzése. Felejthetetlen pillanatok ezek. Szemem előtt az utcán a gyümölcsösköfa körül iskolás lányok ugráltak, csiviteltek, fényes fekete fiáker döcögött a kocsíúton, álmosan trap-

poló szürke lóval, gyermekkocsit tolt előttem egy fiatal mama. Odább emberek, zaj: Élet. Hangosan sóhajtottam.

— Megyünk! — mordult rám a detektív. Hangja, mint durva kéz a könnyű selymen, eltépte a boldog pillanatok pangulatát. Utálattal végigmértem és indultunk tovább.

Villamosra, majd vonatra szálltunk. A tömpe orrú kikisért a határig. Künn a csehszlovák határon udvariasan kioktattott, hogy hol és hogyan tudok baj nélkül átszökni. De még mielőtt eltávozott volna, tudtomra adta, hogy mint a „bolseviki eszme veszélyes agitátorát” örök időre kitiltottak Bécsből. Vissza ne menjek, mert kétévi börtön vár rám.

Amikor az erdőszélen magamra maradtam, leheveredtem a puha gyepre. A rég nem érzett fűillat, a lebukó nap arany porával behintett rét, a rám bámuló kis fehér pipitérek gyönyörűséggel töltöttek el. Gyönyörködésemből emberi hangok riasztottak fel. Körülnéztem: sehol senki. Elöttem tengernyi friss zöld fű, mögöttem a fel-felsőhajtó erdő. Az erdősáv volt a határ. Mit tegyek. Cselekedni kell! Hova, merre tartsak? Visszamenni veszélyes, nem szeretnék ismét lakat alá kerülni. Írásaim nincsenek. Egy árva fillér sem nyomja a zsebemet. Hogyan menjek át Csehszlovákiába minden irányítás, a párt tudta és utasítása nélkül? Meg kell találnom az elvtársakkal az összeköttetést, a „drótot”, ahogy mi annak idején neveztük.

Nekivágtam az útnak, vissza Bécsnek. Éjszaka volt már, mire gyalogszerrel elértem a várost. Az utcákon még hullámozott a nép. Egy kivilágított üzlet széles kirakata előtt megálltam, és figyelni kezdtem az arcokat. Mohón szemléltem minden arcot, ösztönösen ismerőst kerestem a milliós idegen városban, a soha nem látott ember-rengetegben. Rám sem nézett senki. Az emberek igyekeztek dolgaik után, haza a lakásra. Én is szívesen lehajtottam volna valahol a fejemet. Jó lett volna eltűnni a forgatagból, nehogy igazoltassanak, nehogy véletlenül találkozzam a tömpe orrú detektívvél.

De hová menjek? Már belefáradtam az arcok szemlélésébe, amikor eszembe jutott, hogy él Bécsben egy Sáfrány Ödön nevű magyar szaktársam. Két évvel ezelőtt jött ki Jugo-

szláviából. Itt nősült és csak úgy tréfából engem is meghívott a lakodalmába. Innét tudtam a címét. Felkerestem tehát a Markl Gasse 47. számú házat. Emeletes, sárga épület volt ez, sok apró ablakkal. Becsöngettem. Öreg, lompos, álmos házmester csoszogott elé. Dörmögve kérdezte, mit akarok.

— Sáfrány Ödönt keresem, itt lakik-e?

— Van olyan — motyogta az öreg. — Harmadik emelet, kettes ajtó. De már alszanak. Fél tizenkettőre jár az idő.

— Mindegy, beszélnem kell veled! — mondtam, és félretolva az öreget, felsiettem a lépcsőkön. Becsöngettem. Kisvártatva a cigányos képfű Sáfrány nyitott ajtót. Rám bámult, végigmért.

— Hát te hogy kerülsz ide?

— Szervusz, ugye, nem vártál? — hadartam. — De nagyon fontos ügyről van szó, gyereünk beljebb.

Bementünk. A zajra felesége, kis kerek arcú, őzikeszemű asszony is kijött.

Bemutatkoztam.

Sáfránnyal félreültünk az egyik sarokba és elmondtam neki esetemet. Ahogy kezdett világosodni előtte a helyzet, cigányos barna képe lassan viaszszárgára vált az ijedtségtől.

— Írásod van-e? — dadogta.

— A börtönben nem adtak.

— Akkor sajnállak, de itt nem maradhatsz, belátod, nemde? És különben is a te érdekedről van szó, mert tudod, ezek a ravasz bécsi házmesterek mind spiclik, besúgók, a rendőrség emberei. Kérlek tehát, jobb ha időben...

Az asszonyka, ki mit sem értett a mi magyar beszédünkből, mosolyogva feketekávéét készített és megkínált. Kávészürcsölgetés közben Sáfrány Ödön elmondta a feleségének, miről van szó. Az asszonyka kerek arca megnyúlt, szeme kitégült.

— Ó, istenem, hisz ez borzasztó, még minket is bajba sodor.

— Igaza van a feleségemnek — erősködött Sáfrány, és már hozta is a kabátomat, kalapomat. — Ezt beláthatod te is, nemde?

— Hát igen, én mindent belátok — válaszoltam kissé gúnyosan. — És éppen ezért reggelig itt maradok. Te vagy az egyetlen bécsi ismerősöm.

Nagy kinnal megtaláltalak, fődél alá jutottam, és most éjnek idején ki akartok dobni az utcára?

Az asszonyka sírva fakadt, könnyeket hullatva rebegette:

— Ó kérem szépen, az isten szerelmére, legyen tekintettel legalább rám, gyenge nőre, menjen el...

S hogy nem mozdultam, a férj felpattant.

— Ez sok, úgy látom, neked nincs szived, téged a könnyek, a női könnyek sem hatnak meg. Hát én majd más eszközökhöz folyamodomok, majd én segíték rajtad! Lemegyek és felhívom a rendőrt!

Keményen néztem Sáfrány hunyorgó szemébe, és vállat vonva válaszóltam:

— Tégy, amit akarsz, én innét ki nem megyek! Ertsd meg: semmiféle írásom nincs, reggelig tízszer letartóztatnak.

Ezt valahogy olyan eltökélten mondtam, hogy Sáfrányék szó nélkül magamra hagytak, behúzódtak a másik szobába.

Kis idő múlva az asszonyka a régi, könnytelen őzikeszemmel kijött és közölte velem, hogy a hálószobában meg van vetve részemre az ágy.

Reggel Sáfrány nyájas mosollyal ébresztett fel. Kedélyesen, mintha mi sem történt volna, megreggeliztünk, azután Sáfrány elkísért a nem messze levő Vörös Segély Irodába. Ott az elvtársaknak nagy hangon azzal dicsekedett, hogy megmentette az életemet. Ő adott szállást éjszaka...

De jól ismerték Sáfrány Ödönt.

AT A HATARON

Még aznap megkaptam az utasításokat, a segélyt, új ruhát, egy akkor divatos zöld vadászkalapot. Kísérőnek adtak mellém egy Hanzl nevű himlőhelyes képzű, zömök legényt, és ismét kiutaztunk a csehszlovák határra.

Kisebb faluban kötöttünk ki. A falut csöndesen csobogó folyó szeltekett, ez volt a határ. Egyik fele Ausztria, másik Csehszlovákia. Alacsony parasztházban Hanzl átadott egy szikár, barna fiatalembernek, aki már várt, tudta, hogy jövök. De

úgy látszott, a család többi tagjának sem voltam idegen. Mint hozzájuk tartozót fogadtak. Bizonyára nem én voltam az első és utolsó „vendég” a háznál.

Estefelé a fiatalasszony egy komoly tekintetű, csinos szóke lányt is bemutatott nekem:

— Emma elvtársnő!

Emmával megbeszéltük, hogy majd ha besötétedik, karonfogva átsétálunk a falun, le a folyópartra a hídhöz, és ügyesen át a hídon, át a határon. Titokban kissé drukkoltam ettől a romantikusnak látszó határátlépéstől, de a lány higgadtsága engem is megnyugtatót. Hiszen ő sem keveset kockáztatott: idegen kommunistát csempész át a határon.

Nemsokára besötétedett, feltűnt a hold, a csillagok. Szép este volt. Az udvarból láttuk, amint a falu fiataljai sétálni kezdtek a folyóparton, egyesek át a hídon is. A határőrök jól ismerték a helyi lakosságot, elnézték, ha az udvarló legény átjár a lányhoz a határfolyó túlsó felére.

Emma hallotta, hogy én akadovva, furcsán beszélek németül, ezért megállapodtunk abban, hogy az úton majd csak ő beszél, én pedig odaadással hallgatok. Elindultunk. Előttünk ment a házaspár, mögöttünk fiatalok jöttek valami német daldúdolgatva. Odaértünk a hídhöz. Emma a csillagokról mondott nekem meleg szavakat. Az osztrák határőr kemény tekintetét rám szegezte. Nem néztem rá, de úgy éreztem, átszúr a szemével, és már-már megszólít. De nem szólt, hallgatott. Néhány lépést tettünk még, s már a híd túlsó felén a cseh őrbőde előtt voltunk. Itt a határőr nagy mozdulatokkal, hangosan vitatkozott valakivel, ránk nem nézett. Hátunk mögött a fiatalok már csehiül énekeltek a kis német dalocskát.

Az állomáson, mely nem messze volt a határtól, egy idősebb férfi várt ránk. Ő váltotta meg a jegyet és beszállt velünk egy csaknem üres kupéba. Bent Emma mosolyogva szólt hozzám:

— Fölösleges volt izgulnia. Nyugodtan sétálhatott volna mellettem, mert majdnem biztos úton járunk...

Később Prágában az elvtársaktól azt is megtudtam, hogy a kemény tekintetű osztrák határőr a mi em-

berünk, az utánunk jövő fiatalok szintén, és az a férfi, aki beszéddel föltartotta a cseh határórt, az is elvtárs volt.

Ilyen, majdnem biztos úton, már jobb papírokkal a zsebemben utaztam Németországba, majd Berlinen át tovább, a szovjet határ felé.

Vonatunk sebesen száguldott, a napsugarak áttörtek a vasúti kocsi ablakán. Szótlanul ültünk egymás mellett. Voltak velünk magyarok, németek, bolgárok.

Egy kisebb állomásra érve átszálltunk a szovjet vonatra. Az arcok most egyszerre felderültek. A feszültség feloldódott. Lassan, óvatosan elkezdtünk beszélgetni. Az unalmas úton kifáradva a hosszú hallgatásban, most már nem tudtunk nyugodtan ülni a helyünkön. Izgatottan jártunk föl-alá, és mind sűrűbben tekintettünk ki az ablakon.

— Szovjet határ! — kiáltott az ablaknál álló.

Mind odatódultunk. Magas, fenyőgallyakból készült díszkapun lengett a vörös zászló, rajta az ótágú csillag, melyben barátságosan ölelkezett a sarló és kalapács.

A fülkében, velem szemben egy 50 év körüli vak ember ült. Nagy Péter, magyar politikai menekült, aki a sopronkőhidai fegyházban veszítette el szeme világát. Amint meghallotta a kiáltást: „Szovjet határ!”, ez a hallgatag, vak felpattant a helyéről és az ablak felé tapogatózva, remegő kezekkel tört magának utat. Kinézett. Vak szemével a távolba meredt. Vajon mit látott. Ki tudja?... Majd halvány arcát felénk fordította és ekkor láttuk, csillogó könyekkel volt tele a két vak szeme. Karjait széttárta és lelkesedve felkiáltott: „Szovjetország!” Merev tekintetét a messzeségbe szegezve, ünnepélyes hangon énekelni kezdte: „Fel, fel, ti rabjai a földnek...”

Ez mindnyájunkat megkapott, vele énekeltek mi is. Mindenki a saját nyelvén. Zengett, terjedt az ének. Hangunk már túlharsogta a vonatkerekek zakatolását, kihatolt a kupéból, ki a végtelen orosz rónaságba. A parasztok, akik meghallották az éneket, abbahagyták a munkát és integetni kezdtek felénk. Mi-

kor befejeztük a dalt, úgy éreztük, hogy minden megváltozott körülötünk, egyszerre barátokká lettünk valamennyien.

Es most már e közös érzés által egymáshoz fűzve, boldogan utaztunk tovább.

KIDERÜLT AZ EG

Moszkvába érkezve mintha valami gigantikus építkezés színhelyére jutottam volna: itt házakat bontottak, ott falakat raktak, villamossíneket szedtek fel. Nem messze berregett, zúgott a gép. Hatemeletes házat mozdítottak, vontattak hátrább. Kék munkásruhában legények meg lányok éneklő csapata vonult be egy deszkával elkerített helyre, ahol a kapun ez állt: „Metróépítkezés!”

Az utcán az emberek szinte nem férték el a széles járdákon. A kocsiúton autó autó hátán, villamos, trolibusz, autóbusz... Lovat kívánva sem látott a szem. Az emberek egyszerűen voltak öltözve, céltudatos ábrázattal igyekeztek valahova. Munkába mentek, munkában voltak, munkából jöttek. Utcasarkon ácsorgó, lézengő, kétségbeesett munkanélkülieket nem láttam sehol.

Reggel kilenc óra volt. A Nagy Színház előtt a Szverdlov téren sorfal állt.

— Mit adnak itt ingyen? — kérdeztem az egyik sorbanállótól.

— Megjelent az újság, a Pravda és az Izvesztyija.

Vagy száz ember állt az újságokért.

Mint a Duna Budapestet, úgy szeli ketté a Moszkva-folyó a várost. Lent a folyóparton messze kigyózó emborsor látszott. Valami bódé előtt képződött szinte pillanatok alatt. Odaférfőztem, megtudtam, miről van szó. Hajó érkezett, mely igen kellemes illatú, egzotikus virágot, mimózát hozott. Illata betöltötte a teret. Ezért a virágért állt sorba sok fiatal és idősebb nő, gyermek, szakállas öregek. Majd örömtől ragyogó arccal, csillogó szemekkel távoztak a bódétól, kezükben lobogtatva a szín pompás mimózát.

E képek láttára az én akkori hazám jutott eszembe, a munkanélküliek sorfala reggelenként a gyárka-

puk előtt, vagy délben a kiéhezett, sápadt emberek az ingyenleves osztásánál...

Amint haladtam felfelé az Arbáton, a nap már a város fölé emelkedett, s a csarnok homlokzatára tűzött. A sugarak szikrázva megtörttek az ércszobrokon. A homlokzat jobb felén a szobor munkást ábrázolt munka közben, az üllő és fogaskerek mellett. Bal felén kolhozparasztot az ekeszarvánál. Az utca zaját áttörte a zene. A mikrofon öblös torka a szovjet pilóták indulóját énekelte:

„... feljebb, csak feljebb és feljebb, fel a magasba, gépmadár!
A légcsvár zengése zúgja,
hogy megvédünk, szovjet határ!”

A csarnok előtt harmonikaszó. Új, arannyal hímzett nagy fekete harmonikát nyektetett egy legény. Most vette, nem bírta ki, hogy meg ne próbálja. Tarka embercsoport vette körül. Kolhozlányok és legények. Hímzett és színes selyemingekben, blúzokban. A harmonikás a *Vidám szellőt* játszotta. A csoport közepén egy fényes sapkaellenzőjű zömök legény kissé huncutkodva táncolni kezdett. A körülállók a tenyerükkel kezdték csapkodni a tánc ritmusát.

*

Moszkvában nekem, ipari munkásnak, az elhelyezkedés könnyebben ment, mint a szellemi dolgozó emigráns társaimnak, akik foglalkozásuknál fogva a magyar nyelvhez voltak kötve. A kalapács nemzetközi.

A Metropol Szálloda kárpitosműhelyében, a szakmában kaptam munkát. A Szverdlov tér Moszkva szívében fekszik, a téren ez a négyemeletes hatalmas és tekintélyes épület annak idején a város legnagyobb és legszebb szállodája volt. Messze földön híres, történelmi múltú ház, az októberi forradalom alatt itt lakott Szverdlov, és a finom művű fehér márványlépcsők őrzik még Lenin lába nyomát.

Az izléseesen berendezett, a tágas szállodai részen kívül van az épületben étterem, mozi és hangversenyterem, a szállodának saját asztalos-, kárpitos- és szabóműhelye.

Első reggel, amikor beléptem az aránylag világos téglá alakú mű-

helybe, a többiek már dolgoztak, rugót kötöztek, szegeztek, varrtak. Az afrikai, a lószőr, a vatta nehéz szaga mellbe ütött. A kellemetlen érzés pár percig tartott, mert csakhamar megbarátkoztam szaggal, porral, zajjal, hisz régi ismerőseim voltak ezek. A kárpitosműhely levegője inaskoromat idézte fel, azokat a napokat, éveket, amikor napi 11—12 órát töltöttem ebben a légkörben.

Széles vállú, okos tekintetű, bar-na férfi, a munkavezető fogadott.

— Trifunov Vaszilij Ivánovics — mutatkozott be. Én is mondtam a nevemet. — Tudsze, tovaris, oroszul?

— Töröm az oroszot — válaszoltam.

— Azt ne tedd — mosolygott Trifunov —, mert rosszul járhat, mi többen vagyunk.

Neveltünk. Bemutatott a többi szaktársnak is. A vörösszőke Orlov-nak, Kuzminnak, a nagy, parasztnyerű, szakállas embernek, a hajtott hátú, hajlott orrú Zalmannak, Sztjepanovnak, a pelyhes állú, szalmaszőke, mosolygó legénynek és végül a varrógépnél dolgozó Tyitovnak.

A munkavezető kijelölte helyemet, munkát adott, egy eléggé komplikált angol fotelt. Szerszámot tett elem, kalapácsot, ollót, fogót, arasznyi duplahegyű s más tüket. Eleinte a szerszám nem találta helyét kezemben. De csakhamar beilleszkedett.

Szokásom szerint fütyürészve, jó kedvvel dolgoztam. Szaktársaim egy ideig nem néztek felém, nehogy terhemre legyenek, de ahogy meghallották a füttyszót, lassan felém fordultak a fejek. Elsőnek Orlov somfordált hozzám.

— Jól forगतod, öcsém, a kalapácsot, azt látom. No de egyébként hogy élsz? Nős vagy, vagy legény? Asszonyod van-e? — kérdezte ravasz kíváncsisággal.

— Nincs — válaszoltam. Mert jobbnak véltem Annáról nem beszélni. Nehéz, hosszadalmas lett volna mindent megmagyarázni.

— Akkor jó, akkor neked itt szüret. Az ilyen legényeknek itt hajaj! Néztem rá. Mit akar ezzel mondani.

— Szüret, biz' isten mondom. Azt ugye tudod, hogy minálunk szabad szerelem van divatban? — A többiek is odapislogtak.

— Hallottam valamit, de... —
mondtam félszegen.

— Semmi de. Valódi szabad szerelem és kész... Hiszen te is hallottad ott nálatok külföldön.

— Ott hallottam, de én...

— No látod, így is van. Nő az van itt bőven, oda se neki, amelyik jól esik. Akarom mondani, oda neki, aztán kész...

A kalapács megállt a kezemben. Rökönyödve néztem Orlov ravasz-kás, keskeny szemébe. A többiek arcán is rosszul titkolt mosoly rejtőzött. Orlov feléjük hunyorított.

A munkavezető lépett közénk.

— Erigy te! — lökte oldalba Orlovot. — Ne higgy ennek a vén rókának. Ez csak ugrat téged.

— De Vaszilij Ivánovics — topant Orlov a munkavezető elé komolyra fintorított ábrázattal. — Hát talán nincs igazam? Nálunk talán nem szabad a szerelem?

Trifunov arca, hangja megváltozott.

— De igen. Igazad van, nálunk szabad a szerelem. A legszentebb emberi érzés, amely elkísér bennünket gyermekkortunktól halálunkig: a szerelem valóban fel van szabadítva súlyos bilincsetől, az anyagi érdektől. A szerelmi élet nálunk ma nem olyan, mint a cárizmus alatt volt, vagy amilyen a kapitalista világban, ahol köztudomású, hogy a házasság adásvételi ügylet, melyet a szerelem frázisával álcáznak. Nálunk más a helyzet, vegyünk csak egy közeli példát — magyarázott lendületesen Trifunov. — Itt vagyok én. Moszkvában nősültem. Feleségem tanítónő. Soha eszembe se jutott megkérdezni, van-e hozománya. Tudtam, hogy szorgalmas, csinos és jó elvtárs, szeretjük és szeretjük egymást. Mi kell még? Még azt sem kérdeztem meg tőle annak idején, hogy mennyi a fizetése. Sok mindenről esett közünk szó, de anyagiakról soha. Megnősültem mindenféle gondok és lelki tusák nélkül. Gondtalan életünk becsületes munkánkért biztosítva van. Tiszta érdektelen vonzódás és egyetértés köt össze minket. Mi ez? — Senki sem válaszolt, ő maga felelt: — Igen, ez szabad szerelem.

Hallgattunk. Tyitov, a díszítő megszólalt:

— Igen ám, de nem úgy, ahogy Orlov csürte-csavarta...

— De nem ám! De erről majd magad is meggyőződhetsz — fordult felém Trifunov és odább állt.

Míg a munkavezető szavait hallgattuk, megállt a munka, de most ismét zörögtek a kalapácsok, ollók, csillant a tű, dolgoztunk tovább.

*

Annának az útról megírtam néhány levélben mindent, ami velem történt és érdeklődtem sorsa felől. De választ nem kaptam.

Talán a jugoszláv rendőrség elfogta leveleimet, vagy az ő leveleit nem engedték ki? Vagy tán őt is kiutasították a városból, mielőtt tőlem levelet kapott volna? Ki tudja?

Nagyon hiányzott. Vártam, ösztönösen kerestem az utcán... Minden hozzám hasonló nő láttára összeszorult a szívem.

Moszkvából is több ízben írtam neki. Egy elvtárrsal, aki illegálisan otthon járt Újvidéken, üzenetet küldtem, de a városban nem találta, nyoma veszett...

Már-már rosszra gondoltam: talán súlyos beteg? Vagy utánam jött és az úton történt vele valami? Írtam a bécsi, prágai és berlini Vörös Segély Irodának, tudnak-e róla. Nem tudnak semmit — azt válaszolták.

Mit tegyek? Anna elszakadt, elszakították tőlem.

Rossz így egyedül élni...

*

Negyedik emeleti kis szobám ablaka a Szverdlov terre nyílt. A régi világban ezt a teret Színház térnek hívták, mert itt van a Nagy Színház, a híres Moszkvai Opera és Ballett Színház, a Kis Színház, az ugyan-csak nagynevű Drámai Színház és a Gyermekszínház. A szépen parkírozott, friss zöld fáktól és virágoktól hímes térről zsongás és kellemes, jó levegő hatolt a szobámba.

Naponta hét órát dolgoztunk. Szórakozásra és tanulásra jutott időm bőven. Legtöbb időmet a Leontyevszkij közben levő Magyar Klubban töltöttem. Ez a klub tulajdonképpen nemcsak Magyar Klub volt, mint ahogy mi magyar emigránsok neveztük, hanem a Moszkvában élő külföldi munkások klubja. Voltak itt olaszok, jugoszlávok, csehek, kínaiak. Valóságos szervezett klubéletet éltünk, ünnepélyeket rendeztünk,

politikai, irodalmi és tudományos előadásokat tartottunk. Itt hallottam Kun Béla, Rudas László, Münnich Ferenc és mások előadásait, a Moszkvában élő magyar írók és költők felolvasásait. Magam is szerepeltem néha. Ide jártam esti politikai tanfolyamra, melyet a „Vörös professzor”, Sziklai Sándor vezetett. Ez a hely a magyar beszélgetéseknek, ismerkedéseknek, szórakozásnak is színhelye volt, parányi magyar sziget a nagy orosz tengerben. Itt ismerkedtem meg egy pesti lánnyal, Gruber Klárával.

Szerény külsejű és szerény viselkedésű, kreolbarna leány volt, érettségizett gépirónő. Emigráns fivéréhez jött látogatóba. Amikor megismerkedtünk, már készült visszautazni Budapestre.

Alacsony, de formás alakja, szénfekete szép nagy szeme, japános frizúrája volt. Az egyszerű, szinte jelentéktelen külső mögött nagyon jelentékeny, vonzó lélek lakott. Tízheti barátság után eljegyeztük egymást, két hónap múlva megesküdtünk. Mikor a Központi Városi Tanácsházba esküdni mentünk, tél volt, hideg, rossz idő, hordta a szél a havat. Talán egy órát töltöttünk bent az épületben, s mire kijöttünk az utcára, kiderült az ég, kisütött a nap. Örültünk, elhittük, hogy ez jelkép a mi életünkben, hogy ez a ragyogás soha nem tűnik el életünk egeről.

Múlt az idő.

Egy este, amikor a munkából hazamentem, Klára mélyen elgondolkodva ült a díványon. Arcán halvány pír égett, szemében öröms csillogás. Kissé bátortalanul hozzám jött és a mellemre simult.

— Már napok óta készülök rá — szólt halkán —, hogy megmondjam. Talán te is sejtetted... En úgy gondoltam, úgy is érzem, hogy állapotos vagyok...

— Gyermekek! — Átöleltem Klárát és ebben a pillanatban Annát láttam magam előtt. Klára most ugyanaz volt, mint akkor Anna: félnék, boldog, leendő anya.

Aztán jöttek a várakozással, reménnyel teli nehéz hónapok. Sokat álmodoztunk, beszélgettünk a kicsiről, aki majd egy napon megjelenik életünkben. Szőke lesz, vagy barna, fiú-e, vagy lány?

Klára kislányt várt, izmos, erős legényt, barnát, fekete szeműt. En inkább kislányt sejtettem...

Amikor eljött az ideje, Klárával kiutaztunk a Lenin kerületi szülőotthonba. Csendes hely volt, rend, ragyogó tisztaság mindenütt.

Agyba fektették Klárát. Nem mondta, de arcáról le lehetett olvasni, hogy fél. Talán egy óra sem telt el, támadni kezdték a fájdalmak, egyre sürűbben és hevesebben.

Künn várakoztam a folyosón és a vendégszobában. Izgalmas, végtelenné tetsző órák voltak ezek, soha nem felejttem el. Végre kijött és mosolyogva hozzám sietett az orvosnő:

— Kislány! — mondta hangosan, és megszorította a kezem. — Gratulálok az új állapotnak.

Apa... Ezt most mondták nekem először. Pillanatokig úgy éreztem, mintha nem is nekem szólt volna, majd lassan valami ismeretlen boldogság ébredt fel a szívemben, mely elárasztotta egész vilómat.

— Most nem mehet be hozzájuk, csak egy óra múlva — folytatta az orvosnő. — Különbö minden rendben ment le, semmi baj.

Az izgalomtól és örömtől túlfűtötten mentem ki az utcára. Délelőtt lehetett. Derűs, szép márciusi nap. Betértem egy közeli kávéházba. Teát ittam, de nem volt türelmem leülni, siettem ki. Mentem az emberek közé, könnyű, boldog szívvel. Senkit, semmit nem látva. Szemem előtt ők voltak, a feleségem és kislányom, kit még nem láttam. Amikor eltelt egy óra, vagy tán több is, igyekeztem vissza a szülőotthonba. Beengedtek a feleségemhez. Aludt. Sápadtfehéren alig pihegve, mélyen aludt. Arcán halvány mosoly ült.

— Hagyjuk most.

Átmentünk egy másik terembe. Behozták a fehérbe bagyulált csöppseget és letették elé a asztalra. A nővér kitakarta az arcát.

— Hát ő az? — Parányi, behunyt szemű arcocská. — Az én lányom. A miénk. Furcsa. De igaz...

Szerettem volna látni a szemét, de aludt, vagy tán nem aludt, a szemét nem nyitotta ki. A szemét csak hetek múltán, otthon láttam meg. Színe barna volt, a szemféhéreje kékes és tiszta, mint a most fakadt rügy.

Hazafelé felemelt fővel, büszkén mentem végig az utcákon. Embervoltomban meggazdagított a gyermek.

(Folytatjuk)

ÉGTÁJ

HERCEG JÁNOS

KITEKINTŐ NAPLÓJEGYZETEK 3.

Komputer-művészet. Allítólag nemcsak muzsikában, festészetben is ez a „jövő zenéje”. Voltaképpen nem is tudom, mi a szerepe a számítógépnek egy kép felépítésében. De hát ebben az esetben korántsem hagyományos festményről van szó. Az absztrakt képszerkesztésnek is egészen sajátos változatáról, s alighanem itt jut szóhoz a gép. Kicsinyít és nagyít, elvesz és hozzáad a témához — amennyiben ez a szó egyáltalán helytálló itt.

A dolog persze nem most kezdődött, hanem még akkor, amikor festék és ecset helyett vonalzóval, körzővel és szögmérővel kezdtek dolgozni a képzőművészet újítói. Amikor a mértan törvényeit követték és félretettek minden érzelmi tényezőt. Amikor geometriai feladványokat igyekeztek megoldani átélés, látomás, vallomás és egyéb érzelmi közléseket messze megkerülve. Amikor az önmagáért való képszerkesztés művelete fontosabb volt a mondanivalónál.

Ez az igyekezet végül odáig jutott, hogy a legszebb kép a tiszta vászon. Ki is állítottak ilyen érintetlen, üres vászhatnak gondosan bekeretezve, s ha ebben nemcsak szatíra volt, hanem öngúny is, annál jobb volt. Aztán amikor az avantgarde ürügyén felújították a régi kísérleteket, kapóra jött a számítógép. A kornak ez a csodája, amelyre állítólag minden rábízható, a képzőművészetben is hívekre talált.

A gúliba rakott kockák, az egész vásznat betöltő körök és más mér-tani ábrák eddig kitartó kézimunkát adtak azoknak a művészeknek, akik ilyen gyerekjátékokban vélték felfedezni a művészet célját és értelmét. Mennyit kellett méricskéljni, hogy kellett vigyázni, amíg minden pontosan és szimmetrikusan a helyére került, s tökéletes lett a kompozíció. A számítógép mindezt most már arányosabban és főleg gyorsabban elvégzi.

Hogy védekezzek magammal szemben is a maradiság vádjá ellen? Talán úgy, hogy szembeszállok a sznobizmussal, amelynek — mert nincs véleménye, s igénye sincs — az alkalmazkodás a legfőbb feladata. Mindent tudomásul venni, ami újnak és modernnek mondja magát! Nemcsak el-képedek, hanem valósággal megrémülök, ha egyszerű, józan emberek látok otthonosan jární-kelni egy-egy ilyen kiállításon, mintha magától érte-tődő volna, amit látnak.

Igaz, hogy ezek ugyanilyen ártatlan és bamba közönnyel járnak a Louvre-ba, a Pradóba, az Ermitázsba. Ezeknek Matisse vagy Chagall ugyanazt mondja, amit Vasarely, vagy a mechanikai szerkezetre járó funkcionális kép, amely csönget, forog és színeket vetít a falra. Ezeket semmi sem hozza ki a sodrúkból, s épp ezért elviselhetlenebbek a nyárs-polgárnál, aki legalább bátran röhög azon, amit nem ért.

Nekem a kép mindenekelőtt érzelmi fenomenén. Sőt, röstellem be-vallani, érzéki örömet adó élmény. Mintha esztétikai hatása úgy verődne vissza bennem, hogy az érzelmek egész sorát hozza fel. Barátom, a festő mondja, aki tíz évig élt Párizsban, hogy a Louvre-ban járva legtöbbször a nőket volt kénytelen nézni. „Látod te ezt?” — fordulok én is a nőhöz, aki velem van, s karonfogva cipelem közelebb a remekműhöz, ami lehet

Michelangelo vagy Turner vagy Picasso, de egyformán el kell ámulni, s egy kicsit boldognak lenni, mint a szerelemben. — „Látom!” — feleli hálásan, beparásodott szemüvege mögött a megosztott gyönyör felragyogó fényével, hogy aztán egy idő múlva, egy másik kép előtt ő játssza el ugyanezt újra.

A számítógép segítségével megszerkesztett kép nem alkalmas arra, legalább én nem hiszem, hogy akárcsak egy pillanatra is megmámorosodjék tőle az ember. Vagy talán valóban fiatalnak kell lenni, amikor az érzelmi élményt még magában hordja az ember és nincs szüksége rá, hogy remekmű ragyogtassa fel benne, ahogy a tavaszi napfényben ragyog szikrázva a télutó még megmaradt hava.

*

Kortünet. Ez a szó kínálkozik meghatározásnak Tennessee Williams vallomásaira. Mintha másképpen valóban nem lehetne elviselni ezt a kort, az ő esetében Amerikában, csak úgy, ha az írók és művészek alkohol és kábítószer mámorába menekülnek. Az elidegenedés századában, amikor a gépek lassan már kiszorítják az embert a semmiből való teremtés örömeiből, s a gyerekek nem képesek megbocsátani apáiknak valóban megbocsáthatatlan bűneiket, mintha valóban nem lenne más menekvés, csak a narkózis. Küzdelem helyett a megadás. A vereség beismerése, s a teljes tehetetlenség.

Furcsa ellentmondásként azonban alkotó tehetetlenséggel állunk szemben. O'Neilltől kezdve Hemingwayen és Faulkneren át — hogy csak az amerikaiaknál maradjunk — Tennessee Williamsig, ragyogóan tiszta és káprázatosan lucid remekművek leplezték le a józannak hitt, s őket körülvevő világot. Mámorban fogant, az öntudatlanságnak abban az állapotában született művekben, ahol épp az értelem világít rá bátran, élesen és küzdőképesen az eszméletlenségig mélyre süllyedt társadalmi valóságra. Rimbaud részeg hajójának vitorlája tűnik fel minduntalan ezekben a művekben, mintegy a mámor végtelen kódéből szállítva a testet öltött látomásokat napfényes partok felé.

De hát nem mindenkinek van szüksége az efféle mesterségesen felidézett transzra. Voltak és bizonyára vannak józan géniuszok, akiknek nem kellett semmiféle mákony. Schillernek elég volt a rothadt alma illata, Petőfi pedig köztudottan tejet ivott, miközben a kordivatnak megfelelő bordalokat írta.

Szóval mégse lehet e vétkes század szörnyűségeinek tulajdonítani, hogy egyes írók leisszák magukat. A hasis jótékony hatásáról már Baude-laire tanulmányt írt, akárcsak Csáth Géza az ópiumról. És voltak, akik viszont sosem vallották be, hogy ihletük forrása az alkohol vagy a narkotikum. Magánügy volt. Műhelytitok. És jóllehet már Oscar Wilde börtönbüntetést szenvedett ferde hajlamai miatt, senki se dicsekedett vele, ha lány helyett fiút szeretett és viszont.

Tennessee Williams ebből se csinál titkot. Am ezt már végleg túlzás lenne társadalmi konfliktusból eredeztetni, vagy egy általános zülléssel magyarázni. Talán még áttételesen sem, azzal az indokolással, hogy csak egy bűnös és beteg társadalomnak lehetnek ilyen zavarai.

Sokkal inkább hihető, hogy ez a polgárt hökkentő nyíltság, amelyen már nem botránkozik meg senki, olyasféle kihívás, mint amivel a „vadak”, Matisse és társai léptek annak idején a közönség elé. Az amerikai dráma-író, akiben a bűntudat a társadalombírálattal párhuzamosan jelentkezik, felújította a humanizmus jelszavát, mely szerint semmi sem idegen tőle, ami emberi. Önéletrajzi jellemzései meg csak megfelelő háttérrel adnak a műveivel kialakított képnek. Nekem az az érzésem, hogy fordított szerepjátásnak vagyunk a tanúi. Az író akarta igazolni a maga kritikusaít.

Az azonban már ránk, olvasókra jellemző, hogy ezt az őszinteségét és nyíltságát a vallomásnak természetesnek és magától értetődőnek tartjuk. Mint akik nemcsak Tennessee Williamstől, de az egész modern irodalomtól a személyes feltárulkozásnak ezt a gesztusát várják. Ettől az

életmű persze nem lesz nagyobb, legföljebb izgalmasabb, s a közönség-sikernek ez egyik jelentős záloga. Igaz, hogy se Tolsztojnak, se Stendhalnak nem volt ilyesmire szüksége, minthogy az ő korukban épp az impassibilité volt kötelező, s az író magánélete nem tartozott a nyilvánosság elé. A mű sorsára bízva került ki a világba, s hogy milyen visszhangot keltett, saját hangjának ereje határozta meg. És természetesen a korszellem akusztikája.

*

Juan Marse hazatért. Mert emigrációban élt ő is, mint kortársainak, a spanyol íróknak legtöbbször. Pedig Marse már Franco diktatúrájában nőtt fel, megszokhatta volna az erőszak légkörét. De úgy látszik, az ilyesmit sosem lehet megszokni. Így aztán ő is elment a nála ötven évvel idősebb Jimenez és Alberti után, aki ugyancsak apja lehetne, idegenbe.

De a spanyoloknak könnyebb dolguk volt, mint más népek hontalan íróinak. Ott volt Latin-Amerika, amely az azonos nyelvvel mégiscsak elviselhetőbbé tette a hazátlanságot. Mivel a költészet legfőbb anyaga, az anyanyelv, ha kell, a haza és a szülőföld geográfiai valóságát is pótolni tudja. S így a madridi Juan Marse úgy ment Mexikóba, mint aki hazamegy. Ott aratta első sikereit ifjúságáról szóló regényeivel, amelyekben, mint olvasom, harc forradalmi attitűd és szórakoztató kaland nem mindig választható el egymástól.

Most az új rendszerben a nyolcvanéves Damaso Alonsoval osztozik a legnagyobb államdíjban. Kettőjük együttes elismerése mintha az ellenállás folytonosságára utalna. Bár Alonso, aki mindenekelőtt költő és eszétes, nem volt lázadó és lázító. De nem szennyezte be a fasizmus, mert jóllehet nem volt emigrációban, a diktatúra legnehezebb időszakát Spanyolországtól távol töltötte, amerikai és német egyetemeken volt a spanyol irodalom tanára. Könyvei Latin-Amerikában nagyobb példányszámban jelentek meg, mint odahaza.

Szóval a költők emigrációja semmilyen népnél sem volt olyan könnyű, mint a spanyoloknál, akiknek hazájukon kívül kétszer akkora nyelvterület adhatott menedéket. Thomas Mann és Hermann Hesse világirodalmi arányai sehogy sem fértek el a kicsi Svájc még kisebb német kantonjaiban. S még ezen belül sem tudtak akkora érdeklődést kelteni, mint előttiük Spitteler vagy utánuk Dürrenmatt és Max Frisch. A svájciak lokálpatrióták, akik az irodalom nagyobb játéktérében is szeretik érezni a maguk hazáját.

Az a néhány év pedig, amíg Ausztriában húzódhattak meg a német írók, a legsúlyosabb válságokkal volt tele, minthogy a fasizmus közvetlen közelről fenyegette őket. Stefan Zweig öngyilkos lett, Franz Werfel a katolicizmusban vélt vigasztalásra találni, mint egy időben magyar kortársa, Sinkó Ervin.

S ha már itt tartunk, a magyar emigráció még kisebb nyelvterületre szorult Szlovénzkóban, Erdélyben és a Vajdaságban. Menedékjoguk is bizonytalan volt, állandóan fejük fölött lebegett a kiutasítás, vagy pláne kiadatás Damoklész kardja. S tudjuk, mi lett a személyi kultusz idején azokkal, akik tovább menekültek, biztosabbnak hitt országba. Balázs Béla még biztathatta magát, idegenség és árvaság érzését elcsitítva. De hazulról indultunkban, Hazafelé vagyunk útban... egy elveszett nemzedék hite szólt már csak belőle.

Ortega hazament, s ezt sokáig nem tudták megbocsátani neki, akik a fasizmus elleni harc engesztelhetetlenségét hirdették. Nem hódolt be, mint a német Ernst Glaeser, aki egy pacifista regénnyel, *A 902-esekkel* emelkedett világhírré, de a hontalanság fojtogató légkörét már nem bírta ki. Ortega változatlanul szemben állt Franco diktatúrájával, de az emigráció hosszú évei alatt arra a meggyőződésre jutott, hogy az írónak ott-hon van a helye. Mert otthon még a hallgatásával is nagyobb hatást ér el, mint idegenben tiltakozva. Benedetto Croce is ezen a véleményen volt, s erkölcsi példája csakugyan vetekedett Thomas Mannéval, aki a nagyvilágot járva szállt szembe elegáns, kifinomult ízlésű humanista közönség előtt a hitleri gonosztevőkkel.

Nyelvi és geográfiai haza viszonyában persze mégis az utóbbi az erősebb megtartó erő, s nyilván ezért sietett haza Latin-Amerikából Juan Marse is, hogy most már szabad hazájában szolgálja népet.

*

Levél helyett Balogh Edgárnak. Még nem jutott el hozzám új könyved, amelynek oly jellemzően a *Szolgálatban* címet adtad, kedves Edgár, de az eddig olvasott ismertetések és méltatások rendre arról az optimizmusról beszélnek, amely minden munkádat több mint negyven éve átjárja. Jövőbe vetett hitedet nem kezdte ki az a tragikus félreértés sem, ami a személyi kultusz következménye volt. Te megelégedtél egy halk pardonnal, s boldogan dolgoztál tovább. Ez a bizakodás fogja át egész életművedet a szlovenszkói Sarlótól kezdve az erdélyi egyetemi katedráig. Ez a szocialista öntudatból fakadó optimizmus tette lehetővé, hogy itt is meg ott is kellő önértéssel szólj nemzetiségi gondokról és bajokról, de sikerekről és örömeikről is. Mintha ezt az önértetet Fábry Zoltánnak az a felismerése erősítette volna benned, mely szerint a nemzetiségi állapot humánumbőbbletet jelent már a kétnyelvűséggel is és mindazzal, ami együtt jár vele.

Ez az öntudatos és önértetes szolgálat tette lehetővé egyébként, hogy az általatos kialakított demokratikus mozgalom átcsapjanak a határokon túl is. Hogy olyan világitótornyok szórják messzire fényüket a két háború közötti magyar éjszakába, mint amilyen a sarlósoké s a Korunké volt. Hogy viszont a Korunk is, a Sarlós mozgalom is a tizenkilences forradalom még megmaradt tüzét vitte tovább, ez oly nyilvánvaló, hogy beszélni se kell róla. Talán ez az oka, hogy oly kevés figyelmet szentel ennek a folytonosságnak a történetírás.

A nyíltszívűség és teljes gyanútlanágod ejt évtizedek óta újra meg újra ámulatba, Edgár. S ez az alkati jó tulajdonságod attól kezdve, hogy Csehszlovákiából kiutasítottak, s Romániában próbáltál hazára lépni, mind a mai napig megmaradt. Pedig nem is a hazavágyódás csillaga járt előtted, hanem a szigorúan bizalmas rendőri minősítés. De hát ez a csillag a te szemedben nemcsak a Vág vagy az Olt, hanem mindig is Európa fölött ragyogott. S ez is csodálatos, ez a tökéletes összhang nálad haza és nagyvilág között!

Persze, az összhang is benned van. Még csak nem is a valóság elemeiből, de azzal az álommal is átszőve, amely sem a sarlósokat, sem a Korunk köré csoportosult embereket nem hagyta el. Ez az álom a jövő ígérete volt mindenütt, ahol hinni tudtak a szocializmusban, s a nemzetköziség népeket összehétközítő testvéri mozgalomban.

Nálunk ez az álom is durvább, brutálisabb feltételek közé szorult, s összehasonlíthatatlanul nagyobb áldozatot követelt, mint Erdélyben vagy Szlovenszkóban. Gaál Gábort, a Korunk szerkesztőjét például csak állásvesztésre ítélte az „édes Erdély, itt vagyunk” indulójával bevonult Horthy-szoldateszka. Téged a falusi tanító falat kenyerétől ütött el a miniszterelnöki távirat. Itt nálunk felakasztották, agyonlőtték, haláltáborba hurcolták a baloldali magyar folyóirat egész szerkesztőségét s munkatársainak nagy részét. Nem párhuzamot akarok vonni, kedves Edgar, csak az óriási különbségre rámutatni.

Ez a különbség a iiteratúra eredményeiben is megmutatkozott, ha most már arányok és magaslati pontok között kedvezőbb is az összehasonlítás. De hogy idáig eljutottunk, abban — egyre inkább hiszem! — közvetve neked is részed volt. Mindenekelőtt azzal a töretlen hittel, amellyel példát mutattál a határokon túl mindenfelé, ahol tanításod a közös anyanyelv közvetítésével megértésre talált.

*

Taine-t ünnepelték tavaly. Nemcsak honfitársai, a franciák abból az alkalomból, hogy a környezetelmélet megfogalmazója százötven év előtt született. A szellemtörténészek vert seregének szétszórt szeptáiban is mindenütt megemlékeztek róla. Az erről szóló hírek megkésve jutottak el

falusi magányomba. De eltűnődni ködbevesző emlékeken, amikor ez az elmélet itt is erősen próbált hatni egy irodalmi programban, amelyet akkor is, azóta meg pláne elmarasztaltak, most se késő talán.

Szentelekyről beszélek, aki irodalmi imaginációjához keresett ebben az elméletben és Taine tekintélyével igazolást. Különbösen nemcsak ő látott követendő példaképet benne. A századforduló magyar kritikai irodalmának megújítója, Péterfy Jenő is Taine elvét vallotta az irodalom emberi dokumentumairól, amelyek szerinte fontosabbak az esztétikai szempontoknál. Taine a MTA tiszteletbeli tagja volt, s minden munkáját, sőt a leveleit is kiadták magyar fordításban, ami abban az időben egyedülálló jelenség volt.

Amikor azonban Szenteleky helyi színeket és az időszerűség szellemét szerette volna az általa szervezett irodalmi élet alkotásaiban látni, ezt a kívánságát sokkal inkább az adott viszonyok és lehetőségek váltották ki belőle. Taine a maga elméletével politikai paraván volt az ő számára, amely mögé a kisebbségi író elbújthatta nyíltan ki nem mondható mondanivalója célját és értelmét. A helyi színekben az akkori közállapotoknak is benne kellett volna lenniök, s nemcsak a síkvidéki akácfás táj zsánerképeinek. Mint ahogy az erdélyi vagy a Szeged környéki regionális irodalom igazi értékei se maradtak meg a természetmásolásnál.

Es Szenteleky munkatársaitól és tanítványaitól szabad kreációt várt a couleur locale mellett. Sötét és vigasztalan vízióért lelkesedett, amelyekben a táj jelenléte mellékes volt, vagy áttételesen vált láthatóvá. Hiába volt benne a naturalista novellában a Tisza-part pontos másolata vagy a Krivaja völgye, a Telecska lába alatt folydogáló ér csillámló vizével, ezzel őt nem lehetett megvesztegetni. Azt csak ellenségei akarták ráfogni, hogy így köti le az alkotó kedv szabad szárnyalását.

Csakhogy Taine sem mindig úgy írt, ahogy ars poeticájában hirdette. A művészek gyakran mást tesznek, mint amit mondanak. És Taine művész volt. Történelmi munkái nem az igazságukkal hatnak, hanem a szépségükkel. Ami nála és talán épp általa a franciáknál általában világos, szabatos és a részleteket sem elhanyagoló előadásból állt. Közben ellentétes végletekből hívta ki maga ellen a sorsot, s a császárság hívei éppúgy elítélték, mint a jakobinusok. Ma is az arisztokratizmusát hányják a szemére, s azt, hogy nem titkolta csalódását a forradalomban.

Én egy kis tanulmányát szoktam elővenni, ha a tiszta logika, a plasztikus ábrázolás és stílusremeklés példájában akarok gyönyörködni. Napóleonnól írta ezt a tanulmányt, amelyet Kuncz Aladár fordított magyarra, a későbbi Erdélyi Helikon szerkesztője, akit egyébként odaadó barátság fűzött Szentelekyhez. A tanulmányhoz Pogány József népbiztos írt előszót, akit a jelek szerint nem zavart a francia szerző arisztokratizmusa.

Taine az ellentmondások pergőtüzében, mondhatnánk ma, amikor oly egyértelmű kinyilatkoztatások szoktak elhangzani irodalomról és művészetről. „Nem vette figyelembe a tömegek történelemformáló szerepét” — olvasom róla, aki mindennél fontosabbnak tartotta a tárgyilagosságot. De hát ez is olyan fenomén, a tárgyilagosság, amit rendszerint olyanok hiányolnak, akik nem is akarnak tárgyilagosságnak lenni. Taine legalább szeretett volna.

*

Festő a pesti televízióban. Képeit régóta ismerem és szeretem. Franciásan modern és mégis államdíjas. Hetvenöt éves, ebből az alkalomból állították a kamerák elé. Sietve, felhevülve beszél, szinte saját magának a szavába vágva, mintha mindazt amit mond, már sokszor elmondta volna. Okos keskeny arcú ember, izgalmában sokkal fiatalabbnak látszik, kicsit kamaszosan szétszórt hajával, s két hiányzó szemfogával. „A társadalom — mondja — a világbéke szolgálatára” — teszi hozzá, s ha nem tudtam volna, ebből is meg kellett volna értenem, hogy elkötelezett művész.

De hát ki nem az, ha igazán művész? Michelangelótól kezdve Geraszimovig mindenki elkötelezett volt. Az egyik Gyula pápának, a másik a

szocrealizmusnak volt elkötelezettje. Még Cézanne is az volt, aki holtáig egy fikciót szolgált teljes odaadással. Azt, hogy tér és tárgy, anyag és szín között megteremtse a harmóniát. Ha meggondoljuk, nem kis szolgálat ez sem, ha mégoly szerénynek tűnik is a vállalkozás.

A pesti festő azonban, akiről beszélek, nem ilyen értelemben gondolja az elkötelezettséget, s persze a nézők kilencvenkilenc százaléka is tudja, miről van szó, és képzetben talán jóváhagyólag int is, hogy rendben van, gyerünk tovább.

De a festő, aki mindenekelőtt a grafikáival biztosított magának sajátos helyet, olyan értelemben is elkötelezett, ahogy Cézanne volt az. Sőt, ez látszik jóval fontosabbnak a számára. Őt a rajznak egy részletkérdése kötötte le egész életében: a vonal struktúrája. Ezt bontotta fel és illesztette aztán megint össze. A vastagon induló, majd elhalványuló, sőt egy időre egészen eltűnő vonalat, amely — mint a búvópatak — sötétben és erőteljesen fut kibontott hajú lányok, virágok és szőlőfürtök között, hogy aztán eltűnjön megint. De csak optikailag, mert hiszen az ember tudja, hogy ott van, ott kell lennie. Mindez roppant finom, légies és leheletszerűen dekoratív, s eközben aligha zavar valakit is, hogy a lány üzemek és hivatalos intézmények előcsarnokaiban jelenik meg gyárkérmények és mértani ábrák között a falon, vagy színes ablaküvegeken, egy másik vonal, az ólom börtönébe zárva. Oly szép és szemvidító látványt nyújtva, annyira egyénien és eredetien, de mégis ismerősen azért, hogy az ember meglepetten kapja fel a fejét, mint amikor idegenben ismerős beszéd üti meg egyszerre a fülét.

A mai nagy európai művészet anyanyelve ez, Picasso és Braque beszédének örül itt az ember, az egyéni hangok és sajátosságok ellenére is a magyar festő művészetében, mintegy a hazaérkezés megnyugtató érzésével végre.

Es egy idő múlva, épp ezért, sírni lenne kedve.

Hogy a magyar művészet már régen csak úgy tudott európai lenni, ha beállt a sorba a nagyok mögé. Az igazán hatalmas arányú tehetségek is. Mint Rippl-Rónai vagy Egry József, aki boldogan belevesztett a Balaton csodálatos fényözönébe, s Czöbel, aki Szentendre zegzugas utcáinak romantikus csendjében olyan képeket festett, hogy korszakot teremtett volna Európában, ha harminc-egyven évvel előbb festi meg őket.

Mintha az elmúlt száz év alatt csak egyetlen géniusz lett volna, aki nem volt „sem rokona, sem ismerőse sekinek”, s ezért tudta és merté belekiáltani a világba: most én következem. Adynak legalább itthon, s egy kicsit Kelet-Európába átsugárzó fénykörben volt ismeretlennek tűnő, új és eredeti a hangja.

A televízió festője megmarad Picasso és Braque árnyékában szerény tanítványnak, s öntudatosan vállalja is ezt a szerénységet, mintha ez volna a legtöbb, amivel az ember a szülőföldjéről jövet megválthatja belépőjegyét a nagyobb hazába. Ahelyett, hogy otthon teremtené meg, és nemcsak magának, ezt a nagyobb hazát.

*

Hermann Jandl. Ennek az osztrák költőnek a verseivel és prózájával barátkozom mostanában. Nem mondhatnám, hogy valami könnyen megy. Jandl nem örült, mint Georg Trakl volt, akivel azonban egyetlen verse után az ember — az értelmetlen sorok ellenére — azonnal egynek érezte magát. Huszonhat évvel ezelőtt, Salzburgban a *Cosi fan tutte* és a *Rózsalovag*, e két könnyű, parókás vígopera szünetében elmentem a szülőházához, s amíg emléktábláját néztem, egy csibukozó, kedélyes osztrák állt a kapuban, talán a házmeister. Megszólított: Akar felmenni? Akarja a szobáját látni? A nővére még itt lakik és mindent a legnagyobb rendben tart.

A felszólítás úgy meglepett, hogy felmentem és becsöngettem a lakásba, ahol Georg Trakl élt. Egy vékony, magas, hetven év körüli hölgy állt az ajtóban, tragikomikus sárgakockás kabátban, kalappal a fején és szatyorral a karján, szigorúan. A nővére. Most el kell mennem halért —

mondta —, mert később nem kapok. De ha délután visszajön, mindent elmondok magának. Ne higgyen Hugo von Hofmannstahlnak. Nekem higygen. A fivérem nem volt örült, csak ráfogták az irigyei.

A tájtékosan örvénylő Salzach partján mentiünk együtt egy darabig az óvárosban, miközben ő folyton beszélt, de én a Mozart-platz virágos sátraínál lemaradtam, azzal a hihetőnek tűnő kifogással, hogy tiszteletemet kell tennem honfitársnőmnél, a főszereplő Anday Piroskánál. És nem mentem el délután.

Minden örült költőnek van egy nővére, aki aztán kiválik a harcias kerubok karából és kiterjesztett szárnyakkal egyedül őrzi a hagyatékot, amelyen keserű irodalomtörténészek rágódnak.

Hermann Jandl nem örült. De oly kétségbeejtően józan és reális, hogy az kész örület. Egyik történetében egy bizonyos Franz Seippel könyvelő egyhangú és unalmas életét kíséri végig, mindaddig, amíg a könyvelő meg nem hal, hogy lelke aztán egy kutya testébe költözzék és nyitott szemére szünyogok telepedjenek, nyugodtan nézve bele Franz Seippel belsejébe.

Es, ami a legfurcsább, a váratlan befejezésen meg se döbben az ember, mintha másképpen be se fejeződhetett volna a történet. A kulisszák mögött persze Kafkát sejtem, sőt Gogolt, de a reminiscenciák széles skáláján mégiscsak egy eredetinek tetsző tehetség nyargal végig. Bátran és magabiztosan, nyergéből az irónia kertjébe is be-benézve a kerítésen át, ahol szürrealista kétyeszek irtják a megszokottság szövirágait.

Verseit is a fanyar önirónia élteti abban a néhány rövid sorban, amelyekből sosem hiányzik a frappáns meglepetés. A húségről például ezt írja:

*higgy nekem
bár hazudok
de én ezt
tisztelegesen teszem*

*bizál bennem
bár megcsallak
de csak téged
egyetlenem*

Hermann Jandl negyvenhét éves és huszonöt éve vidéki tanító. Saját bevallása szerint nyárspolgári életet él, s csak szabad idejében ír, mint egyébként — ahogy mondja — nagy elődje, Goethe is. Kritikusai bölcsnek tartják, s egyszerű, de ugyanakkor vigasztalan bölcsességét fejezi ki *Se-gitség* című verse is:

*Aki nem bír elatadni
százig számol
vagy ezerig
tízezerig talán*

*és jaj annak
aki csak háromig
tud számolni*

Én már rég nem keresek értelmet a versben. Bölcsességet se. Egyáltalán nem tudnám szavakba önteni, mi az, amit a költőktől várok. Tíz év előtt nagyon tetszett egy itteni költő egyetlen sora: Zab szúrja már nyári kéked — kiáltott fel nyilván a nő felé fordulva, akit szeretett, s ebből a szürrealista sorból se hiányzott az irónia. De ugyanakkor szín volt benne, füledt hangulat és valami kézzelfogható erotika. Hermann Jandlnál nem találtam ilyen sorokat. Mintha a költők már egyre inkább csak öniróniával tudnának felelni a kornak, amelyben élnek, akárcsak ez a Jandl is, akit attól tartok, sose fogok megszeretni.

ALKOTÓMŰHELY

BAMBACH RÓBERT

EL (NEM) JÁTSZOTT LEHETŐSÉGEK

TOLNAI OTTÓ VÉGELADAS CÍMŰ SZÍNLMŰVÉNEK BEMUTATÓJARÓL

Az Újvidéki Színház vajdasági „drámaciklusának” harmadik bemutatóját fokozottabb érdeklődés előzte meg, mint az előbbieket. Nemcsak azért, mert a darab szövege megjelent az Új Symposion egyik számában (1978. szeptember), hanem azért is, mert a szöveg irodalmi és drámai értékeiről, eljátszhatóságáról, vajdasági jellegéről stb. viták, vélemények alakultak ki.

A néhány évvel ezelőtt íródott *Végeladás*nak tehát előélete volt, ami ritkaságnak számít vajdasági színházi életünkben. Nemcsak irodalmi és kritikai, hanem dramaturgiai és színházi előéletéről is beszélhetünk, hiszen egyik rendezőnk hosszú ideig foglalkozott a darab színpadra állításának gondolatával, és Virág Mihály is, az ősbemutató rendezője a szerző aktív közreműködésével a szokásosnál hosszabb időt töltött az előkészítő munkákon; a bemutatót körülbelül nyolchónapos próbaidőszak előzte meg.

Mindezt azért mondtam el, mert az Újvidéki Színház első ősbemutatója kapcsán általánosságban hiányoltam a színházak fokozottabb figyelmét, a gondosabb előkészítő munkálatokat, a rendező és az író együttműködését, a kritikusok hozzáállását. Most viszont meg kell állapítanom, hogy látszólag ezek a folyamatok nem hiányoztak. Igazi eredmény mégsem született. Ennek okát egy alkotói-teremtői hozzáállás hiányában kell keresnünk, amely egy előadást az említett folyamatok fölé helyez, mondjuk így: művészetté emel.

Az újvidéki ősbemutató így csak egy érdekes vajdasági dráma érdekes vajdasági színházi előadásának eljátszott lehetősége lett.

Virág Mihály rendezői koncepciója megmaradt az illusztráció szintjén, nem sikerült megoldania a szöveg dramaturgiai hibáit (itt elsősorban a harmadik és negyedik rész problémáira gondolok), és nem tudta megteremteni azt a vajdasági légkört (nagyértékben a díszlet- és kosztümtervező is okolható ezért), amely a drámában benne van. Ezekből a hiányosságokból születtek azután a további problémák; a műfaji és formai maszatolások, a figurák belső és egymás közötti viszonyának megoldatlansága, a mondanivaló súlytalansága.

Tolnai Ottó színháza (ha nevezhetjük így) bizonyos mértékben Pilinszky drámai világából táplálkozik, Pilinszky viszont Wilson csodálatos műhelyében tanult. Ez a fajta színház nem jár a megszokott utakon; költészet—dráma—hangulat—zene—képi megfogalmazás—elkötelezett mondanivaló kavalkádjából szüli meg az általa elképzelt formát. Nehezen járható út ez a nálunk művelt színházhoz szokott szakembernek, közönségnek egyaránt. Nem véletlen, hogy Pilinszky drámái eddig nem kaptak színpadot: Csakhogy ez a fajta színház is, mint minden más absztrahált művészet, a realitásból merít, azt emeli magasabb (költői) régiókba. Tolnai maga is utal drámája előszavában annak valós megírási motívumaira. Ebből következne a színpadi megelevenítési mód egyenes útja; kiindulva a reális, emberi problémákból a forma adta eszközökkel költészetté emelni a mindennapok drámáját. Ehhez azonban nem elegendő az öncélú vagy bántón magyarázó illusztráció, a misztikus sötétség, a zenei elemek ösz-

szevisszasága. Így csak egy nézhető, de nem különösebben élvezhető és élményt nyújtó előadás születhet, amelyből néhány nagyon szép képi megoldás és érdekesen megoldott lírai jelenet marad meg emlékezetünkben.

Megpróbáljuk példákkal is alátámasztani az eddig elmondottakat.

Annak idején Virágnak nagyszerűen sikerült mind a vajdasági couleur locale-t, mind a tartalmi-formai-szerkezeti elemeket közös nevezőre hozni a *Végeladással* rokonítható *Légszomj* című Deák-dráma színpadra állításakor. A *Végeladás* megelevenítésekor ez már csak részben sikerült. A szerkezeti és dramaturgiai problémákból csak kettőre utalnék. Az egyik a *Végeladás* és a *Nincs maradás*, azaz a két „színmű” (ahogy Tolnai mondja) összeolvadásának és a Színészek „színészkedésének” (az első részben megjelenő Színészek további megjelenésének, a többi szerep eljátszásának) tisztázatlansága; a másik pedig Csömöre bácsi és a Borbély viszonyának kérdése. Csömöre bácsi belső drámája mellett a „felszín alatti” külső konfliktus a Borbély és Csömöre bácsi között képzelhető el. (Ismét egy utalás a szövegre a meg nem oldott negyedik részből: (A borbély) „Fél. Fél a mind közelebb nyomuló térképtől. A hullától. Most döbben rá, hogy valami irreális térbe került, hogy az elmúlt évtizedek alatt csak a csapdához szoktatta Csömöre.” (Kiemelés tőlem.) Ezzel a drámával adósnok maradt az előadás, és így leegyszerűsítve: „a múltat jelentő tárgyaktól való szabadulás = az élettől való búcsúzás = a tárgyaktól való szabadulás lelassítása = az élethez való ragaszkodás” problematikája került előtérbe. Tolnai darabja nemcsak erről szól; nemcsak erről szólhatna! A szövegben is megoldatlan befejező rész ebből adódóan az előadásban teljesen feleslegessé válik.

Formai szempontból zavaró a sok illusztráció. Ez alatt az elmondottak magyarázó megelevenítéseit értem, mint például a visszatérő Lilike kezében karfiol, mert – amint mondja – az Igazgató karfiollal akarja teletömni a Csömöre bácsitól vásárolt tükrös szekrényt; vagy amikor Csömöre azt mondja, hogy a Fiú mindig tragacccsal van, mert ő szállítja a bognártól a koporsóhoz az új kereszteteket, akkor a Fiú felmutat egy keresztet; vagy amikor Csömöre az első feleségének tragédiáját meséli, a Lilikét játszó színésznő azt szó szerint megeleveníti stb. Az illusztráció mellett sok az öncélú betét. Ilyen például a „gyűrődészka-jelenet” kiegészítése. Mit jelent a négy német katona megjelenése, és miért erőszakolják meg Lilikét? Kérdéses marad az is, vajon szimbólum-e a Borbély nadrágszíja és borotvája. Mit szimbolizál a központi szerepet kapott süvegcsukor? Megjelentési formájából adódóan öncélúvá válik a túlzottan stilizált csárdaskirálynő-motívum, a Színészek kórusának jeleneteket megbízott szerepeltetése is.

A játék kerete, a díszlet sem segítette a rendezőt. A Tolnai ötletéből született zseniális díszlettervből nem született zseniális díszlet. A térkép túlságosan jelen van már a kezdet kezdetén és a játék végén is ott marad, mellékszereplőből teljesen feleslegesen válik főszereplővé. A *Végeladás* a kellékek drámája. Így aztán nem mellékes dolog az sem, hogy milyen egy tulipános láda, és zavaró körülmény, ha egy valódi temerini tragacs mellé egy túlságosan is mű, díszletként ható tükrös (?) szekrényt állítunk. Az egyik kizárja a másikat. „...Magától jelentkezik minden egyes tárgy...” — mondja Csömöre. A kellékek eltűnése kétségtelenül szimbólum. Ezért hat szükségtelennek a sok dísznek beállított limlom, amelyeket a darab vége felé fekete függönnyel takarnak el, de azok nem tűnnek el. Kihasználatlan maradt a közönség között futó „járda” is, csak a szereplők ki-be járására szolgál.

Néhány szót a zavaró világlítási megoldásokról is. Ennyi sötétet már régen láttunk. A félhomályba bújtatott színpad azonban nem kellett misztikus hangulatot, inkább idegességet váltott ki a nézőben; szerette volna látni a színészeket is!

A kosztümökről sem mondhatunk sok jót. Jellegtelen, általánosított, sokszor oda nem illő megoldásokat láthattunk (például a Színészek ruhái vagy a Borbély mellénye),

A zenei effektusokról és aláfestésekről csak annyit, hogy néhány valóban funkcionális hangulati és kiegészítő részlet mellett egy kicsit sok volt az illusztratív, banális és nem mindig kifejező motívum (például a Borbély megjelenítését kísérő Figaro-téma).

A színészi alakításokra is rányomta bélyegét a rendezői koncepció alaproblémája.

Az előadás legszebb perceit Fejes Györgynek, Csömöre bácsi megismerésének köszönhetjük. Felejthetetlen marad a könyékcsővel harmonikázgató-daloló vagy bicikliző jelenetében, és emberivé válik az orvos-ságos üvegeit ajándékozó Csömöre mozdulataiban és érzéseiben. (Ebben segítségére volt Czifra Erika egyszerű, friss és egészséges Fiú alakításával.) Fejes sem tud azonban teljes figurát hozni, nem tisztázottak sem belső, sem külső drámájának indítékai, nincsenek mélységei.

Pásthy Máttyás is csak külsőségeiben tudta megjeleníteni a borbély megoldatlan figuráját, viselkedésének belső indítékai és motívumai, funkciója tisztázatlan maradt.

Megoldatlan funkciójuktól adódóan a Színészek megformálói csak statisztafeladatokat kaptak. Közülük a már említett Czifra Erikán kívül nehéz lenne valakit is kiemelni. Mellette még négyen jutottak valamivel nagyobb feladathoz. Ladik Katalin Lilikéje teljesen személytelen, Bicskei István Igazgatója általános figura lett, Kelemen Etelka és Vencel Valentin fiatal párja pedig nem tudott kibontakozni a „kórus” által meg-megzavart, egyébként érdekes jelenetben.

Az elmúlt évadban három vajdasági ősbemutatót tartottak az Újvidéki Színházban. Összehasonlításként elmondhatjuk, hogy amíg az *Ezen az oldalom* (Gion Nándor) a szöveg lehetőségeit nemcsak kiaknázta, hanem a megvalósításban magasan túlszárnyalta, és a *Bűnös-e a Szél?* (Gobby Fehér Gyula) megmaradt a szöveg szintjén, addig a *Végetadás* a szöveg nyújtotta lehetőségek alatt maradt.

Ehhez kötődik még egy megjegyzés. Kis vajdasági színházi életünkben nem várhatjuk azt, hogy Tolnai Ottó darabját a közel- vagy távolabbi jövőben újra bemutadják. Pedig nagyon jó volna látni más felfogásban, más színpadon. Akkor bizonyosodhatnánk csak meg igazán arról, hogy ez a dráma valóban annyi színpadi lehetőséget nyújt, mint ahogy az olvasva tűnik.

Újvidéki Színház. Tolnai Ottó: *Végetadás*. Játék térképpel négy részben. Ősbemutató: 1979. június 24-én. Rendező: Virág Mihály, díszlettervező: Miodrag Tabački, jelmeztervező: Ljiljana Orlić, zenei munkatárs: Spigel Tibor. Szereplők: Fejes György, Pásthy Máttyás, Czifra Erika fh., Bicskei István, Ladik Katalin, Vencel Valentin, Takács Imre fh., Vajda Tibor fh., Sziráczky Katalin fh., Kelemen Etelka fh., Bicskei Elizabetta fh.

KÉT FILM-„KÓSTOLO” AZ ARÉNÁBAN

Az idén július 10-én volt tíz esztendeje, hogy Vajdaság legkorszerűbb mozgóképszínháza, az újvidéki Aréna mozi megnyitotta kapuját a *Hattyúk tava* című szovjet balettfilmmel.

Ez alatt a tíz év alatt sok szép és érdekes filmet láttunk ebben a moziban, és alkalmunk volt néhány eseményszámba menő filmrevüt — film-„kóstoló”-t — is megtekinteni. Az utóbbiak arra voltak jók, hogy a nagyközönség tájékozódjon az új moziidényben bemutatásra kerülő alkotásokról. Mert talán mondani sem kell, hogy a forgalmazók ezekre a miniszemlékre igyekeznek elküldeni új szerzeményeiknek a legjavát.

Egy kicsit az évforduló jegyében az Aréna-beliek, pontosabban az újvidéki Zvezda-film mozikkollektíva, ezen a nyáron már két ilyen „kóstoló”-t is rendezett. Június második felében lezajlott a belgrádi Morava, július közepe táján pedig a zágrábi Croatia forgalmazó hét-hét filmjének előzetes bemutatója. A belgrádiak öt amerikai és két olasz, a zágrábiak pedig három amerikai és egy-egy izraeli, francia—kanadai, olasz és hongkongi produkciót küldtek a tartományi székvárosba.

Most, hogy túl vagyunk rajtuk, elmondhatjuk, hogy a két revü közül a zágrábiaké volt a sikerültebb. Öt ország filmgyártásából adtak ízelítőt, és műfajban is gazdagabb volt a válogatásuk a belgrádiaknál. Ez, persze, korántsem jelenti azt, hogy az utóbbiak nem tartogatnak tarsolyukban külön meglepetést az új moziidényre.

De lássuk, milyen filmek kerültek az Arénában előzetes bemutatásra a revü idején a Morava kollekciónak.

A *kegyetlen megtorlás* című amerikai krimidráma azok közé a filmek közé tartozik, amelyek törvényszegőként mutatják be a rend őreit. Két fiatalról van benne szó, akik véletlenül szemtanúi annak, hogy a seriff lelövi helyettesét, és ezért kis híján az életükkel fizetnek. Az izgalmas produkciónak nyilván nagy közönségikere lesz, ha jövőre rendes mozi-műsorra kerül.

Az előbbinél sokkal többet nyújtott a *San Fernandó-i ember* című amerikai alkotás, már csak azért is, mert messze felülmúlta az egyszerű és igénytelen kalandfilmet sejtető címet. A szellemes, humoros és fordulatos produkció készítői szerencsésen felhasználták a vadnyugati, a kaland-és akciófilm, valamint a romantikus szerelmi dráma kellekeit — és mind-azt megkoronázták egy szelídített orangután szerepeltetésével. Így lett a művük közönség-hódító jópofa film.

Herbert George Wells regényének, a *Dr. Moreau szigete* című írásnak filmváltozata volt a Morava-revü legidegtépőbb produkciója. Burt Lancaster alakítja benne a világtól elvonult tudóst, aki meg akarja változtatni a természet törvényeit: állatból embert formál. Teremtményei azonban kiábrándulnak belőle, és megölik. A fanti- és rémfilmnek ez a furcsa keveréke, sajnos, nem tartozik a remekművek közé sem műfajilag, sem más szempontból.

A három történetből álló *Zabolátlan szenvedélyek* című olasz vígjáték cselekményének központjában a nő áll. Miatta történik minden, ami történik ebben a szórakoztató filmben. Az első történetben egy katolikus és egy protestáns lelkész tűz össze az utóbbi felesége miatt, a másodikban egy szökött fegyenc kerül rendőrkézre egy színésznő miatt, a harmadikban pedig egy ügyvédsegéd kénytelen repülőgépből, ég és föld között magáévé tenni egy nőt.

Baj van néha a filmcímeikkel is — és ez nemcsak erre a revüre vonatkozik. A *Csempészek* című amerikai produkció például Kanadában játszódik, és a kamionsofőrök véres háborújáról mesél. Éppen ezért sokkal jobb lett volna olyan címet adni neki, amely ezt a háborúságot beszédesen

kifejezi. Annál is inkább, mert nem a csempészésen van a hangsúly. Az érdekesítő, dinamikus és akcióban gazdag filmnek szociális-társadalmi a mondanivalója. Lényege ugyanis az, hogy a mammutvállalat a gengszterekhez illő módszerektől sem riad vissza, ha le akar számolni a magánfuvarozókkal.

A Morava-filmek revüjén a legsúlyosabb filmdráma *A botrány* című olasz produkció volt. Ez a szerelmi dráma megdöbbenő módon mutat rá egy közmegebecsülésnek örvendő patikusné egyetlen pillanatának súlyos következményeire. Eltűri, hogy szolgálja kikezdjen vele. Ebben a szadista-mazochista viszonyban egyre mélyebbre süllyed emberileg és erkölcsileg is. Végül már odáig jut, hogy szeretője kívánságára saját lányát küldi a férfi ágyába. A cselekmény a fasiszta Olaszországban, a háború idején játszódik, és ez még külön nyomasztó légkört kölcsönöz ennek az alkotásnak, amely minden tekintetben a revü legművészebb értékű produkciója.

A belgrádiak miniszemléjét *A gépkocsivezető* című amerikai akciófilm zárta. Ebben elsősorban az autóvezetés, a bravúr és az örült száguldas köti le a nézőt. Az izgalmas történet középpontjában egy rendőrfelügyelő áll, illetve nem is ő, hanem jól fölépített kelepécéjének a teljes csődje. Mert a vad, a minden hájjal megkent gépkocsivezető, rokonszenves főhőshöz méltón, nem sétál bele a csapdába — inkább kísétál belőle.

Nos, ha értékelni akarjuk ezt a revüt, nem is olyan nehéz a feladatunk. Az előzetes bemutatásra kerülő hét Morava-film közül legjobb *A botrány* volt. *A San Fernandó-i ember* a második helyet érdemli, a harmadikat pedig a *Zabolátlan szenvedélyek* című produkció.

Ezzel szemben a Croatia-filmek közül első helyre a *Betsy* került, másodikra *A vérrokonok*, harmadikra pedig a *Citromfagylalt*.

De ne szaladjunk a rúd elé.

A zágrábiak revüje a *Citromfagylalt* című vidám izraeli szerelmesfilmmel indult. A kissé amerikai ízű produkció a hetvenes évek első felében készült, és átszővi Elvis Presley akkoriban divatos zenéje. A műfaj jól sikerült alkotásai közé tartozó film nemcsak jó szórakozást nyújt, hanem egyúttal betekintést is enged az izraeli fiatalság, a diákifjúság életébe. Barátság és szerelem, szerelem és csalódás, erotikus kalandok és szexuális meglepetések váltják benne egymást nagyszerű összhangban.

A Zri Afrikában című humoros krimi már nem volt olyan átfogó és alapos, mint a nyitófilm, de szórakoztatás szempontjából minden tekintetben kitért magáért. Rizzót, a hűstorny felügyelőt — Bud Spenser irigylésre méltó megformálásában — Nápolyból elkísérjük Dél-Afrikába, és kuncogva figyeljük, hogyan számol föl, minden akadályt leküzdve, egy gyémántrablókból és kábítószercsempészekből álló bűnszövetkezetet. A bravúros verekedéseket humoros jelenetek tarkítják, úgyhogy a néző nemcsak izgul, hanem jót nevet is. Az idevágó filmekről mást nem is kívánhat az ember.

Az idegtépést a Croatia-beliek sem hagyták ki. Az ő legidegtépőbb képviselőjük *A Boing 747-es „hajótöröttjei”, avagy Repülőtér '77* című amerikai katasztrófa-film volt. Ebben a képrablás miatt tengerfenékre került óriás gép utasainak a megmentése nyújtja a legtöbb izgalmat, és csinál egyúttal nagy reklámot az emberikai haditengerészet különleges mentőegységeinek. Jó szervezéssel, egyszerű begyakorlottsággal ugyanúgy mentik ki az utasokat, jobban mondva a „hajótöröttet” az elmerült Boingból, mint a legénységet szokták az elsüllyedt tengeralattjáróból. Az Arthur Hailey regényéből készült filmet az is fémjelezi, hogy részt vett a tavalyi FEST műsorán.

A kung fú-szabadságharcosok című hongkongi vadkeleti film nem tartozik a műfaj elfogadható alkotásai közé. Futószalagon készült tucatfilm. Túl sok benne a verekedés, méghozzá a stílustalan verekedés. Márpedig régi igazság, hogy nem kell túlfeszíteni a húrt, mert elpattan. Jelen esetben ez a húr a nézők türelme. Pedig ennek a filmnek van mondanivalója. A Bruce Lee által világszerte ismerté lett kung fú küzdősport nagymesterei ugyanis ezúttal nemcsak azért csépelik egymást, mert nincs jobb dolguk,

hanem azért, hogy megvédjék a haladó Kína nagy fiát, Szung Jat-szent a császári kormány által felbérelt gyilkosok alattomosan támadó falkája ellen.

Evel Knievel ismert motorkerékpáros sztárt nyilván azért szerződtették *A nyaktörő szuperkaskadőr* címszereplőjének, hogy biztos legyen a kasszasiker. A nyugati világban ez már így szokás. Ez az amerikai akciófilm a lélegzet-elállító motorkerékpáros bravúrok és a főhősnek halálos csapdát állító banda elleni küzdelem mellett, betekintést nyújt a menedzserek piszkos üzemeibe, de ugyanakkor megmutatja azt is, hogy a sötét erők elleni harcban miként talál egymásra apa és fia, valamint a szuperkaskadőr és a csinos újságíró. A film, témáját és mondanivalóját illetően, nagyon is időszerű. Hiszen itt is a kábítószercsempészes és a gonoszság rugója.

A *Betsy* című amerikai filmdráma Harold Robbins bestseller regényéből került mozivászra. Mindjárt azt is megmondhatjuk, hogy Daniel Petrie rendező mesterien vitte filmre. Sikeréhez hozzájárult a kiváló szereplőgárda: Laurence Olivier, Robert Duvall, Katharine Ross és Tommy Lee Jones. Noha erről a filmről nem beszélni kell, hanem meg kell nézni, annyit mégis tudni kell róla, hogy egy autókirály bonyolult családi életén keresztül képet fest a fény és a pompa mögött megbúvó ferdeségekről, a hatalmi harcról, a különféle érdekek és elképzelések kíméletlen összezapásáról. Ebben a furcsa szövevényben élesen tárul elénk a pénzt és hatalmat jelentő és képviselő környezet ember- és tudatformáló ereje.

A zágrábiak revüje az Arenában *A vérrokonok* című francia—kanadai krimidrárával fejeződött be. Ed McBain regényéből Claude Chabrol rendező filmesítette meg. Nem is közönséges krimi, hanem lélektani bűnügyi filmet csinált belőle. Amíg föltárul előttünk egy fiatal lány meggyilkolásának titka, megdöbbenve ismerjük föl az emberi lélekben munkáló erőket. Elképesztő, milyen deformálást idézhet elő egy szerénynek és szolidnak látszó gyermeklányban a lappangó féltékenység és a gyűlölet. Ez az alkotás az igényes krimidramák közé tartozik, és nagy élményt jelent annak, aki megnézi.

Mindent összevetve végül is nyugodt lélekkel leírhatjuk, hogy a nyári hónapokban, az úgynevezett holt szezonban nagyon is nagy szükség van ezekre a filmrevükre. Egyrészt újdonságot, érdekességet jelentenek, friss vérkeringést visznek bele a mozi és a nagyközönség életébe, és ugyanakkor ízelítőt adnak az új évad várható műsorából. És ez csak hasznos lehet.

MIBŐL TÁPLÁLKOZIK A DOLGOZÓK KULTÚRÁJA?

KÉRDŐJELES JEGYZET EGY ANKÉT KAPCSÁN

SZÍNHELY

A palicsi Chemos Műanyaggyár. A vizsgálat tárgya a gyár dolgozóinak művelődési élete — a kultúra befogadása, a kapcsolódás, a művelődésigény: miből táplálkozik a gyárban a dolgozók kultúrája?

ELŐZMÉNY

Az Üzenet kiadói tanácsa és szerkesztősége kezdeményezésére 1978. november 23-án a folyóirat munkatársai író—olvasó találkozót tartottak a gyár étkezdéjében (a kora délutáni órákban, két váltás között). A találkozón Urbán János író, az Üzenet fő- és felelős szerkesztője, Herceg János író, dr. Juhász Géza kritikus, dr. Horváth Mátyás, a kiadói tanács elnöke, Szekeres László régész és Laczkó Antal költő vett részt. A mintegy ötven dolgozóval folytatott beszélgetés eredményezte a megállapodást, hogy a művelődési élet megismerése céljából az Üzenet szerkesztősége kérdőíves ankétal felméri a Chemos társultmunka-szervezetben dolgozók művelődési életét. Laczkó Antal, magasszakképesítési vasesztergályos, a szerzőszámműhely dolgozója (költő, kultúrfelelős és a gyár kilenctagú műkedvelő csoportjának vezetője), megszervezte az Üzenet szerkesztősége által elkészített, főleg nyitott kérdésekkel ellátott kérdőív kitöltését. A gyár részlegeiben, minden szempontból arányosan szétosztott, mintegy száz kérdőív közül, a dolgozók ötvenötöt juttattak vissza a folyóirat szerkesztőségének feldolgozásra. A kérdőívből feldolgozott kérdések átlagos megválaszolása 75,0 százalékos.

A GYAR

Még néhány általános adat: A mintegy 630 dolgozót foglalkoztató munkaszervezet ma arról ismert, hogy nagyon keresett termékeket, főleg műanyag göngyöleget, cipőrészeket és műanyag tokokat, tubusokat állít elő. Fejlődése állandóan felfelé ívelő irányzatot mutat. Ezt elsősorban az állít érte el, hogy a gyárban egy pillanatra sem feledkeztek meg a termelékenység növeléséről, állandóan szem előtt tartják a munkaidő és a munkaeszközök kihasználását — nincs elvesztett munkaidő, kevés a selejt, a termelés előre el van adva, nincs áruértékesítési gond. Ennek eredményeként, a minden vonatkozásban kitűnően folytatott gazdálkodás 5330 dináros átlagkeresetet biztosított a dolgozóknak ez év első felében.

A gyár dolgozói zömmel fiatalok — többségük húsz és harmincöt év között van; a fele városi — Szabadkáról jár ki a gyárba; a másik fele palicsi, bácsszőlősi, hajdújárasi, radanováci; a férfiak és nők aránya fele-fele; szakmai képzésük átlagos.

A KÉRDŐÍV

Jóllehet az Üzenet szerkesztősége által meghatározott és lebonyolított vizsgálati metodika nem teszi lehetővé, hogy a dolgozók művelődési életmódjáról teljes képet nyerjünk, a kapott feleletek feldolgozásában a legmesszebbmenően arra törekedtünk, hogy az ötvenöt dolgozó művelődési életmódjának fontosabb elemeiről szerezzünk tényanyagot. Amennyire ezt a nélkülünk meghatározott és levezetett vizsgálati módszer által kapott adatok lehetővé tették, igyekeztünk olyan információk birtokába jutni a kérdőívek feldolgozásával, amelyek nem csupán arra adnak feleletet, mi-

Ilyen a dolgozók mindennapi kvantitatív művelődési élete (olvasnak, színházba járnak, tárlatot látogatnak, tévéznek stb.), hanem azt is, hogy milyen indítékek állnak a tevékenységek hátterében, vagyis azt, milyen ezeknek a tevékenységeknek a tartalma. Így például a „Van rádiója, televíziója?” kérdés mellett a „Milyen rádió-, illetve tévéadásokat szeretnek hallgatni-nézni?” kérdésre is választ igyekeztünk adni.

A kapott adatok mindezek mellett, a fáradozás ellenére messzebbmenő általánosításokhoz nem elegendők. A kérdőív és az alkalmazott ankétmódszer nem biztosított információkat ahhoz, hogy megbízhatóbb adatokhoz jussunk a dolgozók művelődési életmódjának minőségi ismeretjellegéről. Függetlenül attól, hogy kiterjedt néhány idevágó tevékenység — könyvolvasás, színház-, tárlat- és múzeumlátogatás, tévézés, művészeti tevékenységek gyakorlása, sportolás, kirándulás, újságolvasás — jellemzőire, igényeire. Ez nem elég a művelődési életmód megbízhatóbb tartalmi és minőségi vizsgálatához. Például egyáltalán nem kaptunk részletesebb betekintést a művelődési igények, a művelődési életmód tartalmára vonatkozó elvárásokról, ezeknek megvalósulásáról, illetve meghiusulásáról; ennek okairól, a szubkultúrák hatásáról, a velük kapcsolatosan kialakult felfogásokról. Mindez meghiusította ama szándékunkat, hogy a kapott feleletek alapján elkészítsük a vizsgált minta művelődési életmódjának szerkezeti modelljét és megadjuk a művelődési fő-, illetve melléktevékenységek rangsorát, típusait.

UTÓLAGOS BEVEZETŐ

A dolgozó ember látszólag szabad, munkáját saját akaratából végzi, önkéntesen, saját elhatározása alapján. Munkaidő után pedig kedve, hajlama és akarata szerint szabadon választhat a hasznos időtöltést szolgáló szabadidő-tevékenységekben. Ez a szabadság mégsem teljes. Munkájával és a szabad idejével kapcsolatban, különböző formákban és mértékben a társadalom mindennapi életéhez szükséges társadalmi kényszer határolja meg életmódját. Ezért a dolgozók életmódjának kutatásánál mindig a legkézzelfoghatóbb társadalmi és környezeti feltételekből indulunk ki.

A művelődési életmód kutatásával szándékunk feltárni, hogy mennyire határolják meg a munkásélet társadalmi feltételei egy-egy meghatározott társadalmi csoport (termelési egység, osztály, brigád, műszak, részleg stb.) művelődési tevékenységének rendszerét. Illetve megállapítani, hogy a különböző szabadidő-tevékenységek milyen változatossága alakul ki a hasonló munkafeltételek és körülmények között élő dolgozók körében és mi teszi a különbségeket. További szándékunk keresni annak magyarázatát, hogy milyen mértékben befolyásolják vagy teszik lehetővé a művelődési életmód változékonyságát a dolgozók életkörülményei és a környezeti és társadalmi feltételek, illetve maguknak a dolgozóknak az elvárása, értékorientációja.

A dolgozók művelődési életmódja alatt az általuk végzett és az életükben jelenlevő művelődési tevékenységet értjük. Ebben társadalmilag determinált már az is, hogy milyen munkát végző dolgozók életmódját vizsgáljuk. A művelődési élet tevékenységeiben más preferenciákat és viszonylatokat találunk a termelőtevékenységek dolgozóinál és másokat a szellemi tevékenységekkel foglalkozóknál. A termelőtevékenységeken belül ugyan csak foglalkozási csoportonként eltérő lehet a dolgozók által kedvelt művelődési tevékenységek és tartalmak iránti igény és elvárás. Ugyanakkor, a családi állapot determinációi is hatással vannak az ember művelődési életvitelére. A család anyagi helyzetével, a képzettséggel és az általános műveltséggel, a lakás- és a jövedelmi viszonyokkal, a család létszámával, valamint az értékorientációval való összefüggésekre és érdeklődési megoszlásra gondolunk.

A CSALÁD

A kutatók leggyakoribb véleménye még mindig a családot tartja a művelődési életmód egyik legfontosabb meghatározójának. Szerintük minden ember a családjában kapja a legkülönbözőbb művelődési tevé-

kenységek impulzusainak megvalósulásához a lehetőségeket. A család közvetlenül determinálja minden dolgozó tevékenységét és közvetve befolyásolja érdeklődését. Függetlenül attól, hogy a társadalmi élet hatására a családban végbemenő, mély változások következtek-e a család társadalmi funkciója átalakul. A városi családban teljesen elpad a család termelési funkciója és felélnéül a fogyasztási és szórakozási funkció.

Továbbá, a különböző összetételű családok differenciált művelődési lehetőségeket (környezetet, lakást, könyveket és egyéb művelődési eszközöket) nyújtanak a művelődési életmód igényének és formájának kialakulásához és tartalmának formálásához. Egy-egy családban az egyéb szükségletek határozzák meg, hogy az egyes családtag vagy mindannyian együttesen mennyi időt és pénzt fordíthatnak hasznos időtöltésre, művelődésre, szórakozásra és pihenésre.

Vannak családok, ahol olyan közös magatartási modell, légkör és értékrendszer uralkodik, amely elősegíti a családtagok tartalmos művelődési tevékenységét, fejlesztí az igényeket és táplálja a szükségletet. Ez természetű időbeosztást, a rendelkezésünkre álló művelődési formák, eszközök és lehetőségek leghatékonyabb felhasználását eredményezi. Zömmel sajnos az olyan családok vannak többségben, amelyekben indokolt vagy indokolatlan oknál fogva, vagy éppen kényelmességéből a családtagok nem törődnek életvitelükkel, nem szabják meg művelődési tevékenységeik tartalmát, nem támasztanak igényeket. Legfeljebb spontán ötletek, véletlenszerűségek vagy pillanatnyi kedvük folytán kerülnek kapcsolatba egy-egy művelődési tevékenységgel. Ezek a családok nem alakítják tudatosan, objektív helyzetük lehetőségénél fogva a művelődési életmódjukat.

A MUNKAI DŐ

Művelődési életmódjuk alakulásához a dolgozóknál a munkahely, a munkahelyen megvalósított személyi jövedelem a leglényegesebb külső társadalmi feltétel. A munkahellyel összefüggő művelődési tevékenységek körét a kereseti lehetőség szabályozza. A munkahely kereseti lehetőségével részben megszabja a dolgozó munkahelyén és munkaidején kívüli tevékenységét. Tehát a művelődési tevékenységeit is. Hadd utaljunk erre egy idézettel: „Darwin a szerves természet fejlődési törvényét fedezte fel — Marx az emberi történelem fejlődési törvényét: azt az eddigi ideológiai burjától ellepert egyszerű tény, hogy az embereknek előbb ennük, innük, lakniuk és ruházkodniuk kell, mielőtt politikával, tudománnyal, művészetel, vallással stb. foglalkozhatnak; hogy tehát a közvetlen anyagi létfenntartási eszközök termelése s ezzel egy nép vagy korszak mindenkor gazdasági fejlődési foka az az alap, amelyből az illető emberek állami berendezései, jogi nézetei, művészete, sőt vallási képzetek kifejlődtek, és így ebből az alapról kell ezeket magyarázni is — nem pedig, ahogy eddig történt, megfordítva” — írja Engels 1883-ban Marx halála alkalmából.

A munkaidő utáni munkavállalás időtartama tehát társadalmilag és egyénileg is determinált. Mennyisége az egyéni szükségletek, az elvárások és a család követelményei szerint szóródik. A dolgozók közül sokan (különösen a nagyobb elvárásokkal rendelkezők, illetve akik nem keresnek eleget a munkahelyen vagy nincsenek megelégedve az ottani keresettel) a több jövedelemért folytatott küzdelemben jóval több időt fordítanak a gyárban eltöltött munkaidő utáni munkavállalásra, mint azok, akiket a munkahelyen megvalósított jövedelem kielégít, vagy azok, akik csupán arra törekcsenek, hogy minimálisan eleget tegyenek életszükségleteiknek. Ebből következik, hogy egyes dolgozóknál a művelődés időtartamát és a művelődés milyenségének tartalmát az említett szükségletek és a család kénysze-re, másoknál az egyéni értékorientáció és a kialakított művelődési szükségletek határozzák meg többé vagy kevésbé.

A gyárban eltöltött munkaidő utáni munkavállalással kapcsolatban a kérdőívben a következő kérdés szerepelt: „A gyárban eltöltött munkaidő után szokott más munkát vállalni?” A mintában szereplő dolgozók 38,2 százaléka „Igenne”, 32,8 százaléka „Nemmel” válaszolt, 29,0 százaléka pedig nem felelt a kérdésre.

A kérdőívből még két kérdés válaszaiból tudunk következtetni a dolgozók időbeli munkamegterhelésére. Ezek alapján a Chemosban az alkalmazottaknak 18,8 százaléka dolgozik 8 órát naponta; 51,1 százaléka 8 és 12 óra között; 31,1 százaléka pedig 12 órán felül is munkával terheli magát. Ezzel szemben csak 8 órát pihen a dolgozók 46,0 százaléka; 27,0—27,0 százaléka pedig ugyanezt teszi 8 és 12 óra között, valamint 12 órán felül. (Itt eltekintünk azoktól, akik nem válaszoltak a kérdésre.)

Ez utóbbi adatok alakulása alapján jogosnak látszik a kérdés: mennyi idő marad ez esetben tényleges művelődésre? Feltételezve, hogy a pihenés alatt a biológiailag és társadalmilag determinált szükségleteket — alvást, étkezést, tisztálkodást, öltözködést, családi megbeszéléseket értjük. Jóllehet ezekből az adatokból még nem válik egyértelműen világossá, hogy a munka, illetve a pihenés idejének, időmennyiségének ilyenmértvű szóródása hogyan és milyen irányban befolyásolja a művelődési életmód szerkezetét és tartalmát. Hasznos volna tudni, hogy a munkára fordított többletidő, vagy a pihenés (rosszabb esetben a téltlenség) idejének kitolódása, milyen művelődési tevékenységek rovására történik.

Itt kell megjegyeznünk, hogy amennyiben a munkaszervezet nem nyújt keresési lehetőségével feltételeket a művelődési (elsősorban általában a szabadidőbeli) igények és elvárások megvalósulásához, azaz amennyiben túlságosan akadályozza a vágyak és törekvések kiteljesedését, a dolgozóban gyakran kifejlődik egy határozott ellenszenv a munkaszervezet tevékenységével és munkarendjével szemben. Az effajta ütközések a dolgozók életmódjának gyakori kísérőjelenségei, amelyekben igencsak hajótörést szenvednek a nagyon is pozitív művelődési igények és értékorientációk.

A JÁRULÉKOS TEVEKENYSÉGEK

Magához a munkahelyi vagy a munkaidő utáni munkához többfajta járulékos tevékenység is tartozik. Ezek részben munkahelyi kötelezettségek, részben önkéntes tevékenységek. Sok esetben, elsősorban amikor munkaidőn kívül végzik őket a dolgozók, jelentősen növelik a munkával kapcsolatos idő tartamát. A mintában szereplő dolgozók ilyen vonatkozású; járulékos tevékenységei a társadalmi és öngazgatási szervezetekben és szervezetben végzett közéleti és mozgalmi tevékenységek. Ezeket a tevékenységeket mindenekelőtt a kötelezettség és az önkéntesség beletörődése jellemzi. Vagy más szóval: a társadalmi szervezetekben és öngazgatási szervezetben végzett tevékenység lényegében a kényszernélküliség és az önkéntesség vonásaira épül, jóllehet ezeknél a tevékenységeknél is jelen van egyfajta kényszer, amelynek mindenekelőtt a közösségi kötelességtudat az alapja. A mintában szereplő dolgozóknak a kérdőív a következő erre vonatkozó kérdést tette fel: „Milyen társadalmi szervezetekben tevékenykedik?” Azok százalékaránya, akiknél ilyen tevékenységek előfordulnak, az alábbi rangsor szerint alakul:

Rangsor	Tevékenység	Azok százalékaránya akiknél a tevékenység előfordul
1.	Öngazgatási testületekben	74,5
2.	Helyi közösségekben	25,5
3.	Szakszervezetben	20,0
4.	Ifjúsági Szövetségben	14,5
5.	Szocialista Szövetségben	12,7
6.	Kommunista Szövetségben	5,5
7.	Tartalékos Tisztek Szövetségében	3,6
8.	Harcosok Szövetségében	1,8

A MŰVELŐDÉSI TEVEKENYSÉGEK

A dolgozó ember életmódjához törvényszerűen kapcsolódó kényszer és kötelességszerű tevékenységek után következnek azok a tényleges szabadidő-tevékenységek — köztük a művelődési életmód tartalmát meghatározó kulturális tevékenységek —, amelyeket az önkéntesség és a belső motiváltságon, a dolgozók értékorientációján alapuló szabad választás jellemez. Itt eltekintünk attól a ténytől, hogy gyakoriak az olyan kulturális tevékenységek is, amelyeket végérvényesen bizonyos mértékű kötelességszerűség is determinál, mivel a legtöbb esetben eldöntetlen, mi a kényszertevékenység. Ugyanis a dolgozó ember a szabad idő eltöltésében (mint ahogyan erre már az előbbieken utaltunk) sohasem élvezhet teljes önállóságot és szabadságot. Sok művelődési tevékenység és öntevékenységi lehetőség és alkalom intézményesen irányított és szervezett. Ezért a művelődési élet tevékenységei, amelyekben az ember igyekszik megvalósítani a szabad idő autonómiájának egy részét, nem spontán és szabályozatlan birodalma, senkiföldje a dolgozónak.

Mint sok ember életének nagy részét, a dolgozók életét a Chemosban is azonos élettani tevékenységek töltik ki: a nélkülözhetetlen alvás-pihenés, étkezés, tisztálkodás, valamint a kötött időtartamú munkahelyi munka. A maradék időt a dolgozók eltérő módon felhasználhatják, de amint már mondtuk, itt is érvényesül a társadalmi (munkaszervezeti, családi stb.) kényszer és kötelezettség. A dolgozó tulajdonképpen csak az ezek után rendelkezésére álló szabad időben választhat és dönthet — megint csak viszonylagos önállósággal — arról, hogy milyen művelődési tevékenységeket folytasson.

A városi dolgozó életében a környezet bőséges és számtalan variációs lehetőséget nyújt a különféle művelődési tevékenységekhez. És mi sem természetesebb, az ember a lehető legtöbb szabad időre törekszik, hogy vágyainak megfelelően különféle szabadon választott művelődési tevékenységeket folytathasson a neki legmegfelelőbb időbeosztással és kötetlen időtartammal.

A dolgozók művelődési életmódját tanulmányozhatjuk a tevékenységek fajtainak összetétele szerint, a gyakoriság szempontjából, az időtartam oldaláról, a tevékenységeket gyakorló egyének aránya alapján. Ezekből a mennyiségi adatokból következtethetünk azután az érdeklődésre, az igényekre, a művelődés típusaira, a művelődési életmód szerkezetére.

Az alkalmazott kérdőíves anket is elsősorban a kulturális tevékenységekben való részvétel aránya alapján igyekszik bepillantást nyerni a dolgozók művelődési életének ismertetőjegyeibe. Az eredmény tanúsága szerint a művelődési tevékenységekben való részvétel eléggé választékos; azok aránya pedig, akiknél a tevékenységek előfordulnak (kivéve a művelődési egyesületi tagságot), rendkívül nagy!

Rangsor	Tevékenység	Azok százalékaránya, akiknél a tevékenység előfordul
1.	Színházba jár	68,0
2.	Tárlatot látogat	57,7
3.	Múzeumot látogat	50,0
4.	Hangversenyre jár	25,5
5.	Könyvtártag	20,8
6.	Hangszeren játszik	20,0
7.	Fest, rajzol, szobrászkodik	12,2
8.	Vers- és prózáírással foglalkozik	7,3
9.	Művelődési egyesület tagja	—

ZARADÉK HELYETT

Mint minden, úgy a kimutatott tevékenységek megoszlása mögött is meghatározott igény és értékorientáció rejtőzik. Így a részvétel aránya a művelődési érdeklődésnek és az igény fejlettségének lényeges fokmérője. A művelődési élet komolyabb vizsgálásánál azonban nem elég megállapítani, hogy a dolgozók hány százaléka jár színházba, olvas könyvet, látogat tárlatot, néz tévét; sokkal lényegesebb annak a megállapítása, hogy egy-egy munkaszervezet dolgozóinak körében milyen magasán fejtett az ezekkel a tevékenységekkel kapcsolatos tartalmi igény (milyen színdarabot, tévéműsort kedvelnek, mit olvasnak stb.). Hogy ezt feltérképezhessük, túl kell lépniünk a művelődési életmód mennyiségi vizsgálatán. Sajnos, a művelődési élet tartalmának, eszményeinek és értékrendszerének mélyebb megismerése meghaladja e vizsgálat lehetőségeit. A kimutatott adatok, a kérdőív és az ankét hiányossága miatt, csupán bepillantást jelentenek egyes művelődési ismérvek kvantitatív vonatkozásiba. E fogyatékoság miatt igen óvatosoknak kell lennünk a kapott eredmény értelmezésében.

A mellékelt adatok a dolgozók művelődési életét igen leszűkítve tükrözik. Ötvenöt ember hiányos válaszaiból nem szabad és nehéz általános érvényű következtetéseket levonni. Még akkor is, ha ez az ötvenöt ember a véletlenszerű kiválasztás miatt egész biztosan egy jelentékenyebb réteget képvisel.

Végezetül joggal vetődik fel a kérdés: hogyha ennyi fenntartásunk van az Üzenet szerkesztősége által végzett felmérésből kapott adatokat illetően, mi értelme ennyit foglalkozni vele? Vagy még határozottabban szólva: egyáltalán mi értelme volt ezeket az adatokat kimutatni? Válaszunk egyszerű: ez a nem éppen szerencsés ankét és a vele és általa megmutatkozott kérdések, problémák adtak alkalmat arra, hogy figyelmünket, mindazok figyelmét, akik hivatottak arra, hogy nagyobb gondossággal kísérjék a dolgozók művelődési életét, erre az igen fontos és nagyon jelentős, de eddig meglehetősen elhanyagolt területre, problémakörre irányítsuk.

*

A művelődési élet megismerése céljából az Üzenet szerkesztősége kérdőíves ankét segítségével kért rövid és tömör választ néhány alkalmi kérdésre a palicsi Chemos Műanyaggyár dolgozóitól. A kitöltött kérdőívek statisztikai feldolgozása az alábbi képet adja:

A KÉRDÉS ÉS A VÁLASZOK	A VÁLASZT ADÓK %-OS MEGOSZLÁSA
1. Mennyit dolgozik naponta?	
-- 8 órát.	18,8
-- 9 és 12 óra között.	51,1
-- 12 órán felül.	31,1
2. Mennyit pihen naponta?	
-- 8 órát.	46,0
-- 9 és 12 óra között.	27,0
-- 12 órán felül.	27,0
3. Miként érvényesül szabad idejében azon a munkaterületen, szórakozásban, tanulásban, amit kedvvel végez?	
-- Gyengén.	34,6
-- Közepesen.	7,7
-- Jól.	42,3
-- Kitűnően.	7,7
-- Terv szerint.	7,7
4. Apolja családi kapcsolatait?	
-- Igen.	94,9
-- Nem.	5,1

5. Rokonokkal, testvérekkel összejárnak szabad idejükben társalogni, szórakozni?		
— Igen.		96,2
— Nem.		3,8
6. Önművelődés és szórakozás terén hány könyvet olvas évente?		
— Egyet sem.		12,2
— Keveset.		6,1
— Ötöt.		42,8
— Hat és tíz között.		12,3
— Tizenegy és húsz között.		12,3
— Huszonegy és harminc között.		2,3
— Harmincegy és ötven között.		2,0
— Ötvenegy fölött.		6,1
— Sokat.		4,1
7. Hány könyvet vásárol évente?		
— Egyet sem.		6,3
— Keveset.		4,2
— Ötöt.		35,4
— Hat és tíz között.		27,0
— Tizenegy és húsz között.		18,7
— Huszonegy és harminc között.		4,2
— Harmincegy és ötven között.		2,1
— Ötvenegy fölött.		2,1
8. Évente mennyi pénzt költ könyvekre?		
— Semmit.		9,1
— Keveset.		2,3
— Száz dinárt.		9,1
— Száz és kétszáz dinár között.		6,8
— Kétszáz és háromszáz dinár között.		13,6
— Háromszáz és ötszáz dinár között.		27,3
— Ötszáz és ezer dinár között.		15,9
— Ezer dináron felül.		15,9
9. Tagja valamilyen könyvtárnak?		
— Igen.		20,8
— Nem.		79,2
10. Jár kiállításokra?		
— Igen.		57,7
— Nem.		42,3
11. Ha „Igen.”, melyik festőművész, szobrász tárlatát látta 1978-ban?		
— Urbán Gábor (5), Török István (3), Meštrović (1), Mészáros (1), Kalmár Ferenc (1), Tóth Károly (1), Papr György (1), Almási Gábor (1), Dudás Antal (1), Képzőművészeti Találkozó (1), Csurgói csoport (1).		
12. Jár hangversenyekre?		
— Igen.		25,5
— Nem.		74,5
13. Melyik zeneszerző művét szereti?		
— Strauss (5), Beethoven (5), Kálmán (4), Kodály (3), Csajkovszkij (3), Bartók (3), Wagner (3), Liszt (2), Lehár (1), Schumann (1), Smetana (1), Chopin (1), Mendelssohn (1), Vivaldi (1), Mozart (1), Molcer (1).		
14. Jár színházba?		
— Igen.		68,0
— Nem.		32,0
15. Ha „Igen.”, milyen színdarabot látott 1978-ban?		
— Csárdáskirálynő (5), Mágnás Miska (1), Kabaré (1), Jó estét, nyár... (1), Kölcsonlakás (1), Vámos-est (1), Hoffi-est (1), Romeo és Julia (1), Két úr szolgája (1), Nem félünk a farkastól (1), Nehéz honfoglalás (1).		
16. Jár múzeumba?		
— Igen.		50,0
— Nem.		50,0
17. Tagja valamelyik művelődési egyesületnek?		
— Igen.		—
— Nem.		100,0

18. Van rádiója?		
— Van.		96,4
— Nincs.		3,6
19. Van televíziója?		
— Van.		98,2
— Nincs.		1,8
20. Milyen rádió-, illetve tévéadásokat szeret hallgatni — nézni?		
— Szórakoztatót (17), zenést (5), vetélkedőt (1), filmet (16), színdarabot (6), dokumentumadást (3), híreket (11), irodalmi-művelődésit (4), politikait (1), tudományost (5), sportközvetítést (8).		
21. Foglalkozik vers- vagy prózáírással?		
— Igen.		7,3
— Nem.		92,7
22. Fest, rajzol, szobrászkodik?		
— Igen.		12,2
— Nem.		87,8
23. Játsszik valamilyen hangszeren?		
— Igen.		20,0
— Nem.		80,0
24. A gyár, a szakszervezet, az ifjúsági szövetség szerve-e színházlátogatást, kiállítás megtekintését, hangverseny közös hallgatását?		
— Igen.		65,9
— Nem.		34,1
25. Hívnak a gyárba írókat, színművészeket, festőket előadást tartani?		
— Igen.		42,5
— Nem.		57,5
26. Sportol?		
— Igen.		51,1
— Nem.		48,9
27. Jár kirándulásra?		
— Igen.		75,5
— Nem.		24,5
28. Szokott nyaralni?		
— Igen.		81,5
— Nem.		18,5
29. A gyárban eltöltött munkaidő után szokott más munkát vállalni?		
— Igen.		53,8
— Nem.		46,2
30. Szakmai továbbképzése terén mit tesz?		
— Semmit.		21,6
— Keveset.		5,4
— Szakelőadásokra járok.		5,4
— Szakirodalmat olvasok.		35,2
— Tovább tanulok.		24,3
— Különböző módon gyarapítom a tudásomat.		2,7
— Figyelemmel kísérem a dolgokat.		2,7
— Mindent.		2,7
31. Milyen újságot, folyóiratot olvas?		
— Dolgozók (39), Magyar Szó (38), 7 Nap (37), Subotičke novine (4), Egészség (4), Ilustrovana politika (4), Híd (2), Üzenet (2), Képes Ifjúság (2), Naš dom (2), Praktična žena (2), Delta (2), Večernje novosti (2), Nin (1), Tempo (1), Bazar (1), Start (1), Mézeskalács (1), Fűles (1), Ludas Matyi (1), Solid (1), Mladost (1), Ekspres politika (1), Elet és Tudomány (1), Dobro jutro (1), Radio amater (1), Ezeremster (1), Eho (1), Elet és Irodalom (1), Galaksija (1).		
32. Milyen társadalmi szervezetekben tevékenykedik?		
— Szakszervezetben (11), Ifjúsági Szövetségben (8), Szocialista Szövetségben (7), Kommunista Szövetségben (3), Harcosok Szövetségében (1), Tartalékos Tisztek Szövetségében (2), a helyi közösségben (14), az öngazgatási testületekben (41).		

33. Havi személyi jövedelméből mennyit költ:

Könyvre?	
— Semmit.	7,1
— Ötven dinárt.	26,2
— Száz dinárt.	21,5
— Kétszáz dinárt.	16,7
— Háromszáz dinárt.	9,5
— Négy száz dinárt.	7,1
— Ötszáz dinárt.	7,1
— Ötszáz dináron felül.	4,8
Színházra?	
— Semmit.	21,5
— Ötven dinárt.	14,3
— Száz dinárt.	32,2
— Százötven dinárt.	7,1
— Kétszáz dinárt.	7,1
— Háromszáz dinárt.	7,1
— Bérletem van.	7,1
— Az előadástól függ.	3,6
Hangversenyre?	
— Semmit.	50,0
— Ötven dinárt.	7,1
— Száz dinárt.	21,5
— Százötven dinárt.	7,1
— Kétszáz dinárt.	14,3
Továbbtanulásra?	
— Semmit.	35,0
— Száz dinárt.	29,0
— Kétszáz dinárt.	15,0
— Háromszáz dinárt.	5,0
— Ötszáz dinárt.	10,0
— Ötszáz dináron felül.	15,0
Sportra?	
— Semmit.	26,3
— Keveset.	5,3
— Ötven dinárt.	31,5
— Száz dinárt.	26,3
— Százötven dinárt.	5,3
— Kétszáz dinárt.	5,3
Kirándulásra?	
— Semmit.	10,7
— Keveset.	7,1
— Száz dinárt.	17,9
— Kétszáz dinárt.	28,6
— Háromszáz dinárt.	17,9
— Ötszáz dinárt.	7,1
— Ötszáz dináron felül.	10,7
Italra?	
— Semmit.	11,0
— Ötven dinárt.	5,6
— Száz dinárt.	52,8
— Százötven dinárt.	8,2
— Kétszáz dinárt.	5,6
— Kétszáz dináron felül.	5,6
— Rengeteget.	2,8
— A logikus mércék keretein belül.	2,8
— Attól függ, hogy milyen a stimmung.	2,8
— A körülményektől, környezettől és az emberektől függ.	2,8
Motoros járműre?	
— Semmit.	12,5
— Keveset.	3,1
— Ötszáz dinárt.	18,7
— Ezer dinárt.	37,6
— Ezeröttszáz dinárt.	18,7
— Kétezer dinárt.	3,1
— Rengeteget.	6,3

Ruházkodásra?

— Semmit.	2,2
— Keveset.	11,1
— Háromszáz dinárt.	11,1
— Ötszáz dinárt.	20,0
— Ezer dinárt.	40,0
— Ezeröttszáz dinárt.	4,4
— Kétezer dinárt.	6,9
— Egyszer többet, máskor kevesebbet.	2,2
— Hogy ne legyek rongyos.	2,2

Lakásépítésre?

— Semmit.	5,3
— Keveset.	2,6
— Háromszáz dinárt.	26,3
— Ötszáz dinárt.	21,0
— Ezer dinárt.	13,2
— Kétezer dinárt.	15,8
— Háromezer dinárt.	5,3
— Rengeteget.	7,9
— Ami megmarad.	2,6

34. Jelenleg mire takarékoskodik?

— Építkezésre.	50,0
— Lakásvásárlásra.	12,5
— Autóvásárlásra.	20,8
— Bútorvásárlásra.	8,3
— Családalapításra.	4,2
— Nyaralásra.	4,2

Megjegyzés: Az Üzenet szerkesztősége által összeállított, főleg nyitott kérdésekkel rendelkező kérdőív válaszait kodifikálta, kategorizálta és feldolgozta Biacsi Antal és Biacsi Mária.

OLVASÓNAPLÓ

AZ EGYSÉG LEXIKONJA

Leksikon pisaca Jugoslavije II.
Matica srpska, Novi Sad, 1979.

Hézagpótló mű második kötete jelent meg Újvidéken, a Matica srpska gondozásában: a jugoszláviai írók lexikonjának D-től J-ig terjedő része, mely 1976 decemberével bezárólag tünteti fel az adatokat a kötetben felölt írókkal kapcsolatban. A lexikon főszerkesztőjének szerepét Živojin Boškov vállalta magára, s mellette egy öt tagból álló szerkesztő bizottság, tizenhét szerkesztő és mintegy százhetven munkatárs végezte el az anyaggyűjtés és az összeállítás felelősségteljes és nehéz munkáját.

A most folyamatosan, természetesen hosszú időközökben megjelenő lexikonnak amellet, hogy a jugoszláv irodalom első ilyen átfogó munkája, van egy külön figyelemre méltó jellegzetessége is, mely társadalmi berendezésünk alapjaiból ered, mégpedig az, hogy nem valamely nemzet, illetve nép különálló irodalmi lexikonja, hanem egy jóval nagyobb közösség, egy olyan több népet és több nemzetiséget tömörítő szocialista országé, amelyben az egység és testvériség szellemében mellékesebbé válnak a nyelvi különbségek, tehát nem ezek határozzák meg egy írói közösség kereteit, hanem az az összefogó erő, melyen egész politikai, gazdasági, társadalmi és egész kulturális rendszerünk is alapszik. Ennek a lexikonnak tehát nem az a jellemzője, hogy az egy nyelven írókat gyűjti össze és nyújtja át a kötetet egy anyagyelvű közösségnek, hanem az, hogy egyetlen lexikon lapjaira kerülnek az egész ország írói, tekintet nélkül arra, hogy milyen nyelven alkotnak és milyen nyelvű olvasóközönséghez szólnak. A lexikonnak ez az elgondolása teszi a művet egyedülállóvá és az egyetemes jugoszláviai irodalmi élet közkincsévé.

Minthogy pedig a lexikon ilyen, minden népre és nemzetiségre kiterjedő, tehát felöleli a jugoszláv népek íróit csakúgy, mint az itt élő nemzetiségek, a magyarok, románok, albánok, szlovákok és ruszinok irodalmi munkásait egyaránt, egészen természetes, hogy ilyen kiterjedtetnek kell lennie munkatársai körének is. Ennek megfelelően oszlik meg a munka a szerkesztők között is. Mert amellet, hogy külön szerkesztő gyűjtötte össze a szlovén, a bosznia-hercegovinai, a szerb és a horvát irodalom különböző korszakainak, a Crna Gora-i és macedóniai irodalomnak, valamint a dubrovnikai és dalmát irodalomnak az anyagát, külön szerkesztője volt a nemzetiségi irodalmak, a jugoszláviai magyar, albán, szlovák, román és ruszin irodalmak anyagának is. És a munkatársak sorában szintén ott találjuk a nemzetiségi irodalmi munkásokat is. E mellet pedig vannak a lexikonnak magyarországi, olaszországi, ausztriai, lengyelországi, csehszlovákiai és szovjetunióbeli munkatársai is, egyetemi tanárok, könyvtárosok és más kultúrmunkások. Mindez tehát azt tanúsítja, hogy a lexikon készítői igen alapos munkát végeztek és végeznek a további kötetek összeállításán is.

Hogy mennyi munka is van egy-egy író adatainak összeállításával, az kiderül már akkor is, ha csak felületesen belelapozunk ebbe a csaknem 800 nagy oldalas kötetbe. A munkatársaknak ugyanis az írók életrajzi adatai mellet fel kellett dolgozniuk a bibliográfiai és irodalmi anyagot is, ami azt jelenti, hogy nem csupán az író megjelent műveiről kapunk pontos felsorolást, hanem ugyanakkor megtaláljuk a szócikk végén a feldolgozott

íróról írt bírálatok, tanulmányok, megemlékezések hosszú, listáját is, a forráshely pontos megjelölésével. A kötet végén pedig megtaláljuk a felhasznált régi irodalomtörténetek, enciklopédiák és lexikonok, valamint az átnézett időszakai sajtó címjegyzékét is, s mindezt kiegészíti a kötetben említett idegen nevek latin betűs jegyzéke — az eredeti helyesírás fel tüntetésével.

Az elmondottakból világosan látszik, hogy valóban nagy gonddal és utánajárással készült lexikon egy kötetéről van szó, mely méltán sorolható legértékesebb lexikográfiai műveink közé. Az elismerés méltán megilleti a Matica srpskát, még akkor is, ha mindehhez hozzá kell fűzni egy-két megjegyzést is. Ezek a megjegyzések pedig a nevek írására vonatkoznak. Minthogy a lexikon felöleli a nemzetiségi írókat, ebben a kötetben is szerepel huszonnyolc jugoszláviai magyar író, s ezek egy része nevének az írásmódja gondolkodtatott el a könyv lapozgatása közben.

Itt van először is egy olyan probléma, amelyről hosszú eszmecsere lehetne folytatni. Milyen néven szerepeljen az író a lexikoni címszóban: családi, avagy ismert, sőt általában ismertebb írói nevén? A magyar irodalmi lexikonban például nem Petrovics, hanem Petőfi Sándort, és nem Brenner Józsefet, hanem Csáth Gézáat találunk. Ez természetes is, mert ha valakinek Csáth Gézára vonatkozó adatokra van szüksége, nem biztos, hogy tudná, hogy ezt a Brenner József címszónál kell keresnie. Vitatható tehát a most megjelent jugoszláviai írók lexikona szerkesztőségének az az álláspontja, hogy a családi nevet tünteti fel az írói név helyett. A magyarok körül így szerepel például a Feter Imre név, és hiába van a szövegben fel tüntetve, hogy Cziráki Imre néven írt, nemigen valószínű, hogy valaki, aki érdeklődik iránta, Fetter, vagy különösen Feter címszó alatt keresné. Ugyanezen az alapon kifogásolható, hogy Bánáti Fischer Árpád Fišer Arpad néven, Mikes Flóris Fišer Mikloš néven, vagy mondjuk a Galamb János néven ismert költő Glaug János néven szerepel a lexikon anyagában.

Van aztán egy másik kérdés is a nevek írásával kapcsolatban. Helyes lett volna talán, ha a lexikon szerkesztői gondoltak volna arra, hogy ez a hézagpótló mű nem csupán a szerbhorvát nyelvű olvasók számára készül — éppen jellegetlenül fogva —, tehát a neveket úgy kellett volna írni, ahogy magyar eredetiben írják, vagyis nem Đendeši Deženek, Đerđ Mačašnak, Hajnc Vilmošnak stb., hanem Gyöngyösi Dezsőnek, György Mátyásnak, Heinz Vilmosnak (mellesleg szólva, ez utóbbinál már nem hiányolom, hogy nem Vörösvári néven iktatták be, mert ez nem kizárólagosan használt írói álneve volt).

A lexikonban a szlávos helyesírást még súlyosbítja az is, hogy ebben sem mindig következetesek. A Fenjveš Ferenc címszónál például a Literatura alcím alatt így szerepel két név: E. Segedi, ... T. Kolozsi ... Az egyiknél tehát S az SZ, a másiknál pedig ZS a ZS. Vagy például az idegen nevek jegyzékében Abranji E. a helyes magyar írásban is csak Abranyi E. lett, és ugyanígy nem kapott ékezetet Csépe I. sem, akiről egyébként nem is tudom, miért került az idegen nevek jegyzékébe, hiszen jugoszláviai magyar író és költő volt. Viszont Andrásy Gy. neve már szabályosan, á-val, két s-sel és y-nal szerepel. Vagy mondjuk az átnézett sajtó címeinek felsorolásában (és másutt is!) így találjuk a Bácsmegeyei Napló címet: Bácsmegeyei napló, aztán meg Délvidéki Magyarországot találunk Délvidéki Magyarság helyett. Efféle felületesség az is, hogy a Híd viszont úgy szerepel a periodica jegyzékében, mintha már 1934-ben is Újvidéken, nem pedig Szabadkán jelent volna meg, a 7 Nap viszont mintha át sem költözött volna Újvidékről Szabadkára.

Mindezek persze nem lényegbevágó hibák, de mindenképpen rontják az összképet. Ettől eltekintve azonban a most megjelent újabb lexikon-kötet a jugoszláv könyvkiadás egyik igen értékes, valóban hézagpótló és valóban megbecsülendő kiadványa.

KOLOZSI TIBOR

TUDATOS ÉPÍTKEZÉS

GION NANDOR: *Latroknak is játszott.*

Forum, Ujvidék, 1976.

A kritika úgy töltheti be optimálisan a szerepét, ha akkor jelenik meg, mikor az olvasók java éppen átgondolja, rendezi az olvasmányélményét. Mikor homályos vagy bizonytalan sejtéseknek, benyomásoknak adhat nevet, tudatosítja a könyv nyomán támadt érzéseket. Erről az izgalmas pillanatról ezúttal — sajnos — lekéstünk. Nem szokás magyarázni az ilyen mulasztást, de jelen esetben, Gion Nándor *Latroknak is játszott* című regénye esetében mégis el kell mondanunk, hogy a könyv is ludas a késésben. Mikor olvasni kezdtem, előzménye, az *Ezen az oldalon* járt az eszemben. Akaratlanul is annak magasrendű érdekességeire vártam, s bizony hiába. Így történt, hogy húsz-harminc oldal után azzal a meggondolással tettem félre: majd ha lesz rá vagy három nyugodt napom.

Nem bántam meg ezt a kényelmességet. Ez a regény valóban másfajta figyelmet kíván, mint amilyen manapság regényeket, regényeinket olvasni szokás. Esetem tehát nem egészen magánügy, a regény jellegéről való gondolkodás ürügye, ezért is adtam elő. A terjedelem önmagában is föltűnő. Tessék csak a regénypályázat sietősen összerótt kisregényeire gondolni! Persze ez a szempont lehetne merőben külsőséges. A terjedelem azonban ezúttal a regényben átfogott idő és életanyag terjedelmére is figyelmest. Ami az átfogott időt illeti, annak határait 1914 és 1941 jelölheti, két világháború tehát. Pontosabban szólva, mikor ez a két világesemény a regény világába beavatkozik. A színtér pedig Szenttamás periferiája. Alakjai e színtér szegény emberei, több család, e családok több nemzedéken átvergődő élete. Hozzá ez a világ, ha a kreáció jegyében formálódik is, sok tényében és vonatkozásában történelmileg is hiteles, sok helyet az önéletírások dokumentatív módján tárgyyszerű.

Ez azt is jelenti, hogy a részletek funkciója merőben más, mint a zenei módon szerkesztett, intenzíven átszervezett kisregényeké, a parabolisztikus epikáé, ahol minden mozzanatnak jelentésbővítő, hangsúlyozó funkciója van. Gion regénye sokban a hagyományos nagy epikára emlékeztet, melyet tanáraink a tutajképpel próbáltak érzékelhetővé tenni. Vagyis hogy áll az ember a tutajon, egy széles, csöndes folyású nagy folyamon, a tutaj egyenletesen halad, s ami rajta történik, meg ami a két parton látható, összefolyik: maga az idő és a világ pereg le előttünk. Gion természetesen itt is hű korábbi vívmányaihoz, de az bizonyos, hogy ez a szenttamási világ nemcsak művészi lehetőség számára, pontosabban szólva a benne rejlő művészi lehetőséget nem egy-egy érdekesebb mozzanattal, csomóponttal kinagyításával igyekszik megvalósítani: a világ egész folyamatát, rétegeit, évadjait és a benne formálódó sorsok nem túl izgalmas hétköznapijait is meg akarta örökíteni.

A megörökítés szándékát külön is hangsúlyoznunk kell, mert nem egészen azonos egy sikeres regény alkotásának óhajával. Az önéletírások gyökérszövő szenedélye is dolgozik benne. Ezúttal a vallomások közvetlenségétől mentesen, de mind a történelmi és helytörténeti tények, mind a föl-fölerősödő líraiság kétségtelenné teszi, hogy a megörökítés szándéka is fontos itt. Gion, az epikus szempontjából, s irodalmunk egésze szempontjából egyaránt, hiszen ez a megörökítés egyszersmind arra is kísérlet, hogy az itteni világ, a mi múltunk eseményeiből létesüljön olyan epikai világkép, mely a történelem szintjén is átgondolt. Csak sejtettük, milyen nehéz és kényes munka lesz, ha valaki nekilát. Akár egyetlen családod végigkísérni 1914—1918—1922—1929—1939—1941—1944 történelmi kálváriájának emelkedőjén-lejtőjén! S úgy, ahogy végigjárták együtt, egymást segítve és pusztítva szegények, gazdagok, magyarok, szerbek, horvátok, németek. Ezt eddig mindenki kikerülte, ezt a földadatot. Egy-egy válságos pillanat metaforikus megragadására volt példa, de a folyamatot, amelyben ki-ki eljutott a nagy történelmi pillanatokhoz, ábrázolni eddig

senki sem tudta. Pedig — régi sejtésünk ez is — az ember viselkedése egy-egy kritikus helyzetben csak jelleme ismeretében lehet érthető. A jellem viszont történelmi képződmény. Ezért várjuk szívós bizalommal az író, aki bibliabeli, tengerparti, folyó menti stb. színterek után a Dunamedence viszonyaiból teremti meg regényeinek a közegét és alakjainak emberi-történelmi jellegzetességét. Nem, nem a parabolák ellenében, csak egy realista hajlam intencióira hallgatva.

Giont sem a nagyobb bátorság készítette erre a vállalkozásra, hanem az epikus építkezés, a művészi világkép kiépítésének igénye. Miután *Ezen az oldalon* című művében a világkép léggörét, emberi minőségeit egy időtlen pillanatba koncentráltan metaforikus alakban már megalkotta, s hozzá tökéletesen, törvényszerű, hogy e világ társadalmi-történelmi forrásainak, a világkép alapjainak föltárására is kedve támadt.

S bár ez — még visszatérünk rá — merőben más természetű vállalkozás lett, mint *Ezen az oldalon* című munkája, de a kapcsolat nyilvánvaló. Mind a művészi világkép, mind annak valóságforrásai szempontjából tanulságos ez a rokonság. Legszembeötlőbb tény a színtér hasonlósága. Szenttamás ugyan a valóságban is létező helység, de ebben a regényben is csak a ferifériáin élő emberek jelennek meg; a Zöld utca, a Tuk, Jankófalva lakói: tégláégetők, részes aratók, halászok, napszámosok, cselédek. És a közelükben élő molnárok, kocsmárosok, s az urak közül azok, akikkel az előbbieket valamiként kapcsolatban lehetnek. Az már ebből is látható, hogy a *Latroknak is játszott* világa rétegezetebb, differenciáltabb, s ebben a mivoltában a szegénység már nemcsak arra jó, hogy a nonkonformizmus és az egzotikum terepe legyen, hanem a társadalmi konfliktusok ábrázolását is lehetővé teszi. És a nemzetiségi viszonyok rajzát is. Amit egyik fejezet statisztikai precizitással közöl, hogy Szenttamáson a harmincas évek derekán 9000 szerb, 5555 magyar, 70 cigány, 30 német stb. élt, az — a sajátos súlypontok szerint módosultan — a regény emberi színekében is tükröződik. A sajátosság abban van, hogy itt egy német család, a Krebsék fontos szerepet töltenek be, s a magyarok állnak előtérben.

Túlzás lenne ezt a nemzetiségi színeképet történetileg is érvényesnek mondanunk, mert érintkezésükben a történelmi találkozások és ellentétek, az egymásra utaltság és az egymáshoz horzsolódás tartalmi csak elvetté jutnak elsőrendű epikai funkcióhoz. Részben azért, mert a nagy eseményeknek inkább csak nézői, elszenvedői, mint szereplői, másrészt azért, mert azon a szellemi, politikai szinten, amelyen gondolkoznak, csak elemi módon élhetik át az együttélés bonyolult kérdéseit. A nagynémet nosztalgia például egy világháborús emléket idéz unos-untalan, a szerb nacionalizmus egy-egy rendőrségi visszaélésben jelenik meg.

Ehhez képest meglepően nagy figyelem, illetve szerep jut a munkásmozgalom helyi erőinek, sőt — ami ennél is fontosabb — ezek a mozgólódások a regény már kifejtett szálaiba kötődnek, s az alakok már kialakult jellemük szerint vesznek részt benne, vagy fordulnak vele szembe. A biztonság és hitelesség, amellyel Gion az új politikai eseményeket régi alakjaival összekapcsolja, ahogy az utóbbiak egy-egy történelmi helyzetben viselkednek, egyszerre vall az epikus ösztön tervszerű működéséről és a regényt tápláló valóságélmények erejéről.

Ezzel nem azt mondjuk, hogy a történelmi események és a regény cselekménye között valamiféle megfelelés van. Igaz ugyan, hogy Török Adám, a regény egyik legjellegzetesebb figurája akkor csinál valami sorsdöntőt, akkor szabadul a börtönből, mikor valami nagy fordulat történik a világban. De a regényvilág alakulását ez lényegesen nem módosítja. Az emberek maradnak, akik voltak. Van aki meggazdagodik, a többség nyomorog, iszik, verekszik és dolgozik tovább. Egy-egy figura fölveti magát a szürke árból, mint Krebs Péter a németek elvadásása láttán, s a kétségbeesés határpontján éli át nemzeti és emberi mivoltának konfliktusát, de példája eléggé elszigetelt. Ezért elszigetelt, mert a többiek még rádiót sem hallgatnak, ezért a világesemények sorsukra kiható lehetőségein nem is nagyon gondolkodhatnak.

Ezzel a regény történelmi horizontját némileg be is szűkíti Gion, de sokkal jobb író, hogyszem ezt a szűkítést a leegyszerűsítés érdekében

tenné. Transzponálás eredménye, hogy minden elemi szinten zajlik. Nyomban kitűnik ez, ha arra is figyelünk, hogy ezen az elemi szinten, ebben a szürke világban milyen sokféle ember, milyen sokféle nyugtalanság létezik, feszül. Éhes, ártatlan és veszedelmes elégedetlenség. A nyugtalanság szinte valamennyi előtérben álló figurára jellemző. A németek a munka, a vállalkozás, a spekuláció révén szeretnének kitörni ebből a faluvégi szürkeségből. Nemzedékeken át dolgozó konok szívóssággal. Török Adám a bűnöző vakmerőségével, testvérei úgy, hogy kivándorolnak, Rojtos Gallai, a főhős, ez a proletár ködlovag, az ábránd, a jóság sajátos szuverenitása révén. S még a tőlük oly idegen földbirtokos, Váry János is rejtélyes külön a maga kastélyában.

Annyi bizonyos, hogy ebben a társadalmilag motivált történelmi regényben igen különös emberek élnek, s ezekkel rendkívül furcsa dolgok történnek. Akár Mikszáth vagy Krúdy nagyúri különceivel. Az egyik tüneményes ügyességű hamiskártyás, de a cigánysoron hal meg, mert pénzt nyerni nem akar. A másik arra emlékszik legszívesebben, hogy egy orosz gróf térdelt előtte. A legrokonszenvesebb nőalak zsákol, mint egy férfi, s öccseit meglett korukban is földig pofozza, ha úgy jön. A gyengeelméjű kondás disznón lovagol, s olyan mesét talál ki önmaga gyógyítására, mely költőnek is becsületére válna. A sérelmeket elviselni nem tudó önértet sokévi börtön után se mond le arról, hogy sérelmeiért elégtételt vegyen. A messziről szürkének tetsző, földhözragadt ember-tenyészetben utca utcával, család családdal örökölt és újjáéledő konfliktusban áll. Időnként dühök törnek föl, ököl csap, bót sújt, kés hasít, pisztoly dördül — és folyik a vér. Alvilági, kikötői és neorealista lumpenbrutalitásokhoz edzett olvasó is ámulhat néha a vadzágon, melyet e regény prezentál.

De azon is ámulhat, ahogy ezek a krimiizgalmak a poézis egyszer már látott gioni szintjére emelkednek. Az előbb szándékosan hallgattunk a regény főhősének tekinthető Rojtos Gallairól, mert alakja tüzetes figyelmet érdemel. Azt is ő példázza a legszebben, hogy a krimibe illő események és figurák miként nemesednek meg és telnek meg mélyebb értelemmel. Ez a Rojtos Gallai amolyan ábrándozó csavargó gyerekként jelenik meg a regény elején. Sokáig egyes szám első személyben beszél, mintha azonos volna az íróval, s ez lenne a regény közlésmódja. Később egy másik elbeszélő veszi át a szót, az epika ősi objektív előadója, aki mesél másokról, egy tőle független világról. Rojtos Gallai azonban így is végig központi figura marad, s a könyv címadó motívuma: a *Latroknak is játszott*, s az alcímekben jelzett motívumok: a *Virágos Katona* és a *Rózsaméz* szintén az ő alakjához fűződnek.

A regény elején jobbra a Kálvária dombon látjuk ezt a figurát. Belát a szegények udvarába, onnan nézi e „vakond-emberek” mindennapi küszködését. Elűt tőlük. Már azzal is, hogy ősei juhászok voltak, s a kietlen robotolásra maga sem hajlandó. Citerázással tartja fenn magát. Citerázgat, nézi a lenti világot, s a Kálvária szobrait, képeit: Krisztust a két latorral és a Virágos Katonát, aki a képen korbáccsal veri a keresztet cipelő Megváltót. Legerősebben ez a Virágos Katona nyugtázza le a képzetét: mitől derűs az arca, mitől boldog? Eleinte csak annyi látszik bizonyosnak, hogy nem illik a képbe. Később sem derül ki róla sokkal több, csupán annyi, hogy azért suhogtatta ügyetlenül a korbácsot, mert nem érdekelte ez a komisz funkció, sem a bábész tömeg, amely körülvette és szidalmazta a Megváltót, s azért mosolygott, mert „valahova nagyon messzire nézett, valami messzi szép helyre”. Gallait ez a tekintet tartja fogva, s tudja úgy megbűvölni, hogy ő is kiszakadhat a szegény, kegyetlen és rideg világból, elszökhet „a ronda dolgok elől”. Az V. fejezetben részletesen fölírul ennek a spirituális játéknak a mechnizmusa is. Hősünk nézi merően a Virágos Katonát, ráhangolódik az arc tükrözte érzésekre, s még is kezdődik a varázslat, melynek során megjelenik csónakjával a Kopasz Halász, s a nagy tiszta folyón végtelen rétekre, pálmafás partokra, mesés madarakkal teli tájakra, ismeretlen városokba, citerázó pásztorok közelébe viszi hősünket. Ahová kedve tartja. „Részeg vagy, örült” — mondják neki, mikor látomásait elmeséli, s ő tudja is, hogy álom játszik vele, de boldog, akár Csáth Géza Egyiptomi Józsefe.

E hasonlat'arra csábít, hogy párhuzammá bontsuk, s talán nehéz sem volna, de túl messzire vezetne, s legalább Gelléri Andor Endréig és Marquézig kellene követni a rokonság változatait, hogy Gion világának rusztikus és mesés elemeit, e két réteg találkozását előzményei felől mérhessük. Itt legyen elég annyi, hogy ez az álomba emigráló szomjúság igencsak módosítja, áthangolja a szociológiai-történelmi jellegű környezetrajtot, a perifériát az író központi ügyeinek megjelenítésére teszi alkalmassá.

Arról van szó, hogy a Virágos Katona motívuma a regény legköltőibb dallama ugyan, időnként fölerősödik, s a többi motívumot elnémitva szárnyal, de önmagában mégsem volna annyira jelentős. Jelentőssé és igazán jelentéssé az avatja, hogy a figura, akihez kapcsolódik, nélküle is kiválik a szürke és durva közezből. Furcsa kiválás ez, természete ismét a századforduló ködlovagjaira emlékeztet. A látomásba, mely Rojtos Gallai képzetében lejátszódik, egy Gilike nevű, kissé ütődött kanász ábrándjai is beleszövődnek. Ez a Gilike folyton az ujjával játszik, egész kis bábjátékot öt ujjá révén, s ezek tartalma is egyfajta üdvözülés. Lovagolni tud a gügye kis kanász e játékokban, megszágyeníti a rajta röhgöket, csodák történnek vele. Nos, Rojtos Gallai fölfedezi, hogy mikor Gilike az ujjával játszik, az idiotáság eltűnik az arcáról, a játék megszépíti. Hősünk többször is visszatér erre a motívumra. Nemcsak azért, mert az ismétlés immár reflexe Giornak, hanem mert a komisz dolgoktól való szabadulás elsődrendű és talán egyetlen lehetőségként tiszteli a játékokot.

Nemcsak Gilike esete láttán ötlük föl ez a gondolat, a regény egészen végigvonul. Aki dolgozik, mint Rézi, aki zsványsággal csikarja ki, ami neki jár, mint Török Adám, annak nem ad semmit a Virágos Katona. Rojtos Gallai ugyan szintén tud kaszálni, de létalapjának azt tekintti, hogy jól citerázik. „Nem maradok egyedül. Mindig lesznek, akik eljárnak hozzám, mint ahogyan te is eljársz majd hozzám továbbra is. Mert jó citerás vagyok én, igaz, hogy szétlótték a könyökömet, de azért jó citerás maradtam.” Fontos, lényegre villantó mozzanat ez. A sógorának mondja az előbbieket Gallai. A sógorának, aki kommunista, s hősünket is be akarja szervezni a mozgalomba. Gyerekes kedvtelésnek véli a citerázást, s dühíti, hogy Gallai a gyerekbál miatt odázza el a politikai cselekvést. Gallai azonban vállalja a maga gyermekességét, s mikor hallja, hogy a faluban azt beszélik, a Kálvárián Jézusnak citerázott, kiigazítja a verziót: a latroknak is. Innen a könyv címe. Gallai érzi, hogy amit ő tud, épp azért hatalmas, mert fölötte van a praktikumnak, az ember magasabb igénye jut szóhoz benne. Tudatosan érzi tehát szuverenitását: „Nemcsak hozzátok tartozom — mondja sógorának. — És senkihez sem tartozom egészen.” Mintha Kosztolányit hallanánk. Persze ez a különállás azért más természetű: Gallai vállalja, amit megígért, segít a mozgalomnak. Igaz, Kosztolányi is segített, mikor az *Édes Annát* megírta, de Gallai maga is része a szegények világának. Amit a betyártermészetű Török Adám brutálisan, a mozgalom intézményesen akar megoldani, azt ő is szeretné: véget vetni a szegénységnek, a sivárságnak. Együtt érez tehát az előbbiekkal, de iszonyodik Török zsványságától, s a mozgalmat is csak a saját törvényei, hajlamai szerint tudja segíteni.

Részeg vagy, örült, gyermeteg — vetik szemére a józanabb, praktikusabb alakok, s idővel maga is józanodik. Mikor a világháborúból hazatér, a Virágos Katona már nem néz vissza rá: a varázslat megszűnt. Gyermekének és az utcabeli többi szegény gyereknek azonban rózsamézét ígér, a nyomor új gyógszerét találja ki tehát. Színes mesét sző köréje: hol található s kik hogy jártak a méhekkal, akik gyűjtik. Maszlag — vethetik ellene a cselekvés hívei, de ő életügyként tartja számon ígéretét, s mikor ráakad a rózsamézre, a szerencse egész lényét fölzaklatia. Mert ráatalál. Ráatalál a szó szoros értelmében: a csödbe jutott boltos pincéjében. S ráatalál abban a légkörben, amelyik házukat kitölti: a derű, a játék, a jószág szellemében. Amivel apósa és anyósa csak áltatták egymást, Gallai és felesége őszintén summázhatják: „szép életünk volt.” Nyomorító munkában, szörnyűségek közepette telt el ez az élet, ezért kap ez a vallomás szívszorító árnyalást, akár az *Ezen az oldalon* lírája, de így, összetettségében is igaz, hogy emberként tudtak élni. Az utolsó feje-

zetekben már zsúfolt Gallaiék háza, egyre többen jönnek beszélgetni és hallgatni a citeraszót. A kegyetlen és szürke világban a Gallai által képviselt játék és ábránd olyasfajta esszencia tehát, mint az élet vize a bibliában, s napjainkban a költészet. Aki birtokában van, az előtt széthajlanak az ágak. A szuverenitás olyasfajta szemlélődés biztosítéka, emberi alapja, amilyenre az igazi epikusnak szüksége van. S ha Gallai „nem olyan, mint a többi ember”, ez sohasem merevedik gögős különállássá. Oda tartozik ehhez a furcsa, sokszor kegyetlen, de feszítő erőkből gazdag világhoz, mint citerához a dallam.

Mindezt el kellett mondanunk, hogy kitessék, milyen magasrendű eszmei, esztétikai ügyeket transzponált Gion arra az elemi szintre, melyen Gallaiék élnek. Bármily meglepő, azt kell mondanom: egy eposz gazdagsága sejjik át a szürke közege. Annyi és annyiféle ember, hogy egy életművet is kitölthetnének. Mintha megőrkítésük, számbavételük szándéka el is nyomná az átlényegítés, a kibontakoztatás magasabb igényét. Közülük sok csak furcsa neve révén válik emlékeztetővé. Mert azt Gion nemigen mulasztja el, hogy teljes nevükön említse őket. S ha egy bekezdésben többször is szerepelnek, akkor többször is közli a teljes nevet. Ebben is van a naiv epikára emlékeztető stich. Azért stich, mert az együgyű fontoskodás programos, enyhe ironiája is rejlik benne, fintor az epikusai modorral szemben, de ennél fontosabb a primitívség, mely szintén ravasz valami: az ábrázolt világ súlyos és göcsörtös, darabos mivoltát, a feszültséget kívánja az előadásban is érzékelhetővé tenni.

Sokszor épp ennek jóvoltából sikerül is hozzáhangolódunk ezekhez a furcsa figurákhoz. Máskor azonban modorosságként hat ez a precizitás, s kivált a párbeszédekben és máshol is gyakori ismétlések. Nem a motívumismétlésekre gondolok, amikor az új helyzet és az eltűnésük óta fölglyült tartalmak jóvoltából jelentéstöbbletbe jutnak, s visszatérésük egy meggyarapodott zenei motívum visszatérésének benyomását kelti. Inkább olyan részletekre gondolok, mint amilyen a 444. lapon olvasható, ahol Kudlik Rezső boltosról van szó, s bár nyilvánvaló, hogy róla, a nevének is hatszor kell olvasnunk. Aztán azokra a részletekre, amelyekben az olvasó által már ismert, mert egyszer már elmesélt eseményt a figurák valamelyike ismét elmeséli annak az alaknak, akihez elmege. Van úgy, hogy a szituáció miatt van erre szükség, hogy a reakciót is ábrázolhassa, de sokszor egyszerűen csak a modor működik, funkció nélkül.

Az is nyilvánvaló, hogy ha a párbeszédekben a partnerek egymás mondatait, szavait megismétlik, ennek lehet funkciója. Kifejeződhet benne a közölt gondolat tudomásulvétele, mérlegelése, rosszallása, lehet az időhúzás manővere, a szóhiány álcája stb. De amikor mindenhol és mindenütt ismételtetik saját és egymás szavait az alakok, ez már ismét csak a modor tünete. Amikor sülyt kellene hogy adjanak a pillanatnak, inkább föl-lazítják.

Mert az nem kétséges, hogy a *Latroknak is játszott* nemcsak extenzívebb, hanem lazább és bőbeszédűbb regény is az *Ezen az oldalon*hoz képest. Ha ez azt jelentené, hogy túlburjánzanak benne a környezet tényei, eseményei, nem tennénk szóvá. Az a baj, hogy Gion ebben a művében táj- és emberfestő képességét nem koncentrálna olyan következetesen, mint előző regényében. Mindent néhány vonásra redukál, ami nagyon indokolt egy metaforikus kisregényben, de ilyen extenzív világban, ahol nemzedékek és évszakok élete zajlik, színesebb és gazdagabb ábrázolást kívánna az ember. A történet természete is ezt kívánna, hiszen nincs itt egyetlen struktúrát alkotó drámai akciósor: a regényt a figurák tartják össze, s ami velük történik, önmagában nem mindig elég érdekes. Néhány ponton felforrósodik a történet. Például a Váry-kastélyban lezajló kártyacsatában, Török Adám egy-egy krimibe illő jelenetében, de ezeket a fényforrásokat szürke és érdektelen események homálya övezi. Ezeket csak az élesebb és eredetibb látás avathatná érdekesekké. Talán az a baj — mint egyik alakja mondja —, hogy az igazán izgalmas történetek hamar véget érnek. S a motívummá avatott események elmélyítik ugyan a szürkébbeket, de alig teszik lüktetőbbé a regény egészét.

A munka ráérős lazasága itt-ott a nyelv szövetén is észlelhető. Senki sem kíván mai írótól — történelmi regényben sem — archaikus nyelvet, de ha a világháborúból hazatérő Rojtos Gallai ilyesmiket mond: „Derekasan harcolt”, „Komisz helyeken jártam”, szemet szúr az anakronizmus. S még inkább, ha a faluszéli bába így nyugtatza Rézi érdemét, aki az urát elcsábító Anicának segít, mikor a szülésre kerül sor: „Megdicsérte Rézit, hogy kiválóan vezette le a szülést.” „Feltaláltad magad?” — kérdi az Amerikából megjött Rézitől Gallai. S Rézi e beszélgetés során közli, hogy anyja, aki miatt hazajött, jobban van, „nincs komolyabb baja”. „A dolgok léteznek akkor is, ha te nem gondolsz rájuk.” Ezt meg Török Ádám mondja Gallainak. Nem, önmagukban nem volnának bántóak ezek a lazaságok, de a regény egészében, a sok szürke részletben a mesélő-figyelem ernyedésének vagy a sietségnek áruló jelei.

Érdemes lenne erről külön vitát rendezni. Nem egymást denunciáló szándékkal, hanem hogy kitűnjön: valóban szürke-e a szürke, vagy jelentést sugalló egyszerűség. Gion elég tekintélyes író ahhoz, hogy elbírdjon egy ilyen vitát. S a kritikus is bizonytalan némely ponton. Itt van például ez a fontos szituáció: Gallai elnyeri Rézi kezét, a községházáról épp kijönnek, boldogok. Ahogy ezt Gion leírja, bárkitől kitelhetne: „Megálltunk a községháza lépcsőjén, és megcsókoltuk egymást. Szép verőfényes tavaszi nap volt, fehér akácvirágok illata érződött a levegőben, és gyors szárnyú, apró madarak repültek az ég felé. Egymást átkarolva álltunk a községháza lépcsőjén, mintha máris házasságunk, most még az ismerősökkel sem törődünk. De egyszer csak harsány dobpergés hallatszott a kéttornyú görögkeleti templom felől.” (211.)

Idill ez, kétségtelen, de eredeti jegyek nélkül való, tehát önmagában hitele is részleges. Csakhogy nem önmagáért kerül ide a dobpergés elé. Ami ugyanis következik, borzalmas: Török Ádámot kísérik a csendőrök és irtózatos ütésekkel nógatják, hogy kiabálja, milyen hitvány ember ő, a katonaszökevény. Nem lehet kétséges, hogy az idill azért került éppen ide, hogy ehhez a borzalomhoz kontrasztul szolgáljon, s a kettő együtt az élet egészéből is kóstolót adjon. A kérdés csak az: ha az idill hitelesebb, eredetibb, nem tölthette volna be jobban ezt a funkcióját is? Vagy éppen azért ilyen kincstári, mert rezignált, mert már a firtor is jelen van benne?

Továbbá abban sem vagyok bizonyos, hogy használ-e a regénynek a rengeteg alak, név, akik éppen csak fölötlenek, s aztán eltűnnek. Talán egy igazi életrajzi vagy helytörténeti dokumentumregényben, vagy egy néplegendában, anekdotában, ahol a hallgató beavatott, elmennének, de itt funkciójukat vesztve hullnak ki a folyamatból. Sőt még a fontosabb események némelyike is elsorvad később. Váry nagyságos úr kastélya később nem jut szerephez, csak a megnyirbált szárnyú vadliba beszédes képe ötlük föl olykor, s nem jutnak huzamosabb szerephez a Bangó ikerk sem.

Ismétlem: egy folyamszerű szélességgel haladó epikában nagyon természetes, ha fölmerülnek, eltűnnek arcok, beékelődik egy-egy kisebb történet, ha az élet ritusai: az ünnepek, születésnapok különösebb funkció nélkül játszódnak le. Csak azért, mert velük teljes az élet, s mert a bennük szereplő ember, s maga a helyzet, a látvány mindig érdekes, de ehhez — mint mondtuk — ősi epikus adottságok kellene. Gioknak van ezekhez érzéke, s az emlékekben, az emlékezésben rejlő poétikus lehetőségek iránt olyan fogékony, mintha Krúdy óráira járt volna. S hozzá a neorealizmus egyetemén, de nem küzd meg elég szívósan ezeknek a képességeinek érvényesítéséért.

A *Latroknak is játszott* című regénye azonban így is nagy jelentőségű munka: a tudatos világképépítés dokumentuma. Olyan anyagot mozgósít, melynek tartalma és arányai sokat ígérnek. Küzdelmet is, amely révén a villanásnyira fölöttlő sorsok kibonthatók, az itt és a most kérdései bennük objektíválhatók, a világkép művészi átszervezésének folyamata teremtéssé avatható. Mert karaktere van ennek az anyagnak, logikája, mellyel nem bánhat önkényesen a művészi szándék: összehorzoslódnak és egymást alakítva hozhatják létre az életrangú művet, melyet epikánk eddig csak megközelíteni tudott.

DÉR ZOLTÁN

A PARTTALAN MESÉLÉS ÖRÖME

BRASNYÓ ISTVÁN: *Familia*.

Forum, Újvidék, 1979.

Brasnyó azok közé a ritka íróink közé tartozik, akiknél a termékenység új nyújtását is jelenti, azaz esetében a termékenység nem jelent állandó önismétlést, egy téma végtelen variálását. Már amikor összehasonlítjuk a *Gazdanépek* karcolatait a *Tükrös madonna* műfajilag nehezen definiálható írásaival, láthatjuk, hogy az író valamilyenfajta fejlődésen esett át. Most, amikor kezünkben van a *Familia* tájainkon ritkaságszámba menően vaskos kötete, újra csak a fentieket állapíthatjuk meg: Brasnyó ismét új arcát mutatta fel, ismét kísérletet tett írásművészetének további fejlesztésére.

Írásművészetére nem az a jellemző, hogy műről műre váratlan fordulatokkal lepi meg olvasóit, hanem mindig arra törekszik, hogy a már birtokolt közlési alapsémába újabb elemeket vonjon be, s ezzel mintegy tökéletesíteni szándékozik ábrázoló eszközeit. Ezért mondhatjuk, hogy a *Familia* formailag tulajdonképpen a *Tükrös madonna* tökéletesített változata. Már az utóbbiban tapasztalhattuk a konkrét társadalmi-szociális betörését, ami elkerülhetetlen volt, mivel az önismétlés veszélye fenyegette a szerzőt, de most ez az elem még nagyobb teret kapott. Írónk eljutott az ábrázolás azon szakaszába, amelyben közli az olvasóval, hogy még mikor játszódik le. Ezt igen közvetett és ezért mondhatni: művészi módon tudatja olvasójával. Itt-ott egy-egy mondatfoslány, beszédtöredék vagy idézés utal arra, hogy a *Familia* történések időpontja a harmincas évek végére helyezhető. A mű hőseinek gondolatai azonban igen gyakran még a század elejére kanyarodnak vissza, úgyhogy végeredményben a könyv vagy negyven esztendő élményanyagát öleli fel. A történes időbeli konkretizálása magával vonta az egyéb formai-közlési változásokat. Mert Brasnyó az említett kort specifikus módon igyekezett felidézni és kifejezni hozzá való viszonyulását.

A *Familia* nem más, mint kísérlet az ábrázolt kor hangulatának és közérzetének felidezésére. Erre pedig nagyon is megfelelt Brasnyó eddig is alkalmazott szubjektív prózája, azaz hősei belső monológjainak kivetítése. Korabeli embereket szólaltat meg írónk, gondolataikat, érzéseiket igyekszik plasztikusan megidézni. Ezért művének sok a „hőse”, kiknek gondolatvilágát és érzelmeit nem folyamatosan szándékozik lejegyezni, hanem kötetlenül, egy-egy adott, rendszerint lényeges élethelyzethez, hanem kötetlenül, egy-egy adott, rendszerint lényeges élethelyzethez, amikor is némi cselekményesség van kibontakozóban a belső monológ kárára. Brasnyó nyilvánvalóan nem döntött véglegesen a két forma közül az egyik mellett, vagy talán, esetenként váltogatta őket az ábrázolásra kerülő anyagtól függően. Óriási méretű, parttalan tudatáramlatok ragadják meg az olvasót, ki a kezdetben nehezen találja fel magát bennük, de aztán megszokja őket.

A történelmi-szociális elem konkretizálása mellett újszerű Brasnyó új alkotásában a város betörése. A *Tükrös madonna* jelentős hozzájárulást jelentett a vajdasági falu ábrázolásához. A *Familia* is a falu világot idézi fel kezdetben, de igen hamar a színhely áttevődik a városba. Ez a város lehet bármelyik nagyobb vajdasági település, sőt néhányszor konkrétan tudjuk, hogy mondjuk Újvidékről van szó. Bepillantást nyerhetünk a városi polgárság különböző képviselőinek, kereskedőinek, újságíróinak, postai alkalmazottainak stb. a tudatába. S válják a szerző dicséretére, hogy ezeknek a hősöknek felidézése, megragadása legalább olyan sikeres, mint falusi hőseié.

Már a *Tükrös madonnában* felfigyelhetünk Brasnyó humorának egyszerűségére és vaskosságára. Helyét most az erotikának adta át. Az utóbbi

évek vajdasági magyar prózájában nincs olyan alkotás, amelyben az erotika olyannyira jelen lenne és fontos funkciót töltené be, mint a *Família*-ban. A sok rövid írásból, mozaikkockából összerakott könyv szinte mind-egyikében erőteljesen és kendőzetlenül kitárulkozik a nemiség. Gyakran egy-egy történet jóformán csak vele kapcsolatos. A szex különböző megnyilvánulási formái bontakoznak ki előttünk, annak természetes és természetellenes változatai, s a végén mindezek egyszerre vannak jelen egy újvidéki történetben.

Külön kell szólnunk Brasnyó művének nyelvezetéről. Tudtuk már, hogy ő a nyelvet az ábrázolás hitelessége és megfelelő írói hatás elérése érdekében tudatosan és merészen alkalmazta. Hol tárgyilagos és hűvös beszámolóút ír, mint mondjuk a *Gazdanépek* egyes írásaiban, hol szántsándékkal bonyolítja azt, amit közölni akar, úgyhogy az olvasónak kell a fonalat kibogoznia az írói szándék megértése érdekében. A *Família*-ban Brasnyó olyan nyelvi bravúrokat hajt végre, olyannyira ügyesen állítja a nyelvet mint a közlés közvetlen anyagát a mondanivaló szolgálatába, hogy azt tájainkon eddig még szinte senki sem érte el. Tagadhatatlan, hogy Brasnyó a magyar nyelv gazdagságának alapos ismerője és ez nagyban segített neki a *Família* megírásában.

Az ábrázolt világ társadalmi-szociális konkretizálása, a városi környezet betörése és jelenléte, az erotika váratlan eluralkodása, valamint a nyelvvel való szuverén és tudatos bánás olyan új elemek Brasnyó legújabb alkotásában, melyek mind arra hivatottak, hogy kifejezzék a szerző viszonyulását a meglevenített korhoz. Mert a *Família* tulajdonképpen a vajdasági városi polgárság zárt világa, amelynek tagjai egymásra utaltságukban és elkorcsosodottságukban, romlottságukban és reakciós nézeteikkel szerzőnk szerint érettek voltak arra, hogy eltűnjenek a történelem örökösen változó színpadáról. Ennek a nagy családnak tagjai, Brasnyó értelmezésében, vakvágányra siklott jó szándékú egyének, emberiségükben megtört hősök, dehumanizált aljanép. Vagy a másik változat: vagonukhoz ragaszkodó, minden újat elvető, dekadens, a fasizta új rendben bízó polgárok. A *Família* a háború küszöbén vegetáló kispolgárok kiüttalan sorsát volt hivatott ábrázolni. A teljes testi-lelki csőd bontakozik ki előttünk, egy zárt világ áporodott és bomló bűze. Nincs a könyvben szinte egy fényes villanás sem, amely ennek a világnak valamilyen pozitív vonását sejtette volna meg. Csak a nem megvalósult álmok felfedezése utal arra, hogy ebben a romlott világban is léteztek emberi elképzelések. Minden új lepatog az családi kör tagjairól, Európából csak a vulgáris nemiség nyer bebocsátást. S éppen ebben jut kifejezésre az erotika szerepe. Az erotika az az eszköz, amelynek segítségével Brasnyó aláhúzza e világ romlott tehetetlenségét. Az ábrázolt egyének magánéletében vagy vágyálmaiban a nemiség az első helyen áll. Rajta keresztül élük ki rejtett sóvárgásaikat, vagy azon buknak meg, ami aláhúzza teljes csődjüket. Brasnyó alkotásában az erotika nem öncélú vagy esetleg divatos mozzanat, hanem arra szolgál, hogy kihangsúlyozza az író által ábrázolt valóság milyenségét. De írónk nem mond ítéletet e világ felett, azt talán az olvasóra bízta. Burjánzó nyelvezete, végtelen barokkos mondatai, ismétlései, nyelvi csúrése-csavarása ugyanakkor remek paródiája a század elejei szentimentális regényeknek is. Mert Brasnyó egyértelműen elhatárolja magát a *Família* világtól azzal, hogy gúnyosan viszonyul hozzá.

A *Família* irodalmunk egyedülálló, de korántsem hibátlan terméke. Mondhatni korszerű, tájainkon újszerű eszközökkel igyekszik felidézni történelmi közelmúltunkat. Ez a kísérlet azonban nem járt teljes sikerrel. Elsősorban Brasnyó nyelvezete az, amely az átlagolvasó számára igencsak megnehezíti a mű olvasását. A minimális történés a rövidke írásokban szintén hozzájárul ehhez. Egy-egy motívum ismétlése fárasztó, az írói leleményesség, ugyanazon dolgot számtalan módon jelezni, véges, jó néhány történetet egyszerűen mellőzni lehetett volna és ez nem vont volna le az összhatásból. Végeredményben igen merész az alkotás regénynek való minősítése is. Mindezek a hiányosságok ellenére Brasnyó legújabb

alkotását nemcsak úgy tekinthetjük, mint szerzője fejlődésének eddigi csúcspontját, hanem mint a vajdasági magyar próza egy izgalmas és kétség-telenül értékeket magában hordozó kísérletét. S újra leírhatjuk: nagy érdeklődéssel várjuk Brasnyó újabb művét. Úgy tetszik, fejlődése még számos meglepetést és értékeket rejteget magában.

VARGA ISTVÁN

TÚL A HALLÓTÁVOLSÁGON

FENYVESI OTTÓ: *Ezüstpatkányok áttetsző selyemzónákon.*

HÓDI SANDOR: *Létélmény és valóság.*

VASS ÉVA: *Nyárkiszületek.*

BENEDEK MÁRIA: *A képernyőn havazik.*

Gemma Könyvek 9—12. Forum, Ujvidék, 1978—1979.

Aránylag nem sok idő telt el azóta, hogy az Üzenet oldalain a napi recenziók terjedelmét meghaladó kritikánkban a mérleget tárgyává tettük a jugoszláviai magyar irodalom első kötetes fiatal szerzőinek szánt sorozat első néhány kiadványát, és máris újabb négy füzetecske áll előttünk, újabb értékelő munkára szólítva fel bennünket.

Mondom, nem sok idő telt el a Gemma kapcsán lejegyzett észrevételeink közzététele óta és azóta, hogy mások tollából is megtörtént a sorozat első kiadványainak elbírálása, ennek ellenére többé-kevésbé sikerült mégis kialakítani egy egyetemesnek mondható véleményt az újvidéki Forum Könyvkiadónak erről a vállalkozásáról. Részleteikben a vélemények persze még most sem hozhatók összhangba, hiszen mi, a kötetek értékelői valahányan nagyobb mértékben hagyatkoztunk a friss benyomásokra, a tetszés-nem-tetszés mércéire, mint a higgadt kritikai szembesülés és a marxista műbírálás ennél sokkal szigorúbb és megbízhatóbb módszereire. Bizonyított erre az, hogy bár a fiatalok, a fiatal vers- és prózaírók támogatását, felkarolását és ösztönzését illetően azonos nézetben voltunk, azt mégsem tudtuk eldönteni, hogy a közösség pénzén, a dolgozók tetemes anyagi hozzájárulásából kiadott Gemma Könyvek nyújtanak-e ennek megfelelő vagy legalábbis ahhez kö-

zelálló szellemi ellenértéket a társadalomnak, és hogy ebből a lényeges szempontból indokolt-e minden esetben a sorozat gyarapítása, kellőképpen megfontolt-e egy-egy füzet ki nyomtatása, mint ahogy az sem tisztázódott mind ez ideig, kinek is íródnak ezek a könyvek tulajdonképpen, és nem arról van-e szó csupán, hogy néhány, költői címre pályázó fiatal — bár még szemmel láthatóan éretlen a nyilvános fellépésre — önkritika és tegyük hozzá: időben alkalmazott objektív kritika és tárgyilagos felvilágosítás híján, él (sok esetben pedig visszaél) a kiadó, illetve a társadalom nyújtotta lehetőségekkel és öntetszelgéseit, egyelőre még csak a saját személyét érdeklő és szigorúan csak a saját műhelyecskéjére tartozó próbálkozásait gyűjti könyvbé és nyújtja át kultúránknak.

Minden rosszindulatú erzülettől mentesen már az első Gemma Könyvek kapcsán utalni próbáltam erre a kérdésre, nem kevésbé a fiatalok megtevesztésének veszélyére, illetve mindarra, ami az önbizalom sok esetben indokolatlan és értelmetlen túltáplálásával együtt jár. Nem a számonkérés hangsúlyával, de igenis a szerény tanácsadás szándékával azt indítványoztam akkor, hogy a sorozat gazdagításának a minőség rovására történő sürgetése helyett, a kiadó erre kompetens, erre alkalmas munkatársai: szerkesztői, esetleg állandó recenzensei üljenek le a

fiatalokkal, beszéljessenek, konzultáljanak velük, irányítsák, segítsék őket, állandósítsák a versírási előkészítőket, hívják fel a figyelmet a költészet társadalmi küldetésének, a jelenvalóság-szükséglet kiteljesedésének, vagy ha úgy tetszik, egyfelől a költői egyéni, másfelől pedig a közösségi szenzibilitás találkozásának fontosságára, nem utolsósorban arra, hogy verset írni tulajdonképpen társadalmi tettet jelent, de hogy a leírt szó csak akkor hatóerő, csak akkor érteke a kultúrának és szellemi fegyvere egy emberi közösségnek, ha mély, igaz, társadalmi vagy egyéni impressziók tükrében felmutatott társadalmi vonatkozású tartalmakat takar. Próbálják meg ott, az egyes esetektől függően meghatározni, meddig érvény az avantgarde alkotói törekvés, mikor lesz belőle öncélú, saját magát nevétségessé tevő moderneskedés, mit jelent a nyelv fegyelme és mik tartoznak azokhoz az alapvető ismeretekhez, amelyek nélkül jó vers (társadalmi és esztétikai értelemben) nem szülehet stb. A fiatal ígéretek támogatása, ösztönzése tehát nem csak a kiadóhoz, a szerkesztőhöz beérkezett versek puszta szelektálásából, átválogatásából és csupán a közölhetőség mércéjének érvényesítéséből álljon, hanem egy ennél sokkal hasznosabb, szerteágazóbb munkából, tevékeny együttműködésből, műhelykapcsolatból, rendszeres és folyamatos véleménycseréből és alkotó jellegű felvilágosításból, egyszerűval: munka jellegű kapcsolatból kiadó és ifjú versírók között. Lehet, hogy ennek az útmutató tevékenységnek van más, eredetibb, hatékonyabb és célirányosabb formája is, de én a költőnemzedékek nevelését (a szó legszorosabb és legpozitívabb értelmében) és segítségét (szemben az eddigi gyakorlattal, ami inkább elkenyvezet és a könnyű érvényesülés kényelmeire szoktat) pillanatnyilag, a jelen körülmények ismeretében csak így látom tartalmasnak és egész irodalmunkat, egész szellemi kultúránkat tekintve — hasznosnak!

E gondolatok rögzítésével — félreértés ne essék — nem kitérni akarok a Gemma-sorozat újabb négy füzetének kritikai értékelése, nyilvános véleményezése előtt, de mert Benedek Mária prózáját és Hódi Sándor ugyancsak prózai, az eddigi-

tól merőben különböző, egészen más céllal írt munkáját kivéve, lényegében a már korábban elmondott észrevételeimet, megjegyzéseimet, többnyire elmarasztalásaimat kényszerülnék elismételni és nem sokkal másként, mint ahogy azt az első néhány Gemma-füzet megjelenésekor tettem, úgy vélem, nem árt még egy kissé elidőzni egy-két „gemmasokkal” kapcsolatos problémánál. Allok tehát elébe az esetleges megjegyzéseknek, hogy az Üzenet *Olvasónapló* című rovatában ezúttal megjelenő írásom rendhagyó recenzió, vagy még inkább: nem recenzió. Vállalom ezt azért, hogy érinthessek olyan kérdéseket is, amelyek túlmutatnak ugyan a fiatalok által művelt költészet dilemmáin, de éppen ezért szervesen kötődnek irodalmunk, a jugoszláviai magyar irodalom általános problémáihoz.

Mindenekelőtt azonban — ha csak néhány szóban is — megerősítem azt a véleményem, hogy a Gemma-sorozat két legutóbbi verseskötete éppen olyan jellegtelen és élményszegény, éppen olyan élvezhetetlen és nyelvíleg is kezdetleges, követhetésekképp éppen olyan abra-kadabrákat tartalmaz, mint amilyen jellegtelen — vagy ahogy akkor mondtam: arc nélküli emberekre emlékeztető — volt az első Gemma Könyvekkel átnyújtott versfüzerek legtöbbje. Esztétikai kategóriákban itt tulajdonképpen nem is lehet beszélni. Az esztétikai kategóriák kizárólag az önértékkel rendelkező, a nemesfémekhez hasonló önértékekkel felruházott szellemi termékek mérésére szolgálnak, és hazudnánk, fiatal versíróinkat félrevezetnénk, ha a Gemmák esetében is az alkalmazhatóságuk mellett szavaznánk.

Van itt azonban egy másik dolog, ami ugyancsak elgondolkodtató, annál is inkább, mivel a Gemmák kapcsán egész irodalmi, hovatovább egész szellemi életünkkel összefügg. Már évek óta figyelem a Forum kiadványait. Pontosabban azt, hogy a fiatalok tollából milyen zsánerű, milyen műfajban írt munkák kerülnek az olvasó asztalára manapság. Megdöbbentő a tapasztalat, miszerint írogató fiataljainknak — szinte kivétel nélkül — a vers az egyetlen megnyilatkozási eszköze. Legékeőbb bizonyítéka ennek elsősorban is éppen a Gemma-sorozat, amelynek egészen közeli beindítása óta kiadott

tizenkét füzeté közül csupán kettő (Hódi Sándor és Benedek Mária könyve) készült a próza, illetve az értekező próza műfajában. Ugyanakkor a Symposium Könyvek nagy többsége (így például a legutóbbi, a Tari-kötet is), azután az *El nem taposható csillagok*, a *Versék éve*, a *Messzike* (hogy csak néhányat említsek a legfrissebb kiadói vállalkozások közül) — mind, mind verses kiadvány, tele új nevekkal, tele névtelen versírókkal...

Ennyien értenének nálunk a líraban való megnyilatkozás felettébb bonyolult mesterségéhez? A könyvkiadás közölhetőségének szintjén (lapjaink és folyóirataink versáradatairól most nem is beszélek) ennyien tudják művelni a vers műfaját? Ilyen sokan ismerik nálunk az emelkedett költői nyelvet?

Ezt több okból kérdezem. Mindenekelőtt például az érdekel, hogy aránylag kevés magyar ajkú lakost számláló közösségünk, amelyben — mint köztudott — csak elvétve, csak nagyon kevesen beszélnek tisztán, a maga igazi szépségében és érintetlenségében a magyar nyelvet (és ez, sajnos, nem kevésbé vonatkozik a tanulóifjúságra, az értelmiségiekre); hogyan tud ennek ellenére kitermelni ennyi versíró, illetve költőt — ahogy a kezdő lantpengetők is szívesen nevezik magukat? Vagy ha ez valami különös csoda folytán mégis lehetséges, akkor viszont mivel magyarázható az, hogy fiataljaink (itt elsősorban ismét a „gemmásokra” gondolok) kizárólag csak versben írnak és egy-két kivétellel prózával nem is próbálkoznak? Elérkezünk tehát egy egész sor újabb kérdéshez! Miért népszerűtlen fiatal tollforgatóink körében a novella- és regényírás? Miért berzenkednek az értekező prózától? Miért menekülnek a szociográfia műfajától? És miért az irodalmi riportoktól?

A választ ezekre a kérdésekre versirodalmunk adja meg. Lapozzuk csak fel a fiatalok köteteit! Mit látnak? Arra példát semmi esetre sem, hogy irántunk kegyesebb lett volna a sors, mint mások iránt. A lakosság számának arányában itt sem született több dantei hajlamokkal megáldott lélek. Arra viszont sokkal inkább, hogy fiatal írogatóink nagyon hamar kikapaszalták, miként lehet a legkönnyebben beékelődni, beépülni az irodalmi köz-

tudatba. Ennek nálunk a vers, a modern vers a leghálásabb és a leghatékonyabb eszköze. „Költővé” válni a legkönnyebb — és pedig a modern vers által! A megnyilatkozásnak ez a formája ugyanis számtalan lehetőségét kínálja fel a kódosíté- nek, a homályos és zavaros gondolkodásnak, és ha jól megnézzük, a „gemmások” legtöbbje tudatosan még törekszik is az értelmi zűrzavarra, persze abban a téves hiszemben, hogy verse ily módon ténylegesen is a gondolatosság, a művészi elvonatkoztatás magasabb szférájába emelkedhet. A modern vers számukra olyan, mint egy rafinált konstrukció alapján megépített végvár, amelynek falai minden támadást kitűnően állnak, és amelyek mögé biztosan be lehet húzódni, ha a kritika nyilai az értelmi összekuszáltságot, a közvélemény megtévesztésére hivatott önkényes nyelvhasználatot, a nyelv alkalmazásának kizárólag önzekdeményezésből „megreformált” módozatait, röviden: ha a kritika nyilai a valójában csak színlelt, de egy kis odafigyelés árán könnyen leleplezhető hamis íráskészséget veszik célba. Ezzel szemben a próza műfajai (ez az összevetés a modern vers fentebb ismertetett, nálunk érvényben levő sajátos értelmezésével lehetséges csupán) lényegesen nagyobb gondolatfigyelmet parancsolnak. Az értelmi kalandosok itt a tudatlanság „tárgyi” bizonyítékát jelentik, a zavaros gondolatok pedig az írói felkészültség hiányát, nem beszélve persze arról, hogy prózát írni a nyelv és a műforma követelményeinek szigorú tisztelete nélkül tulajdonképpen nem is lehet. A gondolatok, a fogalmazási mód önleplező ereje a próza műfajaiban sokkal nyilvánvalóbb, következőképp az írói hajlam értékei is azonnal lemerülhetők. Az elvonatkoztatás, az elmélyült gondolkodás képességének mímelése itt nem a közvélemény megtévesztésének, hanem a tényleges írói adottságok azonnali bizonyításának eszköze. A prózaírás tehát komoly szellemi aktivitás. Sok türelmet, alapos munkát, nagy odafigyelést, fokozott alkotói figyelmet követel. Ugyanakkor tudni kell mondani is valamit, míg a vajdasági értelemben vett modern vers többnyire mindezt nyugodtan nélkülözheti. Azt akarom ezzel mondani, hogy irodalmunkban so-

kan rájöttek arra, melyek a prózaírás hátrányai és melyek a lírában való megnyilatkozás szemmel látható előnyei. Miként árukkodik egy prózai alkotás saját szerzőjének értékeiről, és miként hallgat ugyanerről a vajdasági értelemben vett modern vers. Miként enged szabad utat a könnyű érvényesülésnek a líra műfaja, és miért nem érdemes, miért nem „kifizetődő” novellairással vagy például esszéirodalommal foglalkozni. Véleményem szerint a versben való megnyilatkozás okait ebben kell keresnünk és az arra való hivatkozás évek óta biztosított lehetőségben, hogy az ilyen versekkel kapcsolatos vélemény, ha történetesen elmarasztaló, az feltétlenül a kritika értelmi alulmaradásának következménye.

De e probléma kapcsán kanyarodjunk ismét vissza a „gémásokhoz”! Mint már említettem, az eddig kiadott tizenkét füzetecske közül tíz lírai alkotásokat tartalmaz. Milyen benyomást ébreszthet az olvasóban a sorozat ilyen összetétele? Ha történetesen szem előtt tartja azt, hogy az első Gemma Könyvek megjelenése óta alig három év telt el, akkor neki is könnyen támadhat az az érzése, hogy a vers más írásmóddal szemben jelentős előjogokat élvez az írogató fiatalok körében. És mert ezt erősíti meg a folyóiratok és lapok szépirodalmi mellékleteinek állandó versözöne is (ami mellesleg egyre inkább emlékeztet valamiféle szellemi tömegsportra), szinte elkerülhetetlenül arra kell következtetni, hogy nálunk a humanista értelmiségi a gondolkodás kizárólagos megnyilvánulási formájává a verset választotta. Kizárólag versben gondolkodik, és ezáltal azt a látszatot kelti, mintha értelmiségi ifjúságunk minduntalan a vers köré akarna tömörülni. Hovatovább a vers egyfajta értelmiségi tartás, színvallás lett. Ez persze korántsem jelentene egész szellemi életünkkel összefüggő problémát, ha a fiatalok által művelt költészet — mondjuk egyszerűen — érthető, mondanivalóban gazdag és nem mímt, hanem ténylegesen megélt érzéseket tartalmazó költészet volna. Ezzel szemben a versek legtöbbje egy hatalmas spekulációs özőn szolgálatában áll. És ami ugyancsak jellemző, fiatal líránk szándékosan táplálja ezt a törekvést, amely a

nyelven belüli nyelvi elidegenedést eredményezi. Hogy értem ezt? A versnek nálunk — mint tömegességéből is kitűnik — óriási mítosza van. És ez a mítosz annál nagyobb, minél olvashatatlabb a vers és minél kevesebb a kilátása arra, hogy értelmi, érzelmi rezonanciát teremtsen az olvasóban. Az alkotó, helyesebben a költői megnyilatkozással ismerkedő fiatal tehát szándékosan, mintegy „művi” beavatkozás útján a versnyelvet elidegeníti önmagától. Így születnek azután azok a versek, amelyekben a szerző a maga kitalált, különnyelvére formálja az értelmet, és így az olyan modern költészet, amely egyre inkább csupán monológ, mivel sem az értelem, sem az érzelem hullámhosszán nem tud kapcsolatot teremteni az olvasóval. Ezt másként az értelem kisajátításának is nevezhetnénk, hiszen tulajdonképpen arról van szó, hogy a gondolat szándékos, más esetben pedig az iráskészség, sőt a nyelvismeret hiányából eredő összekuszáltsága, megfejthetlensége miatt a többi értelmiségi — noha a versnek eredetileg társadalmi tette, a szellemi kultúra közkincsévé kellene nőnie — az értelem túlsó oldalán marad. (És itt, ezen a ponton, ebben a megvilágításban már az emelkedettebb műbírálás szempontjából sem lenne érdektelen beszélni arról, amit írásom elején említettem, nevezetesen a közösségi pénzen kiadott Gemma Könyvek társadalmi küldetésének megvalósulásáról, illetve meg nem valósulásáról.)

A Gemma versfüzerek legtöbbje az értelmi artikuláció kialakítása helyett az elmélyült gondolatosság mímélése közben tulajdonképpen az értelmi artikulátlanságig jutott el, és ami a fentebb mondottakkal szervesen összefügg, a nyelven belüli elidegenedéssel valójában a költészet *dehumanizálódását* hozta létre. A legtöbb Gemma-vers tehát — így nagyon sok e legutóbbiak közül is — távol áll az értelmi artikulációtól. Azt akarom ezzel mondani, hogy a „gémások” versei többnyire nem állnak össze egységes, ugyanakkor minden részletében desiffválható, pontosan megfejthető, az olvasó számára is világos gondolatrendszerre. Nyilván ez is egyik nyomós oka annak, hogy verseik utóélete (és ugyanígy, hasonló dolgok miatt irodal-

munk még számos verseskötetének utóélete) rendkívül illanó. A feledés már most kíméletlenül elemésztí őket, hát hol van még a maradáság évtizedeken át tartó próbája? De minek alapján is remélnék tartósabb utóéletet ezeknek a verseknek? Ahol nem jöhet létre kommunikatív kapcsolat író és olvasó között, az a mű halott. Halott, mielőtt még megszülethetne. És a humanista értelmiségi, ha tovább táplálja a

gondolati megnyilatkozásnak ezt a szemmel láthatóan öncélú, szocialista kultúránk törekvéseitől és minden egészséges szellemi akciótól távol álló formáját, könnyen oda juthatunk, hogy nem is olyan soká ember a másik embert már nem fogja érteni. Hiszen a Gemma-versek már így is túljutottak a hallótávolságon, és abba a szférába kerültek, ahonnan többnyire hiába szólnak hozzánk, alig értjük őket!

FEKETE ELVIRA

NÉVSZÁRMAZTATÁS ÉS LEXIKOGRAFIA

KISS LAJOS: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.

Szinte mindannyiunkkal megtörtént már, hogy egy-egy különös hangzású földrajzi névre bukkantunk és elgondolkoztunk azon, vajon mit is jelenthet, honnan származik. Az embert érdekli annak a helységnek a neve, amelyben lakik, foglalkoztatja a lakóhelyének közelében található térszíni formák, földrajzi alakulatok nevének eredete.

A legkorszerűbb névszármaztatási módszer az összehasonlító-történeti. Ennek a módszernek a segítségével lehet a legátfogóbban és a leghívebben tanulmányozni a földrajzi nevek etimológiáját. A vizsgált névnek legrégebbi alakjából kiindulva a kutató számon tartja minden alakváltozatát és kapcsolatot keres a név és az általa jelölt földrajzi objektum között, valamint figyelembe veszi az egyes nyelvek névrendszérét, névadási törvényszerűségeit, szokásait is.

A földrajzi nevek etimológiájának vizsgálata már régóta fontos kutatási területe a magyar nyelv-tudománynak. A magyar nyelvészek jelentős és eredményes etimológiai munkája nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a magyar névtudomány külföldön is megbecsültté váljék. Ezeknek a kutatási eredményeknek korszerű szintézisét hozta létre a *Földrajzi nevek etimológiai szótára*.

Kiss Lajos szótára előtt csupán két összefoglaló jellegű próbálkozás érdemel említést. Az egyik a *Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben* (Budapest, 1888), Pesty Frigyes több kötetesre tervezett, de torzóban maradt műve, a másik pedig a *Magyar helységnevek eredete* (Szeged, 1931), Virágh Rózsa munkája. Pesty munkájában kevés az etimológiai jellegű fejtegetés, inkább azért jelentős, mert gazdag történelmi és földrajzi ismeretanyagot dolgoz fel. Virágh műve viszonylag rövid terjedelmű, tömör stílusú. A szerző mintegy 2000 magyar helység nevének etimológiájával foglalkozik, azonban nem használja fel a külföldi szakirodalom adatait, csupán a magyar szerzőkre támaszkodik.

Amikor Kiss Lajos hozzáfogott a *Földrajzi nevek etimológiai szótárának* készítéséhez (1970-ben), már másfél évtizedes etimológiai és lexikográfiai munkásság állt mögötte. Efféle szótár összeállítása több okból is szükségesnek mutatkozott. Az egyik legfontosabb ok az volt, hogy a magyar névtudomány etimológiai jellegű kutatási eredményei viszonylag nehezen hozzáférhetők, sok időt kell fordítani fellelésükre, mert szétszórtan, folyóiratokban, gyűjteményes munkákban vagy ön-

álló művekben jelentek meg. Kiss Lajos azért választotta a szótárformát a földrajzinév-etimológiák összegyűjtéséhez, mert úgy vélte, hogy ily módon tudja a legjobban elősegíteni a nyelvtudomány, a történettudomány, az etnográfia, a földrajz, a térképészet stb. szakembereinek és más érdeklődőknek gyors és pontos tájékozódását.

A *Földrajzi nevek etimológiai szótára* mintegy 6850 szócikkben ad felvilágosítást számos helység, folyó, tó, tenger, hegy, táj, határrészt stb. nevének eredetéről. A feldolgozott nevek száma jóval többre tehető, mint amennyi címszóként is szerepel, arra való tekintettel, hogy az ugyanarra a földrajzi objektumra vonatkozó különféle névváltozatok közös szócikkbe kerültek.

A szótárban található szócikkek általában tömörek, nem terjedelmek, mivel a szerző sok rövidítést, forrásjelzést használ. Emiatt a szöveg kevésbé olvasható. Abban az esetben viszont, ha a szerző részletezőbben fogalmazott volna, a címszóanyag feldolgozásához, etimológiájának leírásához több kötetre is szükség lett volna.

Szerkezetileg egy-egy szócikk a következő felépítést követi: A címszó után a szóban forgó földrajzi objektum helyének rövid meghatározása (lokalizálása) következik. Ezután szögletes zárójelben a földrajzi név magyar adatként való első fordulásának ideje és helye található. Ezt követően a vizsgált név etimológiájára, eredetére vonatkozóan kapunk rövid ismertetést. Az etimológiai megállapítások után kerek zárójelben az irodalomjegyzék következik. A szócikk végén a szótár egyéb szócikkeire való utalások találhatóak.

Az egyes földrajzi nevekkal kapcsolatos etimológiai megállapításokban Kiss Lajos főleg a szakirodalom eredményeit foglalja össze, de számos esetben maga is javasol új megoldást, különösen olyankor, amikor nem talált szakirodalmat a földrajzi név eredetéhez. Azokról a származtatásokról is említést tesz, amelyeket nem tart megbízhatónak, hogy az olvasó, a szótárt használó szakember és érdeklődő laikus róla is tudjon. A további kutatások előmozdítása céljából felhívja a figyelmet a tisztázatlan, ismeretlen származású földrajzi nevekre is. Ha

egy névelem azonos szerepet tölt be több földrajzi névben is, akkor csupán az egyik szócikkben ad rá magyarázatot (a többiben pedig utal rá).

A szótár elkészítéséhez a szerző igen gazdag, bőséges magyar és idegen nyelvű irodalmat használt fel (több mint 1000 bibliográfiai egység). Főleg azokat a tanulmányokat, műveket említi meg, amelyekben az adott földrajzi név eredetéről részletes magyarázatot lehet találni és fellelhető a további szakirodalom jegyzéke. Az egyes szócikkben levő szakirodalmi utalások mennyisége különböző, egyrészt az etimológiai és történeti vizsgálatok változó terjedelme, másrészt viszont a szerző hozzáállásában tapasztalható eltérések miatt.

A *Földrajzi nevek etimológiai szótár*ban feldolgozott címszavak zöme helységnév. A szótárban megtalálható mindegyik mai magyarországi helység nevének etimológiája, és meglehetősen nagy teret kapott a magyar nyelvterület többi helységneve is. Önálló szócikkben foglalkozik a szerző a szomszédos országok jelentősebb helységeivel és több ismertebb európai és Európán kívüli várossal is. A címszavak másik csoportját az egyéb földrajzi nevek (folyók, tavak, hegyek, tájak, országok, határrészek, településrészek stb. neve) alkotják. Ezek közt is, a helységnevek megoszlásához hasonlóan, van magyarországi és külföldi is.

Az elemzéshez a szerző elsősorban az Új Magyar Lexikon alapján válogatta ki a földrajzi neveket. A külföldi földrajzi nevek közül főleg azokat dolgozta fel, amelyeket a magyar olvasó számára fontosnak vagy érdekesnek tartott.

Mivel bennünket közelebről érdekel a magyar nyelvterület Magyarországon kívüli névanyaga, külön kell szólnunk a szótárban feldolgozott jugoszláviai, romániai, szlovákiai, kárpát-ukrajnai és ausztriai magyar vonatkozású földrajzi nevekről. Ezek a nevek általában két változatban élnek: az egyik a magyar név, a másik pedig a szerbhorvát, szlovén, román, szlovák, ukrán, illetve német megnevezés. A szótárban a magyar név szerepel címszóként, idegen nyelvű, rendszerint hivatalosan használt változata (vagy eredetije) a címszó lokalizálása után követke-

zik. Sajátos alcsoportot alkotnak a magyar nyelvterületnek a mai Magyarországon kívüli részeire vonatkozó régi megyenevek.

A szótárt lapozgatva feltűnik, hogy a magyar nyelvterület névanyagának megoszlása aránytalan; nemcsak Magyarország és a szomszédos országok viszonylatában, hanem azok között az országok között is, amelyekben a magyarok nemzetiségként élnek. A jugoszláviainál sokkal több földrajzi névvel van képviselve a magyar nyelvterület szlovákiai és romániai része (még ha azt is figyelembe vesszük, hogy nagyobb a magyar lakosságuk). A szócikkben feldolgozott vajdasági földrajzi nevek száma meglehetősen szerény. Számos bácskai és bánáti, zömmel magyarlakta vagy jelentős magyar la-

kosságú helység névetimológiája nincs benne a *Földrajzi nevek etimológiai szótárában*. Hiába keressük Bajmok, Csóka, Horgos, Kanizsa, Kishegyes, Kula, Mohol, Péterréve, Topolya, Törökbecse, Törökkanizsa névetimológiáját, a kisebb helységekről nem is beszélve. Ezek az aránytalanságok nyilván az Új Magyar Lexikon földrajzinév-anyagában is megfigyelhetők, de ez a körülmény nem szolgálhat teljesen kielégítő magyarázatként.

A fent említett aránytalanságok ellenére a szótár igen jelentős és értékes. Adatait bizonyára jól fel tudják majd használni nyelvészeink, történészeink, helytörténítőink, a magyar vagy magyarul tudó hazai szakemberek és a múlt iránt érdeklődő laikusok is.

MOLNAR CSIKÓS LASZLÓ

A PARTIZÁNSÁGTÓL A GÉMESI PÁRTTITKÁRSÁGIG

DOBOZY IMRE: *Hatalom nélkül*.
Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1979.

Dobozy Imre pályája kezdetén költőnek indult, de a világháború kitörése derekba törte induló líráját, s kétségtelenül ez volt a legfőbb oka, hogy a véres élmények, a rákényszerített katonaság egyszerre felnyitotta szemét a világháború lényegére és új műfajra, a prózára, sőt később a drámára irányította munkásságát. Így történt, hogy a mindvégig becsületeseznek és tisztalátásúnak maradt író életében az 1945. esztendő, a felszabadulás utáni új élet régi és legismertebb, legbensőségesebb témája lett Dobozynak, aki beállt partizánnak és ezt a témakört vállalta és vallotta. Legismertebb művei között maradt *A tizedes meg a többiek*, majd az *Eljött a tavasz* már a dráma formájában egészítette ki ezt a témakört. Most már világosan látta, hogy legmaradandóbbnak és legbensőbb énjének mind életútja, — amely nem konjunktúrából és nem számításból, hanem tisztán becsületességből fakadt és vezet a szocia-

lizmusig vagy ha úgy tetszik, kommunizmusig. Ezzel párhuzamosan fejlődött az egész magyar társadalom, amelynek most már a hatalom nélküli életúton kellett tovább fejlődnie és a kezdet zúrzavarából ehhez az őszinte kifejlődéshez kellett vezetnie.

Az idej könyvhét gazdag termésében megjelent s valóban legtöbbet mondó könyve is így vált legkiemelkedőbb kötetévé. Hogy ez megtörténhessék, Dobozynak stílusában is szükségszerűen tovább kellett lépnie, és az eddigi könnyed és sokszor a romantikánál maradt stílusból is át kellett váltania a nehezebben megemészthető és a drámához közeledő formához. Egyik recenziése (a Népszabadságban) ki is hangsúlyozta, hogy a regény főhőse, Czobor Lukács (aki nem utolsósorban maga a szerző) ennek a lélektani útnak a megvilágításával adósa maradt az olvasóknak. Ezért hangsúlyozza maga Dobozy, hogy a regény fő-

hősének alakjában nem csupán az egyént akarja megrajzolni, hanem a százados nyomorúságból a nagy változáshoz elinduló népet, annak sokszor ellentmondó történetét akarja megvilágítani. Czobor úgy tudja és a több párt között vergődő egyensúlyt úgy igyekszik fenntartani, hogy a gémesi párttitkárra vált főhóst sokszor a párt előzetes jóváhagyása nélküli döntésekre kényszeríti és ezeket a döntéseket sokszor utólag kell megvédenie. Amikor például a tőkés nélkül maradt vállalat munkásai a munkát a semmiből meg akarják indítani, valósággal rákényszerítik a tőkést arra, hogy ezt elősegítse. Vagyis úgy szerez érvényt a párt céljainak, hogy közben éppolyan fontosnak tartja a gondjaira bízott emberek léteérdekeit, hogy a pártfegyelem és a létkérdések megoldása nem mond egymásnak ellent. Így szabadítja ki a felelősség alól Arpit, az öccsét, hogy az magáévá képes tenni Blankát, bátyja menyasszonyát. Így kerül sor olyan jelenetekre, mint amilyen a pétermajori parasztok és cselédek együttes cselekvése, akik addig nem hajlandók learatni az árpát, amíg meg nem

kapják az új bakancsokat, amelyek nélkül mezítláb a közös munkát nem tudják megkezdeni. S mikor egy rendelettel a babolói svábokat, akik a háború alatt beléptek a volksdeutshok sorába, éppen a gémesi párttitkár menti meg attól, hogy a nagygazdák helyett, visszaéléssel bár, őket tegyék a kitelepítő vonatba. Mindezt a gémesi párttitkár felső jóváhagyás nélkül cselekszi, hogy jóval később azt megkapja.

Bátor, sőt merész könyv Dobozy Imre *Hatalom nélkül* című műve, amit csak esztendők múlásával lehet felismerni, s nem csoda, hogy megírásához hosszú esztendők belső gyöttrődése kellett, és ez a belső gyöttrődés, amely sokszor nem ment fájdalom nélkül, ezt a most bekövetkezett stílusváltást is igényelte. Elgondolkoztató írás, amelynek belső mondanivalói csak most, elolvasása után bontakoznak igazán ki. Nem könnyű olvasmány, de megéri, ha az olvasó átvergődik rajta. Tömör, zsúfolt stílusa a mondanivalóhoz igazodik, s úgy érezzük, hogy ezzel a művel Dobozy írásművészete most éri el igazán magasságait.

CSUKA ZOLTÁN

PARTTÓL PARTIG

KOCSO RACIN: *Fehér hajnalok*.
Európa Könyvkiadó, Budapest, 1978.

OTON ŽUPANČIČ: *Te titokvirág*.
Pomurska založba, Murska Sobota (Muraszombat) — Forum Könyvkiadó, Ujvidék, 1978.

Ha nem így lenne a szokásrend, hogy a cím az írás legelejére kerül, hanem némi fontolgatás után, amelynek kivétítése szintén reveláló lehet, a szöveg testében is helyet kaphatna, ez a gondolat-köteg sem kötődne a szokásos módon. Hanem például így:

Ahogy a fölfűzésre váró gyöngyök közt válogat az ember, úgy forogatom ujjaim között, veszem latba a papírlapokra gyűjtött idézeteket, szó-

morzsalékokat: melyikből lenne a legjobb cím? Két fordításkötetet kell összefűznie: Kocso Racin *Fehér hajnalok* és Oton Župančič *Te titokvirág* c. gyűjteményét.

„Lombfürtözetek”? Jó, mert a lefordított versek csak fürtjei egy lombos koronának. Az eredeti fa még többet kínál.

„Parttól partig”? Igaz, mert híd-nak is képzelhető a fordítás. Két népet, két partot köt.

„Szív otthona, legtágasabb”? Kétségtelenül. Annál gazdagabb egy nép, minél többet tud szívébe fogadni más népek kultúrájának kincseiből.

Mely gondolatok vonalán is mozognak ezek a fölöttlő címek? Nagy egységhez tartozó kicsi, a mindent befogadó nagy és a kötés, kapcsolat.

Maradok az utóbbinál: Parttól partig.

Ennyi lenne az előzetes „betüremlés”.

Kocso Racin tizenhárom versből épülő kötete kínálkozik elsőnek bemutatásra. Csak egy könyve jelent meg ennek a macedón költőnek, mégpedig az 1939. évben. Negyven éve annak. Négy évre rá meghalt.

*Túl-bánatos mese, mintha
a szívben hólabda volna.*

Oton Župančič szerencsésebb volt. Elhetett és dolgozhatott. Megérte azt a világot, amelyért harcolt. Eljutott az elismertetésig. A Župančič-kötet természetszerűleg gazdagabb rétegződésű költészetet is prezentál. Kocso Raciné főként a panaszok és lázadások könyve. A személyes lírának alig jut itt hely, hiszen a köz ügye sürgetőbb:

*mert életem súlyos kötömb,
még súlyosabb, még égetőbb
népemért a szent gondolat.*

(Tatuncso)

A *Fehér hajnalok* fülszövege egy igen küzdelmes élet határköveit idézi élénk. Előbb szerbhorvát nyelven írja verseit, majd anyanyelvén — macedónul. A kor sürgető társadalmi kérdéseiről szól. Tanulmányait anyagiak hiánya miatt nem fejezte be. Kamaszfiúként apja fazekasműhelyében dolgozott. Baloldali folyóiratok munkatársává válik. 1934-ben börtönbüntetésre ítélik. A német megszállás után a partizánokhoz csatlakozott. 1943-ban hősi halált halt.

*s a világon el fog bukni
az, hogy másért dolgozunk mi
s feltüندököl az új élet!*

(Kapások)

Milyen bizakodás, jövőbe vetett hit árad ezekből a sorokból. A jelen és a múlt azonban annál reménytelenebb:

*Mesterek mestere voltam,
aztán mégis segéd lettem,
adósságba keveredtem,
szerszámaim is leadtam,
nem maradt más semmi végül,
puszta kezem munka nélkül.*

(Ha boltom lehetne
Sztrugában)

Ugyanez a vers még pontosabb adatokat is közöl a korabeli társadalom állásáról, a kapitalizmus szavatolta „szabad verseny” következményeiről:

*Most a cipőnk gyárban készüül,
s a kapával sírunk ássák —
tisztes méterű mesterességünk
elrozdálított, ez a végünk.*

A munkanélküliségbe kapcsolódó további láncszem az elvándorlás, a szülőföld odahagyása, a családi tűzhelyek szétzilálódása, az életlehetőség keresése idegen földön, a viszatérő emlékek délibábjai.

Aztán itt van a *Dohányszedők* című híres Racin-vers fordítása is, minden jogoszláv költészeti antológia elmaradhatatlan darabja. Mindezt Weöres Sándor fordításában Szűcs Imre nyersfordításainak igénybevételével. Lám csak a nemzetiség szerepe hol is világol, ahol két szomszéd nemzet keresi egymás felé az utat.

A magyar Župančič-kötet létrehívója is Weöres Sándor, ezúttal Jože Hradil közvetítő nyersfordítása segítségével. A könyvben a verseken kívül Tabula vitae, Oton Župančič fényképe és a figyelmeztetés: „Megjelent a költő születésének 100. évfordulóján” igazítja el az érdeklődő olvasót.

A harminchét vers rétegződésének gazdagságáról már szölvünk: a gyermekverstől a sírversig a költői gondolat különböző megnyilvánulásai „Ha ismerni akarsz, versembe tekints” — választom ki a jelszót és újra az idézetek mozaiktechnikájához folyamodom:

*Ne várd, a szerencse
magát bejelentse,
mindig csak a bánat izen.*

(Este)

*Erzem tükör előtt állván:
mintha magamat kalapálnám.*

(Szegkovácsok dala)

*Forr a szívem, teli lelkem örül,
mint aki karszti boron felüdül.*

(Minden élők napja)

Milyen izgalmas volna nyomon követni a hasonlatok mimikrijét, amint egy-egy nyelvhez alkalmazkod-

nak; a fordító műhelyébe lesni, amikor szikrázik a vas.

De tekintsük csak még egyszer át a szemelvényeket! Tiszta líra. Sikeresebb élet vetülete ez? Nem erről tanúskodik-e az ifjúság számára írt verseskötetek egész sora? És ki ne ismerné Župančič immár klasszikusnak számító gyermekverseit, a Cici-banhoz szólókat? Közülük a *Ciciban hallgatja apu óráját* című került a Weöres-fordítások közé.

A macedón líra jelentős, a szlovén líra nagy alakjának munkásságát teljes egészében ez az írás természetesen nem hivatott fölmérni. Mindössze a kedvcsinálás májusfáját verte talán az olvasó ablaka elé.

VIRÁG AGNES

MÉLY ÉRTELMŰ, KÖLTŐI FILOZÓFIA

IVAN PANČIČ: *Koji stižemo sami*.
Osvit, Subotica, 1979.

Ivan Pančič *Koji stižemo sami* (Akik egyedül érkezünk) című verseskötetének mondanivalója mély értelmű, költői filozófia. A könyv öt része a világra magányosan érkező ember egy-egy sorsdöntő állomását idézi fel a földön, a természetben, az életben. A mű tematikájával és fő motívumaival — mint az élet keletkezése, az elmúlás s a vele dacoló remény állandó jelenléte, a tűz, a víz, s a többi természeti erő ősi és örök-kévaló szerepe — a nagy természetfilozófus költő, Goethe hasonló tartalmú verseivel mutat rokonságot.

Az első rész, amelynek címe *Čuđa se isparavala* (Eliillantak a csodák), a természetből született, belőle kiváló és ellene felkelő ember megjelenését vetíti elénk. Az első oldalon találhatjuk többek között a következő sorokat:

*először tebenned
gőrcsösödött a fény
fogant meg az idő a földön
először lobbant fel a villám
fogant a láng az égbolt ellen*

Ily módon Ivan Pančič természetfilozófiai poémának nevezhető alkotását az emberi lét szerepéről és értelméről a tűz meghódításának, az emberré válás e döntő mozzanatának költői leírásával kezdi; ugyanezt a motívumot Goethe *Prométheusz* című költeményében az istenek ellen lázadó ember szavaival fejezte ki:

*Borítsd be égboltod, Zeusz,
felhők ködével*

(...)

*De hagyj meg a jussom,
hagyj nékem a Földet
s mit nem te emeltél, a kalyibámat
és a tűzagnát,
melyre irigykedsz,
hagyj nékem a lángot.*

(Kosztolányi Dezső fordítása)

A továbbiak folyamán az első részben a költő az alkotó ember útját, a jövődő városok keletkezését, az új csodák kisugárzását követi.

A második, címadó rész az ember helyét a természetben, s fordítva is: a természet helyét az emberben kutatja:

kiáltok: ERDŐK,
HEGYSÉGEK,
BOLYGÓK

és:

MADARNAK HANGJAI BENNEM

A következő rész: *Čujem truljenje u jabuci* (Hallom a rothadást az almában) az elmúlás problémáját, a zélet, az alkotás kettős arcúlatát világítja meg:

*hallom a rothadást az almában
hallom a rothadást a versben
de te itt vagy a holnap számára
és egészen közel
és egészen messze*

Atlantida ili nada (Atlantida vagy a remény) a címe a negyedik résznek, amely a termékenység reményét adó jelentőségéről beszél és a költőnek az emberi történelemformáló erejébe vetett hitéről tesz tanúságot:

*vajon tüzes esők ezek
a röghöz kötött
madarak*

*tollán
kigyúlva?*

történelemmé válunk?

A könyv utolsó része *Ostrvo* (Sziget) címmel a létért vívott, szakadatlan harcban beállt pillanatnyi megnyugvást varázsolja elénk, amely mintegy szigetet képez az élet viharában, de amely maga is telve van a múlt árnyaival és a jövő félelmivel:

*időnként elfelejtet
saját nevedet
felhők érkeznek
az ég néma hullámai
szél szövű
a csendet
a sziklákon
régmúlt alakok
árnyai éledeznek
(...)
előjönnek
a hegyek fényei
és a mélységek
tisztá félelmei*

Ivan Pančić e filozofikus tartalmú poémája szabad ritmusokban írt versek füzére, amelynek hatását nyelvezetének finomsága és muzikalitása adja meg.

KENYERES KOVÁCS MÁRTA

DZSINGISZ KÁN GYERMEKKORA

TIBOR SEKELJ: *Temudžin, dečak stepe*.
Osvit, Subotica, 1979.

Székely Tibor világotutazó, aki minden világrészt bejárta és utazásai során találkozott az utolsó emberevőkkel, megmászta a viharos Aconcaguát, és — száz veszélynek téve ki magát — olyan törzsek között élt, amelyek évszázadokkal elmaradtak a mai civilizáció mögött, anakonda húsával és kukacok lárváival táplálkozott, leírta élményeit és különféle formában közölte kutatásainak eredményeit, egyebek között

húszegynéhány kötetben is, melyek zöme külföldön ismertebb, mint hazánkban. Ugyanis nálunk még nem akadt olyan kiadó, mely vállalkozott volna arra, hogy megjelentesse összes műveit, pedig azok sokat elárulnak a korról, amelyben élünk.

Székely művei mindenki számára élvezetes olvasmányt jelentenek, de elsősorban a fiatalok számára, akikben élénken él a vágy új tájakat, embereket, jelenségeket meg-

ismerni. A könyvek maguk is „fiatalok”, mert olyan területekkel foglalkoznak, melyeket csak most fedeztünk fel, vagy ismerünk meg közelebbről, éppen e neves világotazó segítségével.

Legújabb munkája, a *Temüdzsin, a sztyeppék fia* a Székely-féle stílus azon irányzatához tartozik, amelyben a fő hangsúly a cselekmény irodalmi feldolgozásán van. Ugyanis szerzőnk prózája kétféle: az egyik kutató-tájékoztató, tényfeltáró, mint például a *Vihar az Aconcaguán, Nepál feltárja kapuit, A barátság karavánja* stb., a másik viszont költői-irodalmi igényű, mint például az *Élmények nyomában, Kumevava, az őserdők fia* vagy a *Temüdzsin, a sztyeppék fia* című is.

A könyv első fejezete az író kívánságáról szól, hogy felkeresse az Erdeni-dzu kolostort, mely a mongol sztyeppék közepén, lakott vidékektől távol, magányosan áll, s abban az évben, amikor Székely Tibor ott járt, a patakok és folyók vízének magas szintje miatt, nehezen volt megközelíthető.

Az író megpróbál mindenképpen eljutni ehhez a kolostorhoz, mert tudja, hogy ott őrzik a *Vörös krónikát*, a mongolok történelméről szóló könyv kései másolatát. Sok érdekes részletet dolgoz ez fel a viharos múltból, ami az írókat igen vonzza, különösképpen annak a kisfiúnak a története, aki „erős akarattal, találékonyossággal és kitartással elérte azt, amit még őelőtte senki: a legnagyobb kiterjedésű ország uralkodójává vált”.

Ez a kisfiú Temüdzsin, a későbbi Dzsingisz kán.

Az író előtt tehát komoly feladat állt: eljutni a kolostorba, s ennek egyetlen módja az volt, hogy lóra üljön. Csakhogy a mongol lovak természetét nehéz kiismerni, s Székelynek valóban sok fáradságába került, míg megszelídítette és magához szoktatta az egyiket, mely aztán biztonságosan és gyorsan elvitte az Erdeni-dzu kolostor falaihoz.

És itt kezdődik Temüdzsin, a sztyeppék fiának története, amelyet már nem az író mond el, hanem a könyvtárt és a *Vörös krónikát* őrző láma, aki fejből tudja mindazt, ami a krónikában van, így a Temüdzsinről szóló történetet is.

A bevezető után megismerkedünk Temüdzsinnel, a kisfiúval, aki apja halála után igyekszik összetartani családját, ami nehezen megy a szomszéd törzsek ellenségeskedései miatt, akik végül rabságba ejtik a kisfiút. Innen megmenekülve, családjá utolsó vagyonának, nyolc lónak elrablói veszi üldözőbe. Időközben megismerkedik Nakubajannal, a bölcs öreggel, akinek szavai: „Nagy hibánk nekünk mongoloknak, hogy gyűlöljük egymást, acsarkodunk egymásra és támadjuk egymást. Ha összetartanánk, az egész világ a miénk lehetne” — mély hatással vannak rá. Szól még Temüdzsin későbbi szövetségeseiről, ezek leigázásáról és az ifjú Dzsingisz kánná való megválasztásáról.

Itt a történet félbeszakad a szerző megjegyzésével, hogy „egy más alkalommal majd folytatódik”.

Székely nagy gondot fordított arra, hogy a Temüdzsinről szóló mese minél meggyőzőbb legyen. Írását könnyed, egyszerű stílus, a természet és jelenségek költői leírása, néprajzi ismeretei és a hagyományok iránti tisztelet jellemzi. Talán ez az oka annak is, hogy az olvasónak az az érzése, hogy a mese gyorsabban ütemben folyik, mint kellene. Kis helyen a mongol törzsek viharos életének hosszú időszakát írja le. A történet kezdetén Temüdzsin kilencéves kisfiú, amikor meg befejeződik, ötvenegy éves meglett férfi. Ezért gondoljuk, hogy Székely nem használta ki az összes lehetőségeket, amelyeket ez a kor nyújt, és a témát nem fejlesztette ki regényszerűen: Ehhez több részletre lett volna szüksége a gyerek meg az ifjú életéből. Szerzőnk viszont csak a történelem körvonalait tartotta szem előtt.

Ez a könyv tehát nem regény, hanem egy kor krónikája, egy ember életének sűrített története, aki nehéz gyermekkor után híressé vált, mert sikerült legyőznie egy életmód szabályait és a törzsek magányos életét a közösség, egy fejlettebb és öntudatosabb társadalmi szervezet szükségletei alá rendelte.

Székely ismeri a mongol ember életkörülményeit, ismeri történelmét, szokásait és szenvedélyeit, lelét és vérmérsékletét. Láta a jurta

belsejét, ízlelte a kumisz különleges ízét, kiüsmerte a mongol ló termékét, bejárta a sztyeppét. Minderől érzéssel szól, költő módjára éli

át a nagy élményt. Elbeszélő készsége azonban nagyobb, mint amennyire a Temüdzsinről szóló elbeszélésben kifejezésre jutott.

DRAGOLJUB JEKNIC

(BURKUS Valéria fordítása)

HANGULAT- ÉS ÉRZELEMKELTÉS

Gyöngyszemek a XX. század német lírájából.

Válogatta, fordította és szerkesztette: Kenyeres Kovács Márta.

A fordító kiadása, Szabadka, 1979.

Kenyeres Kovács Márta a német nyelvterület XX. századi lírájából nyújtott át a költészet magyar barátainak egy tarka, de igen szépen és izlésesen megkötött csokrot. Értékes, csaknem félszáz verset tartalmazó műfordítói munkájának címe: *Gyöngyszemek a XX. század német lírájából.*

A figyelemre méltó kis költői antológia Szabadkán jelent meg. Itt, ebben a városban debütált a költőnő önálló szerzői estjével is, nem kis sikerrel, 1976 őszén. Akkor a közönség Kenyeres Kovács Mártát nemcsak mint műfordítót, hanem mint tehetséges zeneszerzőt is ünnepelte.

A most kiadott *Gyöngyszemek* című kötetébe huszonegy német költő verseiből válogatott. A versek számát tekintve, antológiájában Rilke és Brecht vezet, őket követik Dehmel és Becher költeményeinek fordításai.

Kenyeres Kovács Márta mint műfordító a szélrózsza különböző irányába nyitogatja a magyar, szerb,

horvát és német irodalom ablakait, melyeken keresztül nemcsak ki-, de betekintést is ad az említett népek irodalmából és irodalmába. Ehhez nyújt segítséget mély humánuma és őszinte békevágya mellett többnyelvűsége és zenei műveltsége. Költői tevékenységének ezek az igazi mozgató rugói. Ezek a premisszák találhatók meg a *Gyöngyszemek* című kötetében is.

Fordításait alapos filológiai felkészültség és költői tehetség jellemzi, mert a csaknem két tucatnyi költő gondolati, érzelmi és hangulati rezdüléseit nemcsak hűen, hanem formai és zenei szempontból is megfelelően tolmácsolja. Az eredeti versek hangjainak, szavainak hangulat- és érzelmekeltő hatására, a tartalom és a forma művészi összhangjára ügyelő Kenyeres Kovács Márta megérdemli figyelmünket határokon innen és túl is, mert a béke és irodalom ablakait tárja tágra a nagyvilág felé, hogy a népek kölcsönös megbecsülését, a haladást és embertiszteletet szolgálhassa.

FARKAS ERNŐ

MEGJELENT
AZ ÉLETJEL KÖNYVEK 17. KÖTETE

URBÁN JÁNOS

Sziromfészek

(gyermeknovellák)

A *Sziromfészek* — Urbán János tizenötödik könyve — harminc gyermeknovellát tartalmaz. Az írások három idősíkot tárnak fel: az első a jövőt képviselő kisgyermekkor a maga világszemléletével, a szülők képviselte jelen és a nagyszülők képében jelenlevő múlt. Ezek az idősíkok hol egybemosódnak, hol rétegeződnek. Állandó jelenlétükben az egyik marxista társadalmi alaptörvény tárgyiasul: a tagadás tagadása. A gyermek világismerete ugyanis a szülők, nagyszülők révén nem „tabula rasa” módjára valósul meg, hanem általuk a természetet és társadalmat a maga mozgásában, fejlődésében látja, illetve láttatják vele. A gyermek így nem a tiszta, izolált fogalmakkal, jelenségekkel találkozik, hanem azok társadalmi hasznosságával vagy károsságával, a jelenségek társadalmi hátterével, a félmúlt vagy a múlt hatásával a folyamatokra. Így helyet kaphatnak a maguk természetességében a fejlődés előremutató tényezői, de ugyanakkor a gyermeki látásmódnak megfelelő bírálat is elhangzik a visszahúzó jelenségekről, viselkedésformákról, társadalmi ellentmondásokról.

Külön értéke a kötetnek, hogy egyetlen benne szereplő elbeszélés, tárca, párbeszéd sem tendenciózus, s hogy humoruk természetesen fakad a helyzetekből, beszédfordulatokból. A szerkezetükben, stílusukban és nyelvezetükben egyedi írások annyi természetességgel, könnyedséggel íródtak, hogy az olvasónak az a benyomása, mintha maguk a szereplők mesélnék el a történeteket.

Ezt a közvetlenséget nyelvi fordulatokkal, stílusselekkkel éri el Urbán János. Eszközei a köznyelv fordulatai, a népies szólások, hasonlatok. Ebben különböznek ezek a novellái azoktól az ugyancsak gyermekeknek szánt munkáitól, amelyeket hét évvel ezelőtt megjelent, *Aján-dék* című könyvébe gyűjtött össze.

A 112 oldalas, tetszetős külalakú könyv előfizetési ára 50, bolti ára pedig 65 dinár. Megrendelhető a Veljko Vlahović Munkásegyletemen (24000 Subotica, Trg cara Jovana Nenada 15), vagy pedig a Forum szabadkai könyvesboltjában (Boris Kidrič u. 8.) vásárolható meg.

